

З М І С Т

Економіка

- Холод С.Б. Вплив економічної ситуації на вибір моделі професійного навчання
DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-1..... 5
- Ключник Р.М. Особливості інтерпретації бідності в економічній науці
DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-2..... 14

Фінанси і бухгалтерський облік

- Пестовська З.С. Токенізація економіки України: мрія чи реальність
DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-3..... 24
- Гносвий В.Г.,
Корень О.М.,
Квятковська Л.А. Реалізація потенціалу венчурного капіталу
у забезпеченні інноваційної моделі розвитку економіки
DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-4..... 35

Менеджмент і маркетинг

- Павлова В.А. Шляхи розвитку вітчизняного ритейлу в повоєнний період
DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-5..... 42
- Захарченко Н.В. Перспективи розвитку дизайн-мислення
в управлінні бізнесом та інноваціями
DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-6..... 53
- Рязанова Н.О. Формування системи управління ризиками
на промислових підприємствах
DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-7..... 63

Світове господарство

- Кузьмінов С.В.,
Геращенко С.О.,
Мішина В.О. Макроекономічне підґрунтя
російської агресивності
DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-8..... 74
- Dykiel M.,
Bienia B.,
Krochmal-Marczak B.,
Baran J. Production of selected packaging in Poland
DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-9..... 84
- Магдич А.С. Географія міграції населення України до країн Європи:
аналіз політики інтеграції мігрантів у країнах призначення
DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-10..... 92

CONTENTS

Economy

Kholod S.	The influence of the economic situation on the choice of the vocational training model DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-1.....	5
Kliuchnyk R.	Main interpretations of poverty in economic science DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-2.....	14

Finance and Accounting

Pestovska Z.	Tokenization of Ukraine's economy: dream or reality DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-3.....	24
Hnoievyi V., Koren O., Kviatkovska L.	Realization of venture capital potential in providing an innovative model of economic development DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-4.....	35

Management and marketing

Pavlova V.	Ways of development of domestic retail in the post-war period DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-5.....	42
Zakharchenko N.	Perspectives on Design Thinking in Business and Innovation Management DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-6.....	53
Riazanova N.	Formation of risk management system at industrial enterprises DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-7.....	63

World economy

Kuzminov S., Gerashchenko S., Mishyna V.	Macroeconomic basis of russian aggressiveness DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-8.....	74
Dykiel M., Bienia B., Krochmal-Marczak B., Baran J.	Production of selected packaging in Poland DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-9.....	84
Mahdich A.	Geography of the migration of the population of Ukraine to the countries of Europe: analysis of the policy of integration of migrants in the countries of destination DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-10.....	92

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Голова редакційної ради – С.Б. Холод,
доктор економічних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Заступник голови редакційної ради – А.О. Задоя,
доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редакційної ради

С.Б. Вакарчук, доктор фізико-математичних наук,
професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
В.А. Павлова, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
А.А. Степанова, доктор філологічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
О.Б. Тарнопольський, доктор педагогічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор – І.В. Тараненко,
доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Заступник головного редактора – А.О. Задоя,
доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Відповідальний секретар – Л.В. Пилипчук
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редколегії

Т.М. Болгар, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
Ю.І. Данько, доктор економічних наук, професор
(Сумський національний аграрний університет).
Г.О. Крамаренко, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
О.Ю. Красовська, доктор економічних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
С.В. Кузьмін, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
О.О. Меліх, доктор економічних наук, доцент
(Одеська національна академія харчових технологій).
Г.Я. Митрофанова, доктор економічних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
В.Є. Момот, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
В.А. Павлова, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
Ю.С. Петруня, доктор економічних наук, професор
(Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро).
В.А. Ткаченко, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
С.О. Федулова, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
С.Б. Холод, доктор економічних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

EDITORIAL COUNCIL

Head of Editorial Council – Sergiy Kholod,
Doctor of Economics, Associate Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Deputy Head of Editorial Council – Anatolii Zadoia,
Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Members of Editorial Council

Sergiy Vakarchuk, Doctor of Physical and Mathematical
Sciences, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).
Valentyna Pavlova, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
Anna Stepanova, Doctor of Philology, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
Oleg Tarnopolsky, Doctor of Pedagogy, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

EDITORIAL BOARD

Chief Editor – Iryna Taranenko,
Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Deputy Chief Editor – Anatolii Zadoia,
Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Executive Assistant – Liudmyla Pylypchak
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Editorial Board Members

Tetiana Bolgar, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
Yurii Danko, Doctor of Economics, Full Professor
(Sumy National Agrarian University).
Galyna Kramarenko, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
Olena Krasovska, Doctor of Economics, Associate
Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).
Sergiy Kuzminov, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
Olena Melikh, Doctor of Economics, Associate Professor
(Odessa National Academy of Food Technologies).
Ganna Mytrofanova, Doctor of Economics, Associate
Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).
Volodymyr Momot, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
Valentyna Pavlova, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
Yurii Petrunia, Doctor of Economics, Full Professor
(University of Customs and Finance, Dnipro).
Volodymyr Tkachenko, Doctor of Economics,
Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).
Svitlana Fedulova, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
Sergiy Kholod, Doctor of Economics, Associate Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

МІЖНАРОДНА РЕДАКЦІЙНА РАДА

К. Грiбiнча, PhD, доцент
(Республiка Молдова).
Л.М. Сембiєва, доктор економiчних наук, професор
(Республiка Казахстан).
Б. Сова, PhD (Республiка Польща).
Саураб Чандра, PhD (Индiя).
З. Чекеревац, доктор технiчних наук, професор,
"МБ" Унiверситет (Белград, Сербiя).
Б. Шлюсарчик, доктор економiчних наук, професор
(Республiка Польща).

INTERNATIONAL EDITORIAL COUNCIL

Corina Gribincea, PhD, Associate Professor
(Republic of Moldova).
Liazzat Sembiyeva, Doctor of Economics, Full Professor
(Kazakhstan).
Bożena Sowa, PhD (Poland).
Saurabh Chandra, PhD (India).
Zoran Cekerevac, Dr., Full Professor (IT)
(Republic of Serbia).
Bogusław Ślusarczyk, Doctor of Economics, Full Professor
(Poland).

Журнал затверджено до друку і до поширення через мережу Інтернет
за рекомендацією вченої ради Університету імені Альфреда Нобеля
(протокол № 4 від 31.05.2022 р.).

Програмні цілі – висвітлення результатів новітніх досліджень проблем і сутності процесів, що відбуваються в економіці у зв'язку з тенденціями розвитку суспільства, а також досягнень у галузі економічної науки та підприємстві у сучасному аспекті економічного і політичного устрою України.

Для економістів, вчених, студентів, аспірантів та всіх тих, хто цікавиться актуальними напрямками розвитку економіки.

Матеріали публікуються українською, російською і англійською мовами.

Журнал «Академічний огляд» затверджено у Переліку наукових фахових видань за категорію «Б» рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України (наказ № 886 від 2 липня 2020 р.).

Журнал «Академічний огляд» зареєстровано у міжнародних наукометричних базах і директоріях Ulrich's Periodicals Directory, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Index Copernicus, індексується в Google Scholar та інформаційно-аналітичній системі Національної бібліотеки України імені Вернадського.

Передплатні індекси журналу 01030, 10139.

Редакція не обов'язково поділяє точку зору автора і не відповідає за фактичні або статистичні помилки, яких він припустився.

Усі права застережені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції. При передрукуванні посилання на «**Академічний огляд**» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 22574-12474ПР від 20.02.2017 р.

Редактор *Л.В. Пилипчак*
Комп'ютерна верстка *А.Ю. Такій*

Підписано до друку 1.06.2022. Формат 70×108/16. Ум. друк. арк. 8,75.

Тираж 300 пр. Зам. № .

Адреса редакції та видавця:
49000, м. Дніпро,
вул. Січеславська Набережна, 18.
Університет імені Альфреда Нобеля
Тел/факс (056) 720-71-54.
e-mail: rio@duan.edu.ua

Віддруковано у ТОВ «Роял Принт».
49052, м. Дніпро, вул. В. Ларіонова, 145.
Тел. (056) 794-61-05, 04
Свідоцтво ДК № 4765 від 04.09.2014 р.

УДК 330.1:37.015,6

DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-1

С.Б. ХОЛОД,

доктор економічних наук, доцент, ректор
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНОЇ СИТУАЦІЇ НА ВИБІР МОДЕЛІ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті сформовано бачення щодо впливу економічної ситуації на вибір закладом вищої освіти відповідної моделі професійного навчання.

Досліджено рівень попиту на послуги сфери освіти відповідно до зміни їх споживачів, платоспроможного попиту на ринку праці, специфіки діяльності за світової пандемії COVID-19, що призвела до появи змішаного навчання.

Виділено поліаспектність розвитку. Дослідження стану вітчизняної освіти протягом останніх п'яти навчальних років підтвердили її стрибкоподібний характер розвитку через вплив демографічних, економічних, політичних чинників та зростання обсягів реалізованих послуг.

Виокремлено сучасні тенденції сфери освіти та її нові тренди: цифровізація, пріоритизація, мікронавчання, візуалізація, гуманітаризація, імерсивне навчання, додаткова освітня онлайн-професія, едьютейнмент, баланс і благополуччя, проактивність.

Невід'ємною частиною освітнього процесу став онлайн формат, що є підґрунтям появи змішаного (гібридного) навчання. Здобувачі вищої освіти стають активними учасниками процесу навчання.

Зміна педагогічних технологій, які адаптуються до викликів змішаного навчання, вплинула на застосування цифрових інструментів та зміщення акценту на активно діючу позицію здобувачів вищої освіти.

Зародження нової моделі освіти як сукупності форматів навчання, педагогічних підходів, інструментів їх реалізації викликає потребу перебудови освітнього процесу. У цьому сенсі важливим є забезпечення індивідуальної освітньої траєкторії, що викликає необхідність пропозиції такої траєкторії та внутрішнього сприйняття її вибору.

Розглянуто етапи підготовки різних форм занять для проведення онлайн занять. Наведено детальний алгоритм підготовки навчально-методичних матеріалів на платформі Google Classroom; обрання системи оповіщення здобувачів; формування інформації про організаційний зміст дисципліни та інших допоміжних складових.

Проаналізовано специфіку підготовки і проведення онлайн лекції з виділенням елементів, які вирізняють її від офлайн формату. Наведено правила підготовки до практичного заняття як складного процесу. Розглянуто особливості підготовки до модульних контрольних робіт, консультацій та онлайн екзамену.

Встановлено, що будь-яка модель навчання пов'язана з витратами на її реалізацію, що викликає необхідність зміни структури цих витрат для кожного суб'єкта господарювання під впливом економічних й політичних чинників на та збільшення частки витрат на технічне забезпечення організації дистанційного навчання.

Ключові слова: модель навчання, економічна ситуація, розвиток сфери освіти, чинники впливу, онлайн навчання, змішане навчання, витрати.

Постановка проблеми. Пандемія, бурхливе політичне життя, що впливає на економічну ситуацію та стає суттєвою проблемою кореспондування вимог ринку праці до працюючих у різних сферах економічної діяльності та рівня набуття компетентностей в процесі навчання фахівцями, які на цей ринок приходять. Виходячи з цього та важливості професійної освіти для кожного громадянина, державою проводиться модернізація освітнього процесу та реформування сфери освіти з залученням педагогічних та інформаційних технологій, що, як правило, слугує підґрунтям для швидкого пристосування до вимог часу.

Освітні реформи, які відбуваються в Україні безупинно, викликають потребу не тільки змінювати програму навчання, а й, передусім, застосування таких моделей навчання, які б забезпечили професійну підготовку майбутніх фахівців. Додавання до проблем підготовки здобувачів вищої освіти щодо їх підготовки до практичної діяльності різних форматів навчання у зв'язку з пандемією COVID-19 призвело до зміни змісту, наповнення програм навчальних дисциплін та педагогічних підходів до професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах змішаного навчання, що викликає необхідність постійного вдосконалення послуг в освітній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання тенденцій у підготовці, застосуванні педагогічних підходів до професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах традиційного і змішаного форматів навчання досліджувалися у працях таких вчених і практиків, як: О. Бойчук, Ю. Горбова, Т. Жибер, Д. Ільницький, І. Кулага, С. Махновський, В. Павлова, А. Ткачов, А. Фандеєва та ін.

Однак специфіка підготовки майбутніх фахівців, що полягає у посиленому практичному навчанні з метою забезпечення можливості їх успішної роботи в національному господарстві, потребує додаткового дослідження педагогічних підходів, що дозволяють досягати цілей професійного формування випускників закладів вищої освіти.

Метою статті є обґрунтування вибору моделі навчання майбутніх фахівців за впливу економічної ситуації на зазначений процес.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток ринкових відносин в Україні призвів до суттєвих змін у всіх сферах життя населення та національної економіки. Сфера освіти не стала виключенням, яка, незважаючи на стійкий попит на послуги у ній, перебуває у стані постійної модернізації. Одним з основних чинників модернізації є зміна споживачів освітнянських послуг (окрім держави до їх переліку долучається значна частина комерційних підприємств, міжнародних компаній та корпорацій). Ці споживачі здатні забезпечити платоспроможний попит на ринку праці, тим самим впливаючи на орієнтацію професійної підготовки здобувачів вищої освіти в закладах вищої освіти. Крім того, на розвиток сфери освіти вплинула світова пандемія COVID-19, яка стрімко привела до змішаного навчання.

Нова реальність призвела до появи нових принципів в організації освіти, зокрема діяльність на випередження загроз, які пов'язані з викликами сучасності, а отже, виникає необхідність в поліаспектності розвитку. Дослідження стану вітчизняної освіти протягом останніх п'яти навчальних років підтверджують її стрибкоподібний характер розвитку через вплив демографічних, економічних, політичних чинників (табл. 1).

Ще одним не менш важливим показником розвитку освіти є обсяг реалізованих послуг підприємствами сфери освіти, а їх аналіз показує, що освітні послуги користуються попитом і їх обсяг щорічно зростає. Дослідження структури освітніх послуг за видами економічної діяльності підтверджує тенденцію до домінування послуг вищої освіти у загальному обсязі послуг. Динаміка кількості суб'єктів господарювання у сфері освіти у 2016–2021 рр. показує коливання їх кількості, але достатню для надання освітніх послуг. При цьому їх частка у загальній кількості практично не змінюється.

Основні характеристики сфери освіти у 2016–2021 рр. [4]

Показники	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21	Зміна показників до попереднього року	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21
	Кількість закладів, од.	657	661	652	619		515	Кількість закладів до відповідного періоду попереднього року, %	99,7	100,6	98,6
Кількість приватних та корпоративних закладів, од.	130	128	123	115	120	Кількість приватних та корпоративних закладів до відповідного періоду попереднього року, %	97,0	98,5	96,1	93,5	104,3
Кількість студентів – усього, осіб	1586754	1538565	1522250	1439706	1141889	Кількість студентів до відповідного періоду попереднього року, %	98,8	97,0	98,9	94,6	79,3
Кількість осіб, прийнятих на навчання	313856	323577	310326	297142	277057	Кількість осіб, прийнятих на навчання до відповідного періоду попереднього року, %	97,1	103,1	95,9	95,8	93,2
Кількість осіб, випущених із ЗВО – усього	386668	421131	412914	383865	385700	Кількість осіб, випущених із ЗВО до відповідного періоду попереднього року, %	86,4	108,9	98,0	93,0	100,5
Кількість студентів у розрахунку на 10000 населення	373	363	361	343	276	Кількість студентів у розрахунку на 10000 населення до відповідного періоду попереднього року, %	99,2	97,3	99,4	95,0	80,5

Вищенаведене підтверджує, що за кількісними показниками обсяг послуг у сфері освіти збільшується, іншими словами, у суспільстві попит на цей вид послуги не змінюється.

Якщо економічний аспект відображає кількісні параметри послуг сфери, то соціальний аспект, перш за все, констатує якісні характеристики, що проявляються через рівень знань здобувачів вищої освіти, тому організація і результативність освітнього процесу є проблемою, що підлягає нагальному вирішенню в частині постійного удосконалення системи підготовки майбутніх фахівців [5].

З урахуванням впливу економічної ситуації, запитів ринку праці та трендів, що виділяють дослідники сучасних тенденцій сфери освіти [3; 10; 11], нами встановлено такі тренди: цифровізація, пріоритизація, мікронавчання, візуалізація, гуманітаризація, імерсивне навчання, додаткова освітня онлайн-професія, едьютейнмент, баланс і благополуччя, проактивність.

Погоджуючись з думками дослідників та на підставі тенденцій щодо стрибкоподібного характеру розвитку освіти

й зростання обсягу реалізованих послуг освіти населенню, є сенс виділити тренди, які виникли у зв'язку з появою онлайн формату навчання, що став невід'ємною частиною освітнього процесу [1; 2; 9].

На відміну від традиційного навчання, на сучасному етапі здобувачі вищої освіти стають активними учасниками процесу навчання за онлайн форматом. Крім того, вони ще й активно впливають на нього. Незадовільні оцінки не стимулюють до навчання, потрібні інші інструменти впливу і заохочення. Це ж можна перенести і на офлайн навчання.

Наступним трендом є зміна педагогічних технологій, які адаптуються до викликів змішаного навчання. Акцент на цифрові інструменти не дозволяє отримувати суттєвий ефект, більш продуктивним стає нова позиція здобувачів вищої освіти, а саме: не пасивно сприймаючої, а активно діючої позиції.

Зникнення тільки офлайн формату призвело до структурування освітнього процесу, а вимоги стали однаковими як до навчання в закладах вищої освіти, так і skillbox. Викладачі для залучення уваги здобувачів вищої освіти та їх активізації в

освітньому процесі стають сценаристами й постановниками занять. В процесі підготовки до занять враховується як зміст і наповнення заняття, так і особистісна міміка, жестикуляція, мова.

Таким чином, синергія офлайн та онлайн навчання викликає пошук педагогічних підходів до організації освітнього процесу професійної підготовки майбутніх фахівців та застосування відповідних змішаному навчанню інструментів.

Спрямування суспільства на розвиток цифрової економіки призводить до посиленого використання інформаційних технологій та інтернет-технологій у сфері освіти як первинної ланки підготовки майбутніх фахівців.

Цифровізація викликала новий рівень навчання – змішане або інтегроване, а також змусила для досягнення головної мети навчання застосовувати нові педагогічні підходи (рис. 1).

Можемо стверджувати, що сьогодні зароджується нова модель освіти, яка є сукупністю форматів навчання, педагогічних підходів, інструментів їх реалізації, що викликає багато проблем та потребує від закладу вищої освіти й науково-педагогічних працівників значних зусиль щодо перебудови освітнього процесу.

Однією з вічних проблем є відсутність уніфікованих категорій, що характеризують освітні послуги. Пошуки в джерелах Інтернету підходів щодо розуміння змішаного навчання показали, що це, в основному – система підходів до організації навчання, яка суміщає самостійне навчання і керівництво викладача [7]. Його відмінною рисою є визначення здобувачем вищої освіти траєкторії, часу, місця і строків навчання з консультуванням викладача. За іншими поглядами, змішане навчання розглядається як HyFlex, тобто, гібридне, що означає мобільність фізичного відвідування ЗВО та онлайн навчання, а також швидкої зміни їх за зміни ситуації [6].

Отже, ще однією проблемою є забезпечення індивідуальної освітньої траєкторії, бо вона пов'язана як з наявністю цифрових платформ, так і перевихованням суб'єктів освітнього процесу: одних змушує пропонувати вибір траєкторії, інших – її обирати. І якщо перше спільними зусиллями можна вирішити в короткостроковій перспективі, то друге – вимагає і внутрішнього сприйняття і зовнішнього впливу в масштабах держави. І зрідка це досягається суто на законодавчому рівні чи адміністративними методами.

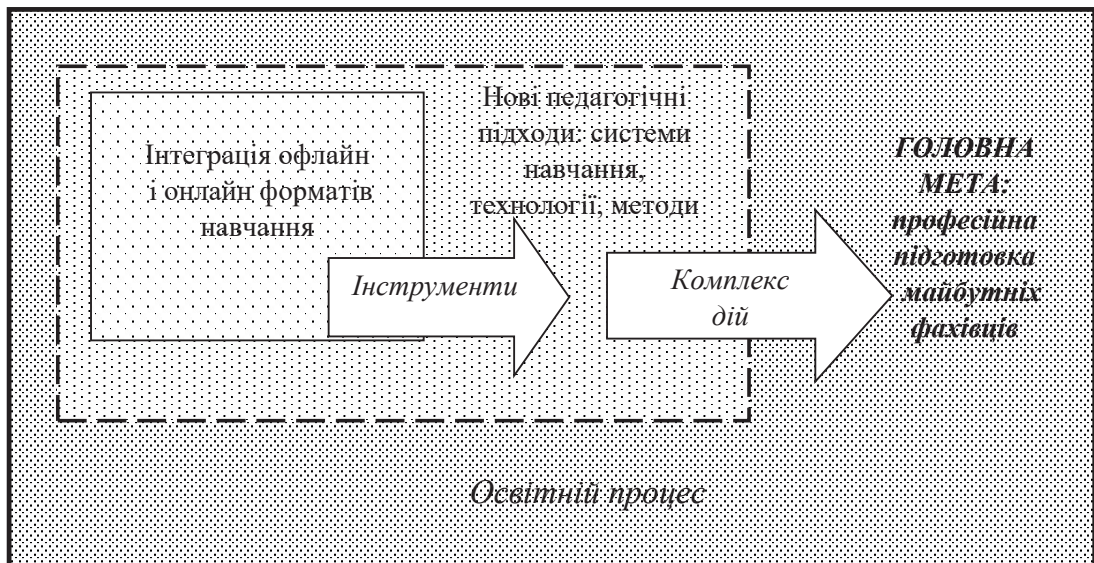

Рис. 1. Загальна схема освітнього процесу за цифровізації навчання

Але в будь-якому випадку реалізація такого навчання потребує перебудови мислення й підготовки онлайн контенту такого змісту, що приносить продуктивний результат в плані формування компетентностей здобувачів і отримання бажаних результатів навчання. Іншими словами, слід забезпечити визначені етапи підготовки різних форм занять для проведення онлайн занять.

Як показує досвід Університету імені Альфреда Нобеля, науково-педагогічні працівники мають: на платформі Google Classroom відкрити курс, своєчасно повідомити здобувачам вищої освіти код доступу до нього і прослідкувати, щоб вони зареєструвалися як користувачі. Це важливо, оскільки всі навчально-методичні матеріали та індивідуальні завдання будуть розміщені в Google-класі. Бажано створити групу в Viber. І тоді з декількох джерел здобувачі можуть мати інформацію про заплановане заняття: з розкладу на сайті університету (але часто, оскільки змішане навчання не передбачає можливість оперативного переходу розкладу з одного формату на інший, там вказуються аудиторії, а не ідентифікатор конференції викладача); з оголошення викладача в полі оголошень Google Classroom (за умови, що всі здобувачі зареєстровані на курс); з повідомлення про заняття в Viber. Також в Zoom можна запланувати відеоконференцію й запросити здобувачів на заняття.

Попри переваги використання Google-класу слід відзначити певні недоліки, особливо це стосується системи оповіщення здобувачів, яка досить громіздка і потребує витрат часу на підготовку суто технічної частини забезпечення заняття за умови відсутності технічних проблем зв'язку, якості Інтернету, інших форс-мажорних обставин.

Інша складова підготовки онлайн заняття пов'язана з тим, що воно повинно містити не тільки основне наповнення за темою, а й багато інформативного матеріалу про організаційний зміст дисципліни, контрольні точки, консультації, ступінь виконання контрольних завдань і де про це розміщені відомості, домашнє завдання.

Найменше витрат часу і докладання зусиль потребує підготовка і проведення онлайн лекції. У процесі підготовки до лекції слід враховувати, що тема заняття та його зміст повинні відповідати майбутній професії фахівця, а наповнення – не гіпотетичні приклади, придумані для навчання, а взяті безпосередньо з практики діяльності. Такий підхід базується на аксіомі, що майбутні фахівці повинні бути здатними вирішувати реальні ситуації із сфери відповідної діяльності.

На відміну від офлайн лекції в презентації враховуються ті елементи, які неможливо проговорити слухачам словесно, бо викладач не бачить їх реакції. Тому слід обов'язково привчити здобувачів вищої освіти, що на початку лекції вказується вся інформація про викладача, його контакти, день і час консультації, далі організаційна характеристика курсу (кількість загальних годин, аудиторних годин з розподілом на лекції і практичні, контрольні точки із зазначенням термінів їх виконання, індивідуальні завдання із зазначенням, де можна знайти детальне описання його виконання тощо). Враховуючи той факт, що через технічні причини здобувачі можуть приєднуватися і від'єднуватися протягом Zoom-конференції, виникає потреба про вихідні дані викладача згадувати на багатьох слайдах презентації.

Для того, щоб здобувачі уявляли себе під час лекції майбутніми фахівцями, здатними вирішувати професійні проблеми, слід: вводити відеоповідомлення про події, близькі за змістом до теми, що розглядається; запрошувати фахівців-практиків, які поділяться досвідом з питань, що розглядаються на лекції; застосувати так званих подкасти, тобто аудіопрोगрами з відповідним темі текстом, які можна слухати онлайн; комбінувати навчальний матеріал з аудіовізуальними презентаціями та інтерв'ю з експертами з питання, що вивчається.

При цьому можна використати підхід – здобувачам пропонується кейс, за умовами вирішення якого вони знаходять інформацію самостійно. Завдання можуть різними: із заданими форматами або від-

критими відповідями, індивідуальними або командними, в загальній конференції або з поділом на зали.

Важливо зробити подання лекції різноманітним, щоб привернути інтерес слухачів і максимально залучити їх до роботи і співпраці.

Підготовка до практичного заняття є достатньо складним процесом, оскільки проводиться за іншими правилами, як порівняно з лекціями, так і офлайн практичними заняттями. Слід враховувати, що практичні роботи відрізняються між собою як за змістом завдань, так і за форматом їх виконання.

Зокрема у разі, якщо практичне заняття передбачає розв'язання ситуацій, то потрібно: створити інструкційну карту зі змістом завдань та методичними рекомендаціями щодо їх вирішення; розмістити цю інструкційну карту в Google Classroom для попереднього ознайомлення здобувачів зі змістом завдань і мати можливість підготовки до виконання завдань самостійно; підготувати презентацію практичного заняття, яка враховує як сумісну роботу з викладачем щодо розв'язання ситуації, так і самостійне вирішення, але з обов'язковою умовою подальшої перевірки результатів, а тому потрібно передбачати наявність відповідей на запропоновані задачі.

Інша справа, якщо практичне заняття пов'язане з пошуком відповідей в рамках запропонованого алгоритму, наприклад, організація рекламної акції для пропагування бізнес ідеї.

Тоді, попередньо в Google Classroom розміщується такий алгоритм і здобувачі займаються пошуком інформації за алгоритмом самостійно або в малих групах.

У разі, якщо практичне заняття передбачає, наприклад, захист підготовленого самостійно в позаурочний час матеріалу, то попередньо подаються рекомендації щодо ходу і орієнтовного змісту презентації такого захисту. Для такого виду занять ефективними будуть премії кращим презентаціям, для чого можна використати оцінювання роботи однокурсниками.

Звичайно, як елемент практичного заняття є оцінювання його результатів. За онлайн заняття було виявлено, що найбільш ефективним є оцінювання пройденного матеріалу за підсумками виконання так званих контрольних точок у вигляді модульних контрольних робіт, де передбачено оцінку циклу тем.

Підготовка до модульних контрольних робіт відрізняється від інших видів навчальних занять тим, що займає більше часу порівняно, наприклад з практичними заняттями, оскільки: слід підготувати завдання до модульних робіт, передбачити формат виконання, наприклад, через тестову базу шляхом отримання випадковим чином отриманих тестових завдань або через Google Classroom – індивідуальних для кожного здобувача завдань; підготувати інструкцію щодо змісту завдань і рекомендації для підготовки до модульної роботи та розмістити їх в Google Classroom; обов'язково слід подати джерела підготовки здобувачам для підготовки до модульної роботи, щоб мати гарантію, що така підготовка буде здійснена.

Критерії оцінювання подаються в робочій програмі та силабусі навчальної дисципліни, але буде прийнятним, якщо в інструкції їх повторити.

Ще одним видом навчальних занять є консультації. Проблеми їх проведення полягають в тому, що попередньо потрібно задавати тему консультації і підготувати матеріал саме з цієї теми. У протилежному випадку можуть «зайти» здобувачі з різними потребами, і тоді консультація стане неефективною.

Підготовка до онлайн екзамену має певні особливості, пов'язані з необхідністю виконувати вимоги, передбачені Положенням про освітній процес в закладі вищої освіти та специфікою конкретної навчальної дисципліни.

Важливим для підготовки онлайн занять є їх постійне удосконалення і, перш за все, перехід до індивідуальної освітньої траєкторії на базі використання цифрових та педагогічних технологій з орієнтацією на професійну підготовку здобувачів з урахуванням економічної ситуації та вимог мінливого ринку праці.

Однак зрозуміло, що будь-яка модель навчання пов'язана з витратами на її реалізацію. Інформація про фінансування освіти в Україні [8] свідчить, що видатки на освіту у валовому внутрішньому продукті становлять в межах 6%. В останні два роки, коли різні сфери діяльності, у тому числі і освіти, розвивалися під впливом змін економічних чинників, в абсолютному вираженні загальний обсяг видатків державного бюджету (із трансфертами) на освіту щорічно зростає. Зокрема на 2022 р. заплановано на 16,7 млрд грн порівняно з 2021 р., а в 2021 р. – на 26,6 млрд грн більше, ніж у 2020 р. [4]. Але структура цих витрат для кожного суб'єкта господарювання певним чином змінюється під впливом економічних й політичних чинників, що призводить до збільшення частки витрат на технічне забезпечення організації дистанційного навчання. Підлягає оновленню технопарк закладу вищої освіти (сучасний набір для відеоконференції, налаштування і підтримка), перегляд програмного забезпечення цифрових систем навчання, виникає необхідність у формуванні онлайн навчального контенту, підготовці науково-педагогічних працівників до змішаного навчання.

Тож, вибір моделей навчання майбутніх фахівців тісно пов'язаний з економічними й соціальними аспектами діяльності сучасного закладу вищої освіти.

Висновки. Таким чином, нові економічні чинники, що впливають на розвиток сфери освіти в умовах онлайн формату і змішаного навчання, викликали появу нових трендів. Серед них слід виділити: стрибкоподібний характер розвитку осві-

ти та зростання обсягу реалізованих послуг освіти населенню; здобувачі вищої освіти стають активними учасниками процесу навчання за онлайн форматом; поява педагогічних технологій, властивих змішаному навчанню; перенесення фокусу з поведінкових здібностей на когнітивні характеристики здобувачів вищої освіти; нове структурування освітнього процесу у зв'язку зі змішаним навчанням і однакові вимоги до кожного формату.

Синергія офлайн та онлайн навчання викликала потребу в пошуку таких педагогічних підходів до організації освітнього процесу, які б забезпечили професійну підготовку фахівців з практичною орієнтацією на майбутню діяльність. Це пов'язано з необхідністю модернізації діяльності викладача через набуття активних навичок роботи в онлайн форматі та змішаному навчанні й вироблення власного педагогічного підходу до викладання.

Особливості застосування інформаційних технологій та інтернет-технологій в умовах цифровізації освітнього простору для формування компетентностей майбутніх фахівців призвели до появи нового рівня навчання – змішаного (інтегрованого), яке потребує від закладів вищої освіти й науково-педагогічних працівників значних зусиль щодо перебудови освітнього процесу.

Напрямами подальших досліджень має стати розробка та апробація системи педагогічної роботи з формування професійної компетентності майбутніх фахівців за різних форматів навчання та економічної доцільності такої системи у вищому навчальному закладі.

Список використаної літератури

1. Бойчук О. Актуальні проблеми онлайн-навчання в Україні. Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері. 2021. №4(1). С. 31-41.
2. Кулага І., Горбова Ю., Жибер Т., Ільницький Д. Освіта в умовах цифрової трансформації: зміст vs форма. URL: <https://rating.zone/osvita-v-umovakh-tsyfrovoyi-transformatsii-zmist-vs-forma/>
3. Нові тенденції і прогнози розвитку освітніх технологій у світі на наступні п'ять років. URL: <http://aphd.ua/novi-tendentsi-i-prohnozy-rozvytku-osvitnikh-tekhnologii-u-sviti-na-nastupni-piat-rokiv/>

4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Павлова В., Оверко Ю. Соціальні й педагогічні аспекти підготовки сучасних підприємців. SCIENCE AND STUDY 2021: Матеріали III Міжнародного форуму науковців та дослідників. 1 жовтня 2021 року. Асоціація сприяння глобалізації освіти та науки «СПЕЙСТАЙМ», Київ. С. 165-167.
6. Сучасні педагогічні знахідки в умовах онлайн навчання. URL: <https://naurok.com.ua/opis-pedagogichno-diyalnosti-suchasni-pedagogichni-znahidki-v-umovah-onlayn-navchannya-proektna-diyalnist-uchniv-pid-chas-distanciynogo-navchannya-238574.html>
7. Ткачов А.С., Махновський С.С. Моделі змішаного навчання та підходи до їх відбору в освітньому процесі вищої школи. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2022. №8(346) Ч.2. С. 321–332.
8. Фінансування освіти в Україні. URL: https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/66_81_Finansuv_osvity.pdf
9. Фандеєва А.Є. Змішане навчання як технологія змін і трансформації. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=4544
10. 10 освітніх трендів на 2021-2022 навчальний рік. URL: <https://bogovskyatska.com/2021/08/16/10>
11. 11 освітніх трендів 2021 року. URL: <https://naurok.com.ua/post/11-osvitnih-trendiv-2021-roku>

References

1. Boychuk, O. Quaestiones currentes de doctrina online in Ucraina [Current issues of online learning in Ukraine]. *Digital suggestus: informationes technologiae in sphaera socio-culturali* [Digital platform: information technologies in the socio-cultural sphere], 2021, no. 4(1), pp. 31-41.
2. Kulaga, I., Gorbova, Yu., Zhiber, T., Ilnytsky, D. Educationem in contextu transformationis digitalis: content vs form [Education in the context of digital transformation: content vs form] Available at: <https://rating.zone/osvita-v-umovakh-tsyfrovoi-transformatsii-zmist-vs-forma/>
3. Novae inclinationes et praenotiones pro technologiis evolutione in mundo proximo quinquennio [New trends and forecasts for the development of educational technologies in the world for the next five years] Available at: <http://aphd.ua/novi-tendentsii-prohnozy-rozvytku-osvitnikh-tekhnologii-u-sviti-na-nastupni-piat-rokiv/>
4. Official site of the State Statistics Service of Ukraine. [Official site of the State Statistics Service of Ukraine] Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Pavlova, V., Overko, Yu. (2021) Socialis et paedagogicae rationes lacus moderni disciplinae [Social and pedagogical aspects of training modern entrepreneurs]. *Trudy III Forum Internationalis Scientist et Inquisitores "SCIENTIA ET STUDIUM 2021"* [Trudy III Forum Internationalis Scientist et Inquisitores "SCIENTIA ET STUDIUM 2021"]. Kyiv. pp. 165-167.
6. Inventiones paedagogicae modernae in contextu discendi online [Modern pedagogical findings in the context of online learning] Available at: <https://naurok.com.ua/opis-pedagogichno-diyalnosti-suchasni-pedagogichni-znahidki-v-umovah-onlayn-navchannya-proektna-diyalnist-uchniv-pid-chas-distanciynogo-navchannya-238574.html>
7. Tkachov, A.S., Makhnovsky, S.S. Exemplaria studiorum mixti et accessus ad eorum selectionem in processu edificationis superioris educationis [Models of blended learning and approaches to their selection in the educational process of higher education]. *Nomenclator Taras Shevchenko Universitatis Nationalis Luhansk. Scientiae paedagogicae* [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Luhansk. Pedagogical sciences], 2022, no. 8(346), pars 2, pp. 321-332.

8. In Ucraina imperdier educationis [Financing of education in Ukraine] Available at: https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/66_81_Finansuv_osvity.pdf

9. Fandeeva, A.E. Cognitio mixta ut technicae mutationis et transformationis [Blended learning as a technology of change and transformation] Available at: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=4544

10. 10 educational trends pro 2021-2022 schola anno [10 educational trends for the 2021-2022 school year] Available at: <https://bogovskyatska.com/2021/08/16/10>

11. 11 educational trends 2021 annus [11 educational trends in 2021] Available at: <https://naurok.com.ua/post/11-osvitnih-trendiv-2021-roku>

THE INFLUENCE OF THE ECONOMIC SITUATION ON THE CHOICE OF THE VOCATIONAL TRAINING MODEL

Sergii B. Kholod, Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine).

e-mail: s.kholod@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-1

Key words: *learning model, economic situation, education development, influencing factors, online learning, blended learning, costs.*

The article forms a vision of the impact of the economic situation on the choice of higher education institutions of the appropriate model of vocational training.

The level of demand for educational services in accordance with the change of their consumers, effective demand in the labor market, the specifics of the global pandemic COVID-19, which led to the emergence of blended learning.

The multifaceted nature of development is highlighted. Studies of the state of national education over the past five school years have confirmed its abrupt nature due to the influence of demographic, economic, political factors and the growth of services provided.

The current trends in education and its new trends are highlighted: digitalization, prioritization, microlearning, visualization, humanization, immersive learning, additional online educational profession, editing, balance and well-being, proactivity.

As an integral part of the educational process, the online format has become the basis for the emergence of blended (hybrid) learning. Applicants for higher education become active participants in the learning process.

Changing pedagogical technologies that adapt to the challenges of blended learning have affected the use of digital tools and shifted the emphasis to the active position of higher education seekers.

The emergence of a new model of education as a set of learning formats, pedagogical approaches, tools for their implementation requires the restructuring of the educational process. In this sense, it is important to ensure an individual educational trajectory, which makes it necessary to propose such a trajectory and internal perception of its choice.

The stages of preparation of various forms of classes for online classes are considered. The detailed algorithm of preparation of educational and methodical materials on the Google Classroom platform is given; selection of the system of notification of applicants; formation of information about the organizational content of the discipline and other auxiliary components.

The specifics of preparing and conducting an online lecture with the selection of elements that distinguish it from the offline format are analyzed. The rules of preparation for a practical lesson as a complex process are given. Features of preparation for modular tests, consultations and online exam are considered.

It is established that any model of training is associated with the cost of its implementation, which necessitates a change in the structure of these costs for each entity under the influence of economic and political factors and increase the share of costs for technical support of distance learning.

Одержано 3.03.2022.

УДК 330.101:364.22

DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-2

Р.М. КЛЮЧНИК,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри глобальної економіки
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID 0000-0001-6787-275X

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ БІДНОСТІ В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

У статті здійснено спробу узагальнення деяких інтерпретацій феномену бідності в економічній науці. Виходимо з того, що ця проблема, окрім суто економічної, має політичну, соціальну, правову, культурну, морально-етичну та інші грані. У сучасній науці існує плюралізм підходів до визначення, класифікації та вимірювання бідності, що залежить від країни, часових рамок, авторської позиції дослідника тощо.

Сучасні автори розглядають бідність з різних позицій. Так, її можна інтерпретувати як фінансовий, соціально-економічний, морально-психологічний стан людини (сім'ї, населення), за якого неможливо забезпечити задоволення всіх первинних потреб населення. Також бідність розглядають як нездатність певної частини людей брати активну участь у повноцінному соціально-економічному житті.

Розглянуто економічні, фінансові, матеріальні, соціальні, психологічні та інші фактори бідності. Продемонстровано позитивну кореляцію між обмеженими фізичними можливостями та бідністю. Описано особливості світогляду та поведінки бідних.

Виокремлено активну, пасивну та паразитичну бідність. Активна бідність полягає у використанні власних ресурсів. Завдяки соціальній мобільності таким людям іноді вдається залишити категорію бідних. Пасивна бідність полягає в обмеженості ресурсів через обставини, на які сама людина вплинути не може. Паразитична бідність пов'язана з використанням чужих ресурсів та характеризується девіантною поведінкою, яка здебільшого засуджується суспільством та карається законом.

Наведено основні індикатори бідності. Розглянуто абсолютну та відносну бідність. Власністю відносної бідності є її принципова неподоланність, адже навіть у найбагатших країнах є люди, які не можуть собі дозволити щось, доступне іншим.

Продемонстровано, що бідність «передається у спадок», діти бідних батьків з великою ймовірністю самі стають бідними. Цьому сприяють як багатодітність бідних сімей за одночасної обмеженості ресурсів, так і неможливість дати дітям якісну освіту. Доведено, що бідність супроводжується соціальною ексклюзією (бідні громадяни не мають можливості до самоорганізації, підтримки соціальних зв'язків та відстоювання своїх інтересів).

Розглянуто інтерпретації бідності українськими вченими, зокрема її зв'язок з деіндустріалізацією часів незалежності. Приділено увагу закономірності зростання рівня бідності зі зменшенням розміру населеного пункту.

Ключові слова: бідність, абсолютна бідність, відносна бідність, соціальна ексклюзія, виміри бідності, наукова інтерпретація бідності.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Важко знайти людину, яка не чула би про проблему бідності. Поділ на бідних та багатих існував протягом тисячоліть та супроводжував людство протягом розвитку цивілізації на всіх континентах. Ця проблема, окрім суто економічної, має політичну, соціальну, правову, культурну, морально-етичну та інші грані. Практично всі політичні програми містили в тій чи іншій формі пропозиції вирішення проблеми бідності, навіть якщо ці програми створювалися в інтересах верхівки.

Будь-яка сучасна економічна система також зіштовхується з проблемою бідності, щоправда, в різних масштабах. Для того, щоб запровадити ефективний комплекс боротьби з бідністю, слід сформулювати науковий інструментарій дослідження цього поняття. У сучасній науці існує плюралізм до визначення, класифікації та вимірювання бідності, що залежить від країни, часових рамок, авторської позиції дослідника тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення досліджуваної проблеми, та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Дана проблематика окреслена у працях вчених та публіцистів багатьох країн. Б. Гвешенгве та Н.Х. Хассан [1], В. Рибаків [2], Н. Борецька та Г. Крапівіна [3] розглядають загальні аспекти бідності, П. Абрахамсон [4] розглядає ретроспективний вимір даної проблематики, Є. Балабанова [5], Ф. Хибальські [6] та Л. Потабенко [7] приділяють увагу класифікації бідності. К. Бьорд [8] звертає увагу на міжгенераційний транзит бідності. А. Задоя [9], О. Кліменко [10] та Ю. Когатько [11] розглядають окремі аспекти проблеми в українських реаліях. Ми спробуємо агрегувати наявні підходи до інтерпретації бідності та виокремити основні положення, наявні в науці щодо цього феномену.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в дослідженні інтерпретації проблеми бідності в сучасній економічній науці.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Інтерпретація феномену бідності багато в чому залежить від конкретних історичних, економічних та політичних умов, за яких проводиться дослідження.

Як зазначає датський економіст П. Абрахамсон, раніше бідні розглядалися як «небезпечний» клас, за яким потрібно слідкувати, щоб він не заважав «решті суспільства». У теперішній час «решта суспільства» складає більшість населення, і ця більшість, що перебуває в мейнстрімі, намагається контролювати життя бідних, аби вони не порушували єдність робітничого, середнього та вищого класів суспільства [4, с. 158].

Українські дослідниці Н. Борецька та Г. Крапівіна зазначають, що бідність – це фінансовий, соціально-економічний, морально-психологічний стан людини (сім'ї, населення), при якому неможливо забезпечити задоволення всіх первинних потреб населення, споживчі витрати людей перевищують доходи, існує масове небажання і неможливість населення реалізувати свої можливості [3, с. 147].

В. Дарчин інтерпретує бідність як соціально-економічну категорію, що включає певну частину населення, яка, в силу низької обставин, не має можливості брати активну участь у повноцінному соціально-економічному житті. Громадяни цієї категорії, на думку автора, володіючи завідомо нижчими стартовими можливостями (не тільки через відсутність значущих ресурсів, а й через їх низьку грамотність, погану інформованість та недостатній рівень освіти), часто не мають можливості самостійно планувати своє життя й прораховувати загрозові їм соціальні ризики [12, с. 126].

У статті Б. Гвешенгве та Н.Х. Хассан проведено аналіз так званої «мови бідності» на прикладах малайської мови та мови шона, де вони порівнюють переклади на англійську мову різних понять, пов'язаних з бідністю [1]. Ці ж автори пропонують розглянути різні виміри бідності, як-от:

- економічний (нестача природного, фізичного та людського капіталу);
- фінансовий (нестача доходів та заощаджень, заборгованість);
- матеріальний (нестача чи погана якість споживчих товарів на кшталт житла, одягу, техніки тощо).
- вимір оточуючого середовища (погана екологічна ситуація, місця скупчення бідного населення);
- соціальний вимір (нестача соціального капіталу, знайомств, зв'язків, обмежена участь у громадському житті тощо) [1].

Британські дослідники, аналізуючи значну кількість наукових розвідок, дійшли висновку, що існує позитивна кореляція між інвалідністю (disabilities) та бідністю (poverty). Так, 78% проаналізованих праць вчених підтверджують позитивну кореляцію між вадами органів чуття та бідністю, 80% – між фізичними вадами та бідністю, 87% вчених простежили позитивну кореляцію між психічними (ментальними) розладами та бідністю [13, с. 10].

Відповідно до наукових міжнародних досліджень стосовно ризиків бідності в країнах ЄС і в Україні найбільш впливовими факторами зростання ризику бідності домогосподарств виокремлено наступні: 1) чим більш багатодітна сім'я, тим більше вірогідність бідності; 2) чим нижчий рівень освіти, тим вище рівень ризику бідності та безробіття; 3) якщо голова домогосподарства є безробітним, то цілком слушно припустити, що ризик бідності в ньому буде значно вищим, ніж у домогосподарства, де головою є працююча особа [14, с. 16].

Оскільки бідність є поняттям багатовимірним, необхідно розглянути можливості її класифікації.

Перш за все бідність можна поділити на абсолютну та відносну. Абсолютна бідність – це нестача найнеобхіднішого: їжі, житла, одягу, елементарного медичного обслуговування. Дослідження відносної бідності, за словами Ф. Хибальського, потребує використання бенчмарку, в якості якого слугують доходи інших людей з цієї ж спільноти [6, с. 8].

Відносна бідність проявляється лише під час порівняння людиною власних можливостей із можливостями інших членів суспільства сьогодні (як варіант – з їхніми власними можливостями в минулому). Можна вважати, що абсолютна бідність характеризує переважно фізіологічні ознаки, натомість відносна бідність визначається за ознаками соціальними. Відносно бідними можна вважати тих, хто хоча й живе в умовах певного матеріального добробуту, все ж таки відчуває депривацію в соціальній, культурній, політичній сферах і брак вільного часу та можливостей дозвілля. Властивістю відносної бідності є її принципова неподоланність, адже навіть у найбагатших країнах є люди, які не можуть собі дозволити щось, доступне іншим.

Л. Потабенко зазначає, що в сучасній науковій літературі досліджується нова форма бідності – раптова. З нею людина зіштовхується в разі втрати всього майна та джерел для існування, тобто людина в один момент, маючи певний рівень достатку, втрачає його і стає бідною. У вітчизняній історії ми фіксуємо такі приклади як масові (війни, революції, штучний голод, репресії та депортації). У незалежній Україні фактором поширення такої бідності стало падіння обсягів виробництва в 1990-х рр. Це призвело до стрімкого зменшення зайнятості і зниження рівня оплати праці. Таке стрімке збідніння населення є раптовою тотальною бідністю, яка настає внаслідок глобальних перетворень (війн, революцій, розпадів систем) [7, с. 179]. Найновішим прикладом є раптова бідність багатьох жителів окремих районів Донецької та Луганської областей після подій 2014 р., як вимушених переселенців, так і тих, хто залишився на непідконтрольних територіях. Економічна система України просто не здатна забезпечити всім цим громадянам той рівень життя, який вони мали до 2014 р. Проблеми з нерухомістю, роботою, порушенням соціальних зв'язків досі переслідують багатьох з них.

Російська дослідниця Є.С. Балабанова пропонує класифікацію форм бідності

відповідно до характеру використання ресурсів індивіда для задоволення його потреб [5, с. 46]. Так, індивід може використовувати переважно свої або чужі ресурси, у відповідності до чого можна виокремити три форми бідності: активну, пасивну та паразитичну. Активна форма бідності передбачає використання в основному власних ресурсів. Населення, для якого така форма бідності властива, може подолати цей стан, збільшивши кількість ресурсів. Як правило, індивіди даної групи є більш мобільними – здатні до переїзду, отримання освіти, підвищення кваліфікації тощо. Пасивна бідність пов'язана з використанням переважно власних ресурсів, але обмежених через певні обставини: інвалідність, проживання в регіоні, де сталися природні чи техногенні катастрофи, в депресивному населеному пункті тощо. Наприклад, значна частина жителів вірменського міста Гюмрі живе у тимчасових вагончиках замість повноцінних квартир через нестачу житла, яка не вирішена з часів землетрусу 1988 р. [15].

Але навіть людина, яка зіштовхнулася з пасивною бідністю, має теоретичні шанси подолати обставини, що склалися, наприклад, отримавши спадок чи запрошення на переїзд.

Нарешті, паразитична бідність пов'язана з використанням ресурсів інших людей, груп, суспільства. Така бідність, безперечно, є соціальною девіацією і виражається у деструктивних формах поведінки: бродяжництво, жебракування, алкоголізм, крадіжки та інші майнові злочини тощо. Така поведінка є суспільно небезпечною, карається відповідно до закону, оскільки загрожує загальному добробуту. Держава та суспільство з давніх часів ведуть боротьбу з цими деструктивними явищами.

О. Абрамова розглядає бідність як багатомірне соціально-економічне явище, яке характеризується значним відставанням економічних та соціальних умов життя домашнього господарства від стандартів споживання та умов життя в даному суспільстві. З зазначеного визначення автор виводить поняття регіональ-

ної бідності як багатомірного соціально-економічного явища, яке характеризує значне відставання економічних та соціальних умов життя домашнього господарства в регіоні від стандартів споживання та умов життя в країні [16, с. 29].

Р. Рібаков умовно поділяє причини бідності на три основні групи, які ми вважаємо за доцільне деталізувати та доповнити деякими прикладами:

1. Причини, що впливають з форм організації соціально-економічного життя:

- економічні (безробіття, низький рівень зарплат, пенсій, відсутність заощаджень);

- юридичні (слабкий правовий захист населення);

- культурні (звичай зводити благодійність до подачі милостині);

- освітні (малограмотність мас, нерозуміння важливості отримання знань);

- адміністративні (неефективна система державного управління);

- соціальні (слабкий розвиток соціальних зв'язків, розшарування населення, труднощі соціалізації індивіда).

2. Зовнішні причини: стихійні лиха, неврожаї, війни, революції.

3. Внутрішні (індивідуально-особистісні) причини: хвороба, певні обмеження (розумові та фізичні), характер та темперамент. Так, відсутність сили волі, боягузтво, пасивність, лінощі, схильність до паразитизму часто призводять до бідності. Часто такі риси проявляються за умов втрати цінностей та змісту життя індивідом (екзистенційний вакуум). У свою чергу, бідність також впливає на особистість людини. Бідним громадянам властива низька самооцінка та занижені потреби. В умовах безвихідності вони часто розраховують на збіг сприятливих обставин, щасливий випадок, а не на власні зусилля [2, с. 15–16].

На існування бідності впливає погане здоров'я, інвалідність, що обмежує доступ до низки престижних та високооплачуваних професій. З іншого боку, погане здоров'я може бути результатом того, що людина народилася в бідності, отримувала неповноцінне хар-

чування, неякісне медичне обслуговування. Низький рівень освіти також обмежує вибір професії. Ця ж причина може призвести до того, що в розряд бідних потрапляють представники раніше благополучних груп населення [17, с. 187].

К. Бьорд також зазначає, що бідність передається з покоління в покоління. Вона зазначає, що в багатьох країнах відвідування шкіл позитивно корелюється з доходами у дорослому віці. Освічені батьки з меншою ймовірністю будуть бідними, у той же час є більші підстави вважати, що вони будуть давати освіту своїм дітям, зможуть допомагати їм з домашніми завданнями та мають більші очікування стосовно майбутнього своїх дітей [8, с. 18].

Іранські автори [18] пропонують певні індикатори бідності, які ґрунтуються на базових потребах. Ми спробували вдосконалити цей перелік, зокрема, перемістивши індикатор смертності немовлят з категорії «харчування» до категорії «здоров'я» та об'єднавши гігієну та забезпечення водою (табл. 1).

При цьому латиноамериканські автори зазначають, що в розробці та імплементації інклюзивної соціальної та трудової політики слід уникати деструктивної тези про те, що небажання працювати є головною причиною бідності. Інтерпретація бідності як результату недостатніх зусиль людини або сім'ї призводить до стигматизації людей, які живуть у біднос-

ті та ігнорування впливу оточуючого середовища та перешкод, яких вони зазнають [19, с. 28]

До властивостей бідності можна віднести:

- соціальну депривацію та ексклюзію (бідні громадяни не мають можливості до самоорганізації, підтримки соціальних зв'язків та відстоювання своїх інтересів);

- спадковий характер (діти бідних часто також стають бідними);

- кореляцію бідності з місцем проживання, освітою, професією та багатьма іншими факторами.

Теза про кореляцію між бідністю та рівнем поінформованості та критичного мислення (які безпосередньо залежать від рівня освіти) простежується у роботі О. Дурнева та Т. Юрчик, які, базуючись на дослідженнях КМІС та інших даних, демонструють, що люди з низьким достатком частіше вірять у конспіративні теорії щодо коронавірусу, ніж люди з середнім та високим достатком [20, с. 94–95].

Бідність в українських реаліях часто є наслідком деіндустріалізації. А.О. Задоя зазначає, що пострадянська деіндустріалізація, на відміну від західної, є деструктивною, оскільки не підготовлена достатнім рівнем розвитку промислового виробництва [9, с. 34]. О.М. Кліменко підкреслює важливе місце бідності населення в економічному розвитку України, оскільки бідні домогосподарства нездатні витратити достатньо коштів на освіту. А

Таблиця 1

Базові потреби та їх індикатори

Потреба	Індикатор
Охорона здоров'я	Очікувана тривалість життя
	Смертність немовлят
	Кількість лікарів та ліжкомісць у лікарнях на тисячу населення
Освіта	Грамотність
	Відсоток громадян у віці 5-14 років, які охоплені шкільним навчанням
Харчування	Споживання калорій на душу населення або споживання калорій у відсотках до необхідної кількості
Забезпечення водою та гігієна	Відсоток людей, які мають доступ до води
	Відсоток людей, забезпечених водогонном та каналізацією

Джерело: [18, с. 49].

це означає, що в перспективі бідність буде лише самовідтворюватися. «У масштабах країни якість людського інтелектуального капіталу знижується, рівень кваліфікації працівників падає, а малоефективна праця не може бути задіяна в сучасному високотехнологічному виробництві. До того ж, через низькі доходи більшість населення обмежені в мобільності і інформованості, що не завжди дозволяє їм скористатися новими можливостями, наприклад, в області зайнятості, підвищення кваліфікації, здобуття більш високих компетентностей», – підсумовує дослідник [10].

Визначальною характеристикою бідності в Україні є закономірність зростання рівня бідності зі зменшенням розміру населеного пункту. Виходячи з цього, Ю. Когатько припускає, що основна проблема полягає в бідності не тільки виключно сільського населення, а й у гіршому матеріальному становищі домогосподарств малих населених пунктів, проте селу більше властива немонетарна складова бідності. Сільські населені пункти істотно поступаються містам за низкою показників, у тому числі за рівнем облаштованості житлового фонду, розвитку транспортної інфраструктури тощо. Порівняно невисокою у сільських населених пунктах є якість послуг освіти, охорони здоров'я і сфери побутового обслуговування. Ці відмінності сформувалися разом з деякими особливостями радянської державної політики щодо села. Так, у 1970–1980-х рр. малі сільські поселення були віднесені до

«неперспективних», їх готували до відселення, а тому інфраструктура, на відміну від великих сіл, не розвивалася [11, с. 34]. Ці процеси продовжуються, щоправда, в умовах децентралізації місцевим громадам надано більші фінансові ресурси, відповідно, деякі об'єднані територіальні громади розвиваються досить успішно.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Проблема бідності є актуальною для багатьох наук – філософії, історії, соціології тощо. Велику увагу приділяє їй і економічна наука, в рамках якої ми й намагалися її розглядати, не виключаючи при цьому міждисциплінарного синтезу. Ми пересвідчилися в тому, що проблема бідності розглядається вченими різних країн та наукових шкіл. Серед класифікацій бідності можна виокремити її поділ на активну, пасивну та паразитичну. Інші дослідники виділяють абсолютну та відносну бідність.

Розглядаючи бідність як соціально-економічне явище, вчені відзначають низку її характеристик, як-от: соціальну депривацію, ексклюзивність, спадковий характер бідності, її зв'язок з місцем проживання тощо. Причини ж бідності різноманітні, і далеко не завжди цей стан залежить від самої людини.

У подальшому ми вважаємо за доцільне розглянути основні методологічні аспекти дослідження бідності, в тому числі індикатори, які використовуються для цих досліджень.

Список використаної літератури

1. Gweshengwe B., Hassan N.H. Defining the characteristics of poverty and their implications for poverty analysis. *Cogent Social Sciences*, 6:1, 1768669. 2020. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/23311886.2020.1768669> (Accessed 05 January 2022).
2. Рыбаков Р.П. Бедность как социальный феномен: социально-философский аспект: автореф. дис.... канд. филос. наук. 09.00.11 – социальная философия. Москва, 2009. 24 с.
3. Борецька Н.П., Крапівіна Г.О. Подолання бідності у світі та в Україні: сучасний стан (на прикладі НФЗ «Волонтерство» та «Волонтуризм»). *Економічний вісник Донбасу*. 2021. № 1 (63). С. 146-153.
4. Абрахамсон П. Социальная эксклюзивность и бедность. *Общественные науки и современность*. 2001. № 2. С. 158-166.

5. Балабанова Е.С. Социально-экономическая зависимость и социальный паразитизм: стратегия «негативной» адаптации. *Социологические исследования*. 1999. № 4. С. 46-57.
6. Chybalski F. Ubóstwo relatywne i absolutne w populacji europejskich emerytów. *Współczesne problemy systemów emerytalnych : wybrane zagadnienia*, Chybalski F. (red.), Marcinkiewicz E. (red.), Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej, Łódź 2015, s. 7-17.
7. Потабенко Л. Бідність – нестраховий соціальний ризик. *Право і суспільство*. 2019. № 5. С. 175-180.
8. Bird K. How is poverty transmitted intergenerationally and what might be done to stop it in its tracks? *Chronic Poverty*. URL: http://www.chronicpoverty.org/uploads/publication_files/bird_IGT_synthesis.pdf (Accessed 05 January 2022).
9. Задоя А.А. Деиндустриализация в Украине: «двадцать лет спустя». *Академічний огляд*. 2012. № 1 (36). С. 26-35.
10. Клименко О.М. Внутрішні інвестиції як стратегічний напрям економічної політики України. *Ефективна економіка*. 2021. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2021/80.pdf (Дата звернення: 05 січня 2022 р.).
11. Когатько Ю.Л. Бідність сільського населення України. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1 (23). С. 32-43.
12. Дарчин В.Б. Механізми забезпечення публічної політики щодо подолання бідності в Україні: дис. канд. наук з державного управління. 25.00.02 – механізми державного управління. – Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України. Київ, 2021. 222 с.
13. Banks L.M., Kuper H., Polack S. Poverty and disability in low- and middleincome countries: A systematic review. *PLoS ONE*. 2017. Issue 12 (12). URL: <https://journals.plos.org/plosone/article/file?type=printable&id=10.1371/journal.pone.0189996> (Accessed 05 January 2022).
14. Крилова І.Г., Іваненко Т.Я. Соціально-економічний ризик бідності домогосподарств України. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2020. Вип. 4. С. 12-20.
15. Зона бедствия: 25 лет после землетрясения в Спитаке. *Deutsche Welle*. URL: <https://goo.su/aDbj> (Дата обращения: 12 января 2022 г.)
16. Абрамова О.С. Формирование региональной политики преодоления бедности населения в современных условиях: дис. канд. экон. наук. 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством: региональная экономика. Самара, 2015. 181 с.
17. Урсакий Ю.А. Еволюція феномену бідності у країнах пострадянського простору. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*: зб. наук. пр. Кіровоград: КНТУ, 2011. Вип. 19. С. 183-188.
18. Sameti M., Esfahani R.D., Haghghi H.K. Theories of Poverty: A Comparative Analysis. *Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review*. Vol. 1, No.6; February 2012. P. 45-56.
19. Abramo L., Cecchini S., Morales B. Social programmes, poverty eradication and labour inclusion: lessons from Latin America and the Caribbean, ECLAC Books, No. 155 (LC/PUB.2019/5-P), Santiago, Economic Commission for Latin America and the Caribbean (CEPAL), 2019. 268 p.
20. Дурнев А., Юрчик Т. Конспирологические теории пандемии Covid-19: социальные факторы возникновения и распространения. *Грані*. 2021. Т. 24. № 6. С. 90-99.

References

1. Gweshengwe, B., Hassan, N.H. (2020). Defining the characteristics of poverty and their implications for poverty analysis. *Cogent Social Sciences*, 6:1, 1768669. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/23311886.2020.1768669> (Accessed 05 January 2022).

2. Rybakov, R.P. (2009). *Bednost' kak social'nyj fenomen: social'no-filosofskij aspekt*. Avtoref. diss. kand. filos. nauk [Poverty as a social phenomenon. Cand. philos. sci. diss. autoref.]. Moscow, 24 p. (in Russian).
3. Borets'ka, N.P., Krapivina, H.O. (2021). *Podolannia bidnosti u sviti ta v Ukraini: suchasnyj stan (na prykladi NFZ "Volonterstvo" ta "Volonturyzm")* [Overcoming poverty in the world and in Ukraine: current state (on the examples of volunteering and voluntourism as non-traditional forms of employment)]. *Ekonomichnyj visnyk Donbasu* [The Economic bulletin of Donbas], no.1 (63), pp.146-153 (in Ukrainian).
4. Abrahamson, P. (2001). *Social'naja jekskljuzija i bednost'*. [Social exclusion and poverty]. *Obshhestvennye nauki i sovremennost'* [Social Sciences and Contemporary World], no. 2, pp. 158-166 (in Russian).
5. Balabanova, E.S. (1999). *Social'no-jekonomicheskaja zavisimost' i social'nyj parazitizm: strategija "negativnoj" adaptacii* [Social and economic dependence and social parasitism: the strategy of negative adaptation]. *Sociologicheskie issledovanija* [Sociological Studies], no. 4, pp. 46-57 (in Russian).
6. Chybalski, F. (2015). *Ubóstwo relatywne i absolutne w populacji europejskich emerytów* [Relative and absolute poverty of European pensioners]. *Współczesne problemy systemów emerytalnych: wybrane zagadnienia* [Modern problems of pension systems: selected issues], Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej Publ., p. 7-17 (in Polish).
7. Potabenko, L. (2019). *Bidnist' – nestrakhovyyj sotsial'nyj ryzyk* [Poverty as a non-insurance social risk]. *Pravo i suspil'stvo* [Law and Society], no. 5, pp. 175-180 (in Ukrainian).
8. Bird, K. How is poverty transmitted intergenerationally and what might be done to stop it in its tracks? *Chronic Poverty*. URL: http://www.chronicpoverty.org/uploads/publication_files/bird_IGT_synthesis.pdf (Accessed 05 January 2022).
9. Zadoia, A.A (2012). *Deindustrializacija v Ukraine: "dvadcat' let spustja"* ["Deindustrialization in Ukraine: twenty years later"]. *Akademichnyj ohliad* [Academy Review], no. 1 (36), pp. 26-35 (in Russian).
10. Klimenko, O.M. (2021). *Vnutrishni investytsii iak stratehichnyj napriam ekonomichnoi polityky Ukrainy* [Domestic investments as a strategic direction of Ukraine's economic policy]. *Efektivna ekonomika* [Effective economy], no. 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2021/80.pdf (Accessed 05 January 2022) (in Ukrainian).
11. Kohat'ko, Yu.L. (2015). *Bidnist' sil's'kohoh naselennia Ukrainy* [Rural poverty in Ukraine]. *Demografiia ta sotsial'na ekonomika* [Demography and Social Economy], no. (23), pp. 32-43 (in Ukrainian).
12. Darchyn, V.B. (2021). *Mekhanizmy zabezpechennia publichnoi polityky schodo podolannia bidnosti v Ukraini. Dys. kand. nauk. z derzhavnoho upravlinnia* [Mechanisms for ensuring public policy on overcoming poverty in Ukraine. Cand diss. in public administration]. Kyiv, 222 p. (in Ukrainian).
13. Banks, L.M., Kuper, H., Polack, S. (2017). Poverty and disability in low- and middle-income countries: A systematic review. *PLoS ONE*. Issue 12 (12). URL: <https://journals.plos.org/plosone/article/file?type=printable&id=10.1371/journal.pone.0189996> (Accessed 05 January 2022).
14. Krylova, I.H., Ivanenko, T.Ya. (2020). *Sotsial'no-ekonomichnyj ryzyk bidnosti domohospodarstv Ukrainy* [Social and economic risk of household poverty in Ukraine]. *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomor'ia* [Ukrainian Black Sea region agrarian science], Issue 4, pp. 12-20 (in Ukrainian).
15. *Zona bedstvija: 25 let posle zemletrjasenija v Spitake* [Disaster area: 25 years after Spitak earthquake]. Deutsche Welle. URL: <https://goo.su/aDbj> (Accessed 12 January 2022) (in Russian).
16. Abramova, O.S. (2015). *Formirovanie regional'noj politiki preodolenija bednosti naselenija v sovremennyh uslovijah. Diss. kand. ekon. nauk* [Formation of regional policy of population poverty overcome]. Samara, 181 p. (in Russian).

17. Ursakij, Yu.A. (2011). *Evolutsiia fenomenu bidnosti u krainakh postradians'koho prostoru* [Evolution of poverty phenomenon in post-Soviet countries]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky: zb. nauk. pr.* [Academic Papers of Kirovohrad National Technical University. Economic Sciences: collection of academic papers], issue 19, pp. 183-188 (in Ukrainian).

18. Sameti, M., Esfahani, R.D., Haghighi, H.K. (2012). *Theories of Poverty: A Comparative Analysis. Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review*. Vol. 1, No. 6, pp. 45-56.

19. Abramo, L., Cecchini, S., Morales, B. (2019). *Social programmes, poverty eradication and labour inclusion: lessons from Latin America and the Caribbean*, ECLAC Books, No. 155 (LC/PUB.2019/5-P), Santiago, Economic Commission for Latin America and the Caribbean (CEPAL), 268 p.

20. Durnev, A., Jurchik, T. (2021). *Konspiologicheskie teorii pandemii Covid-19: social'nye faktory vznikenija i rasprostranjenija* [Conspirological Theories Pandemic Covid-19: Social Factors of Origin and Distribution]. *Grani* [Grani], vol. 24, no. 6, pp. 90-99 (in Russian).

MAIN INTERPRETATIONS OF POVERTY IN ECONOMIC SCIENCE

Ruslan M. Kliuchnyk, Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine).

E-mail: nobelpolis@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-2

Key words: *poverty, absolute poverty, relative poverty, social exclusion, poverty measurements, scientific interpretation of poverty.*

The article attempts to generalize some interpretations of the poverty phenomenon in Economics. We take into consideration the fact that the problem of poverty has not only economic but also political, social, legal, cultural and other dimensions. In modern science, there is a pluralism of approaches to the definition, classification and measurement of poverty, that depend on the country, time frame and the researcher's own opinion.

Many publications of Ukrainian, Russian, Polish, Danish, Chilean and other researchers have been used in this article. We have tried to apply the results of their researches to Ukrainian reality.

Modern authors consider many dimensions of poverty. It can be explained as the financial, socio-economic, moral and psychological state of a person, family or the whole population of a country or a region. Poverty is also considered as the inability of a certain section of society to participate in full-fledged social and economic life.

Economic, financial, material, social, psychological and other factors of poverty have been considered. Positive correlation between physical abilities and disabilities and poverty has been shown. Some features of the worldview and behavior of the poor are described.

Active, passive and parasitic poverty have been distinguished. People who suffer from active poverty usually rely on their own resources. Due to social mobility, some of these people are sometimes able to raise themselves above the category of the poor. Passive poverty means the lack of resources due to the circumstances that are beyond people's control. Parasitic poverty is tightly connected with the use of other people's resources and is characterized by deviant behaviour, which is generally condemned by society and punished by the state.

The main indicators of poverty are given. Absolute and relative poverty are considered. Relative poverty cannot be eliminated, since even in the richest countries there are people who cannot afford the benefits available to others.

It has been shown that poverty is hereditary, and the children of poor parents are more likely to become poor in the future. Families with many children are often poor, so they cannot afford good education for their children. Therefore, young people without good education remain poor. It has been

underlined that poverty is associated with social exclusion and deprivation. Poor citizens do not have the opportunity to organize themselves, as well as to maintain social ties and defend their interests.

The interpretations of poverty given by Ukrainian scientists have been considered. In particular, the authors analyze poverty as a consequence of the de-industrialization in independent Ukraine. Special attention has been paid to the following trend: the smaller a town or a village, the higher the level of poverty.

Одержано 12.01.2022.

УДК 004.056:330.1

DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-3

З.С. ПЕСТОВСЬКА,
кандидат економічних наук, доцент кафедри
інноваційного менеджменту та фінансової аналітики
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

ТОКЕНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: МРІЯ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ

Досліджено сутність та призначення токенів, їх взаємозв'язок з блокчейном, криптовалютами та цифровими активами, а також правові аспекти токенізації економіки України. Виявлено перепони на шляху переходу реальних активів в цифровий простір: необмежений доступ до активів і зайва простота реєстрації та закриття рахунків; відсутність єдиного підходу до токенізації, що впливає на управління активами і розподіл ролей, безпеку, інтеграцію з традиційними платіжними системами, а також доведено необхідність державного регулювання. Детально вивчено законопроект №3637 «Про віртуальні активи», який визначає правовий статус віртуальних активів, надає юридичний захист користувачам та учасникам ринку, дає можливість офіційно працювати криптобіржам, надає банкам право відкривати рахунки для криптокомпаній, надає можливість українцям декларувати свої прибутки у віртуальних активах. Аналіз виявив низку невирішених законопроектом питань: щодо правового змісту поняття «токен»; остаточного призначення регулятора ринку віртуальних активів; щодо класифікації токенів (є поділ віртуальних активів на забезпечені та незабезпечені, проте немає класифікації за базовим для токена активом); щодо встановлення видів забезпечених токенів, регулювання порядку їх випуску та обороту, встановлення вимог до емітентів та системи емісії токенів; стосовно забезпечення правових механізмів захисту прав інвесторів, гарантування безпеки базового активу; стосовно визначення правового статусу смарт-контрактів; щодо взаємодії з іншими юрисдикціями, гармонізація законодавства. Встановлено, що законопроект потребує доопрацювання та доповнення відповідними підзаконними актами для того, щоб вітчизняні та іноземні потенційні інвестори могли скористатися перевагами токенізації активів: інклюзивність; справедливість; прозорість; ліквідність; підзвітність; здешевлення; безпека; ефективність; гнучкість; доступність.

Ключові слова: *токен, блокчейн, криптовалюта, цифрові активи, віртуальні активи, токенізація економіки, токенізація активів.*

Постановка проблеми.

Цифрова хвиля, що зростає, поступово викликає необхідність виконувати практично будь-яку реальну діяльність на цифрових платформах. На тему цифрових активів за останні роки написано тисячі робіт. Найчастіше у літературі поняття криптовалют, токенів і цифрових активів використовуються як синоніми, але за глибокого вивчення вони все ж різняться за низкою ключових аспектів – як

фінансових, так і юридичних. Двома найбільш поширеними цифровими активами на основі блокчейнів є криптовалюти та токени. Найбільша різниця між ними полягає в тому, що криптовалюта має свої власні ланцюжки блоків, тоді як токени криптовалют побудовані на існуючому ланцюжку блоків. Іноді саме плутанина у поняттях, визначеннях, класифікації, ієрархії створює перешкоди для впровадження у практику корисних іннова-

ційних рішень. Звичайно, це дає час для вивчення недоліків та ризиків подібних нововведень, але й створює багато складнощів для тих, хто любить все нове і ризикувати не боїться.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасні автори приділяють багато уваги найрізноманітнішим аспектам впровадження токенизації, досліджуючи такі питання: Шумило К. вивчає перспективи легалізації віртуальних активів [1], Николаенко С. приділяє увагу ролі цифрових активів у розвитку світової економіки [2], Поліщук Н. розглядає криптовалюти як засіб підвищення інвестиційної привабливості підприємств [3], Кириченко О. визначає правові аспекти невзаємозамінних токенів [4], Стовпова А.С. взагалі досліджує криптоактиви з точки зору бухгалтерського обліку [5], Чепкова Т. надає фундаментальний мануал для пояснення, що ж таке токеноміка [6], Курченко О. розглядає токенизацію активів як революцію на фондовому ринку [7]. Але з цих та інших досліджень досі не складається єдина загальна картина, та виникає безліч нових питань – чи дійсно токенизація вмотивує українців до інвестування в економіку, чи будуть захищені їхні права, і як доступною мовою пояснити, в чому привабливість токеноміки.

Постановка завдання.

Окреслені вище питання і неточності зумовили тему, мету і завдання даної роботи. Наша задача – розібратися, що таке токени, як вони пов'язані із блокчейном, криптовалютами та цифровими активами. А також дослідити правові аспекти токенизації економіки України – проблеми та можливі шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Блокчейн – це загальнопланетарна база даних, яка нікому не належить. Віртуальні активи, що належать лише вам, а не банку чи державі (DeFi). Можливість вічного збереження інформації (Arweave). Можливість взаємодії з інформацією без влади монополістів (Filecoin). Непідцензурний Інтернет (ENS). Сайти, які немож-

ливо заблокувати фізично (IPFS). Продаж будь-якого плоду вашої уяви (NFT). Блокчейн-ігри, де заробляють у рази більше зарплати (Axie Infinity). Тотальна децентралізація, де неможливим є тоталітарний контроль. На зміну нинішньому Інтернету приходять Web 3.0. Блокчейн – його основа. Можливість спілкуватися, передавати, зберігати будь-які дані та активи без цензури, без контролю з боку чиновників.

Токенизація стає привабливим способом залучення інвестицій та вкладення коштів у зв'язку з тим, що використовується технологія блокчейн, яка гарантує певний рівень прозорості та невідконтрольності одному регулятору, і з її допомогою можна отримати наддохід, мінімізувавши при цьому транзакційні витрати та уникнувши суворого регуляторного контролю.

Більшість програм блокчейн працюють з використанням токенів. Це допомагає жити модель, підтримувати механізм консенсусу та обмінюватися цінностями. Але є й платформи, де немає власних токенів чи монет. Багато блокчейн-проектів зараз рухаються у бік екосистеми без токенів або криптографії (Hyperledger), оскільки наявність токена в системі приваблює хакерів [8].

Спробуємо розібратись, якими є перспективи токенизації в Україні.

Токенизація – це заміна справжніх цінностей умовними, спосіб захисту персональних даних за допомогою токенів – комбінацій символів в інтернеті, що не представляють ніякої цінності для шахраїв. Ми регулярно користуємося токенизацією, не підозрюючи про це, при оплаті товарів і послуг в Інтернеті платіжною картою та за допомогою Apple Pay або Google Pay, тобто, замість самих даних відправляється токен – набір символів, відповідний платіжним даним. Токени діють на основі відомої технології блокчейн, на якій базується криптовалюта. Завдяки цьому токен неможливо зламати або вкрати [9].

Мета токенизації - захистити конфіденційні дані при збереженні їхньої корисності для бізнесу. Це відрізняється від

шифрування, при якому конфіденційні дані змінюються та зберігаються за допомогою методів, які не дозволяють їх подальше використання у комерційних цілях. Якщо токенизація схожа на фішку покеру, шифрування схоже на сейф. Крім того, зашифровані цифри можна розшифрувати за допомогою відповідного ключа. Однак токени не можна скасувати, тому що між токеном та його вихідним номером немає значущого математичного зв'язку.

Великобританія, Німеччина, Італія, Франція, Мальта, Японія, Кайманові і Бермудські острови, Люксембург та Сінгапур вже привели своє законодавство у відповідність до потреб цифрових активів. Криптовалюта і цифрові активи в Україні не заборонені, але й не мають офіційного статусу.

Зараз є перепони на шляху переходу економіки (тобто реальних активів) в цифровий простір:

- необмежений доступ до активів і зайва простота реєстрації та закриття рахунків може призвести до хаосу;

- поки не існує єдиного підходу до токенизації, що зачіпає багато інших нюансів, як управління активами і розподіл ролей, безпека, інтеграція з традиційними платіжними системами.

Отже, необхідним є державне регулювання. Проте, навіть без нього, токенизація активно входить у наше життя.

Приклади токенизації у банках: платіжні системи Mastercard та Visa, Український процесінговий центр UPC, платіжний сервіс 4Bill запровадили токенизацію при онлайн-оплатах [10].

Створено громадський союз «Віртуальні Активи України», ініціаторами та засновниками якого є громадська організація Blockchain4Ukraine, юридичні компанії Arzinger і Juscutum, найбільша в світі криптобіржа Binance. Мета союзу - розвиток ринку віртуальних активів в Україні та його інтеграція у світовий криптовалютний ринок; впровадження технології блокчейн до державних реєстрів, запуск механізму токенизації державних і корпоративних активів для залучення інвестицій в економіку України [11].

Можливі інструменти токенизації для муніципальної інфраструктури, щоб люди відчули себе співвласниками. Є проєкт токенизації плодівих дерев [12].

Токен може бути активом (в тому числі цифровим), цифровою або фіатною валютою (платіжний засіб, цінність якого штучно встановлюється вищими керівними органами), акцією, правом власності, авторськими правами, клієнтськими бонусами або знижкою (табл. 1). Можна використовувати токени для врахування голосів або рейтингу користувачів, для медичних записів і взагалі для будь-яких реєстрів і баз даних. Процес

Таблиця 1

Взаємозв'язок понять криптовалюти, токенів і цифрових активів

Цифровий актив - це нематеріальний актив, який створюється, продається та зберігається у цифровому форматі	
Криптовалюта	Токени криптовалюти
унікальні підкласи цифрових активів, які використовують криптографію, передову техніку шифрування, яка гарантує справжність криптоактивів за рахунок усунення можливості підробки або подвійного витрачання коштів	
криптовалюти є власними активами блокчейна (BTC або ETH), яким можна торгувати, використовувати для обміну, для заощадження, для стимулювання користувачів до безпеки мережі криптовалюти	токени створюються як частина платформи, яка побудована на існуючому ланцюжку блоків (як токени ERC-20, які становлять екосистему Ethereum), є одиницями вартості, які організації або проєкти, засновані на блокчейні, розробляють поверх існуючих мереж блокчейнів
криптовалюти є природним активом певного протоколу блокчейнів	токени створюються платформами, які будуються поверх цих блокчейнів
можуть зберігати цінність і обмінюватися	плюс можуть бути розроблені для представлення фізичних активів або традиційніших цифрових активів, або певної корисності або послуги

токенізації активів може працювати для заявок на одержання позики, особливо з реальним предметом, що є заставою або гарантією.

У великих інвестиційних проєктах все більше застосовуються сек'юриті-токени, тобто токени як цінні папери. Така первинна пропозиція називається STO (security token offering). Будь-який об'єкт власності або інвестицій можна розділити на безліч токенів. Це дозволяє дрібним інвесторам не вступати в інвестиційні фонди, торгувати активами на вторинному ринку, спростити процес реєстрації, оформлення права власності, оскільки вся необхідна інформація занесена в смарт-контракт. Загальна ціна всіх цифрових акцій повинна дорівнювати вартості токенованого реального активу. Стає можливим створення ринку цінних паперів без фондової біржі, поєднання інструментів лояльності та інструментів інвестування, перетворення процесу залучення грошей у бізнес на захоплюючу гру.

За однією з версій, існує три основні види токенів [13]:

- Utility Tokens - токени корисності - надають доступ до активів, повинні мати належну роль, функції та мету, – корисні для фінансування мережі, випускаються через ICO (первинна пропозиція монет). Наприклад, токен BAT або Basic Attention Token, BAT може бути корисним для децентралізованої реклами у браузері Brave, який працює в мережі Ethereum;

- Security Tokens – токени безпеки - надають право власності на актив, є інвестиційними контрактами, повинні включати грошові вкладення, спільне підприємство і прибутковість з обчислювальними зусиллями різних учасників. Токени, які можуть пройти тест Howey Test, одержують облікові дані токенів безпеки. Приклад - Siafunds або SF у мережі Sia;

- Payment Tokens – платіжні токени - для купівлі та обміну активів (Cryptocurrencies);

Інше джерело класифікує типи токенів та приклади Web 3.0 так [14]:

- токени валюти - використовується як валюта в мережі, наприклад Bitcoin, Nano;

- токени активів - представляють певні або фізичні продукти як активи, такі як DGX (DigixDAO Gold);

- токени корисності - використовуються для виконання будь-якої діяльності в мережі, наприклад ETH (Ethereum);

- токени капіталу - надають право голосу або частку мережі, наприклад LSK (Lisk).

Наступна класифікація ділить токени за значенням [15]:

- токени рівня 1 є нативними для конкретного ланцюжка блоків, а також використовуються для роботи всіх служб в ланцюжку блоків. Приклад у криптовалютах - BNB Binance Chain, Ефір або ETH в мережі Ethereum.

- токени рівня 2 використовуються у разі децентралізованих додатків у конкретній мережі. Наприклад, токени OMG реалізовані для OmniseGO, децентралізованого проєкту в мережі Ethereum.

Ще одна класифікація – за цінністю [15]:

- взаємозамінні токени мають однакову цінність разом із можливістю реплікації. Приклад - ETH на Ethereum. Вартість токенів ETH однакова, і їх можна замінити один одним;

- невзаємозамінні токени не мають однакової цінності, що свідчить про їхню унікальність. Без будь-якої можливості для реплікації вони цінніші, ніж взаємозамінні. Більшість інвесторів не рекомендують робити ставку на NFT (non-fungible token, невзаємозамінний токен) при формуванні інвестиційного портфеля, адже досі залишається неясною перспектива вторинного ринку для багатьох дорогих токенів, особливо прив'язаних до предметів мистецтва [16].

Повернемось до витоків ідеї токенизації. У 1972 р. гарвардський психолог Б.Ф. Скіннер був першим, хто висунув ідею токен-економіки. За його припущеннями, економічна модель токена може допомогти в управлінні поведінкою. Модель економіки токена в основному зосереджена на пропозиції певних одиниць відомої цінності для стимулювання дій і навпаки [15].

Отже, найважливіший фактор, що лежить в основі токеноміки – цінність. Хоча криптоактиви зачарували весь світ безлічною обіцянок економічних можливостей, їм бракує відчутності.

Аналіз факторів та контексту перед інвестуванням у токен називається токеномікою [15]. Економіка токенів вказує на систему, яка диктує стимулюючу поведінку, тобто бажання брати участь в обмінні цінностями, пропонуваними мережами блокчейнів, а також за дотримання правил конкретної мережі отримувати винагороду як криптовалюти. Розробник блокчейна використовує певні протоколи контролю швидкості створення нових одиниць і, відповідно, загальної кількості валюти у системі для перевірки наявності токенів. Обмеження, що накладаються творцем блокчейну, допомагають зберегти цінність криптовалюти за рахунок створення у користувачів відчуття дефіциту.

Розробники повинні розуміти, що зростання та зрілість токен-проектів можуть означати необхідність зміни підходів до управління токенами – хоча б зміна пропускну здатності користувачів мережі. Важливо забезпечити високу надійність економіки токена та захист від зловмисників. Надійна модель токена залежить від команди, що складається з програмістів, економістів та математиків з академічним та галузевим досвідом.

В основі проектування моделі токена лежить алгоритм консенсусу: заохочення користувачів у мережі задля досягнення консенсусу під час перевірки операцій. Приклад - модель Proof-of-Work (PoW) для Біткойна та Ефіріуму, згідно з алгоритмом якої майнери перевіряють транзакції для захисту мережі шляхом вирішення криптографічних завдань у блоках. Зростання мережі поступово призводить до зменшення кількості монет, що видаються майнерам. Отже, рівняння, які потрібно вирішити для перевірки транзакцій у мережі, стають складнішими. Цей механізм допомагає як уникнути інфляції, а й створити дефіцит.

Інший алгоритм консенсусу – модель Proof-of-Stake (PoS). Приклад – Tezos,

DASH. Цей алгоритм допомагає власникам валюти розмістити свою вартість у гаманці, а гаманцям - служити як гарантійні депозити у валідаторі, який потім працює для перевірки блоків. Ця модель не викликає конкуренції між учасниками мережі, але, з іншого боку, частина користувачів можуть накопичувати значну вартість токена, щоб краще контролювати мережу.

Пояснимо більш детально можливості застосування токенизації активів.

Віртуальні активи ділять на:

1. Забезпечені - віртуальні активи, які надають право його власнику отримати у власність об'єкти цивільних прав (нерухомість, земля, банківські депозити, цінні папери, майно). Якщо є бажання випустити токен, забезпечений квартирою, необхідно звернутись до нотаріуса й оформити публічну оферту до певного контракту чи розписки. У публічній оферті вказаний номер документа права власності з реєстру нерухомості, тип блокчейну, на якому випущений токен, номер ноди (лат. nodus – вузол – будь-який комп'ютер, який є частиною блокчейн-мережі), положення про те, що власник токена має право вимагати переоформлення на себе даної нерухомості. Далі емітент токена переказує його іншій особі, і вже ця особа стає новим власником цього токена, отримуючи можливість вимагати переоформлення на неї цієї квартири відповідно до публічної оферти [17]. Якщо власник квартири відмовляється переоформляти нерухомість, тоді власник токена може піти до суду, щоб внести зміни до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, оскільки він є новим власником токена, і той актив, яким забезпечено токен, повинен перейти до нього. Угоди укладатимуться спочатку в мобільному додатку, а потім завершуватимуться усі юридичні процедури. Тобто перевагою токенизації є полегшення і прискорення транзакцій. Компанія зможе випускати токени, забезпечені власними акціями, і виходити на ICO (Initial coin offering – первинна пропозиція токенів – форма залучення інвестицій у технологічні проекти і стартапи). Стартап зможе залучати кошти для

розробки продукту – випускати токени, забезпечені зобов'язаннями власності на вироблений у майбутньому продукт [17]. Правила оподаткування забезпечених віртуальних активів будуть ідентичні правилам оподаткування об'єктів забезпечення.

2. Незабезпечені – всі віртуальні активи в мережевих комп'ютерних іграх – магія, мечі, обладунки, броня; а також бонуси мереж заправних станцій чи продуктових магазинів. Власники бонусів можуть їх продавати і купувати на законних підставах. Прибуток, отриманий від спекуляцій з незабезпеченими віртуальними активами, буде оподатковуватися за ставкою 5% з різниці купівлі-продажу [17]. Якщо мова йде про майнінг – то з вирахуванням витрат на його виробництво.

Щодо початку шляху до токенизації економіки України, можна констатувати певний прогрес у цьому напрямку. Верховна Рада 8 вересня 2021 р. підтримала у другому читанні законопроект №3637 «Про віртуальні активи», який дозволить легалізувати віртуальні активи в Україні [18]. Цей закон визначає правовий статус віртуальних активів, надає юридичний захист користувачам та учасникам ринку. Зможуть офіційно працювати іноземні та українські криптобіржі, а банки – відкривати рахунки для криптокомпаній, українці зможуть задекларувати свої прибутки у віртуальних активах. Регулятором є Мінцифри. Щоб здійснювати діяльність, пов'язану з обігом віртуальних активів, постачальники послуг повинні розкрити структуру власності для можливості встановлення кінцевих бенефіціарних власників. Такі власники повинні мати бездоганну ділову репутацію, а також запровадити внутрішні процедури фінансового моніторингу для запобігання відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом.

Закон набирає чинності з дня, коли набуде чинності ЗУ щодо відповідних змін до Податкового кодексу щодо особливостей оподаткування операцій із віртуальними активами [18]. Затримка з прийняттям відповідних змін до податкового кодексу, можливо, пов'язана з моментом появи доходу від ICO, з виведенням до-

ходу в гривню або інші валюти, з документальним підтвердженням транзакцій, труднощами обліку токенів на балансах юридичних осіб, визначенням бази оподаткування та ставок, зі звітністю про доходи від обороту токенів.

Надання послуг зберігання, адміністрування віртуальних активів та ключів їхніх віртуальних гаманців), обміну, переказу, продажу або їх випуску здійснюватимуть суб'єкти підприємницької діяльності, яких Мінцифри внесе до відповідного державного реєстру [18].

Віртуальні активи не конкуруватимуть з гривнею і не будуть засобом платежу, але клієнти зможуть заплатити за товар чи послугу віртуальним активом, а банк конвертуватиме актив та переказуватиме отримувачу еквівалент у гривні.

Є побоювання, що додаткові повноваження для Мінцифри, тобто право встановлювати правила гри для ринку віртуальних активів, може робитися в інтересах окремих компаній. У жовтні Президент повернув законопроект до ВР з пропозицією віднести регулювання обігу віртуальних активів до компетенції Нацкомісії з цінних паперів та фондового ринку. Голова НБУ Кирило Шевченко вважає, що в Україні зможуть легально працювати міжнародні біржі, де відбуваються торги віртуальними активами, а технологічні інновації сприятимуть залученню інвестицій. Але спочатку НБУ має впровадити нормативні акти, які стимулюватимуть розвиток ринку та водночас захистять українців від загрози шахрайства та знецінення їх заощаджень.

Детальне вивчення законопроекту №3637 викликало цілу низку питань:

- яким є правовий зміст поняття «токен» (надано визначення віртуальних активів, але не перераховані їх варіанти; віртуальні активи розглядаються як майно, а не як фінансовий інструмент;

- хто все-таки буде регулятором ринку віртуальних активів;

- розширення та пояснення класифікації токенів (є тільки поділ віртуальних активів на забезпечені та незабезпечені, хоча, залежно від того, який актив є ба-

зою для токена, може бути важко визначити його вид, що може призвести до неправильного регулювання або його відсутності там, де воно необхідне);

- встановлення видів забезпечених токенів, регулювання порядку їх випуску та обороту, встановлення вимог до емітентів та системи емісії токенів;

- забезпечення правових механізмів захисту прав інвесторів - набувачів токенів, гарантування безпеки базового активу (неясний правовий статус токенизованих активів несе ризик для учасників ринку, тобто необхідно забезпечити гарантії зв'язку випущених токенів з об'єктами, що існують у реальному житті);

- визначення правового статусу смарт-контрактів, оскільки вони є основою угод з токенами, але все ще не вважаються юридичними договорами, що ставить під сумнів виконання зобов'язань за такими угодами;

- взаємодія з іншими юрисдикціями, гармонізація законодавства.

Цей законопроект можна розуміти так, що щодо прав на акції не може бути здійснено STO, тобто токени не можуть бути цифровими аналогами акцій, часткою участі та інших фінансових інструментів, що по суті обмежує токенизацію таких активів. Тобто права інвесторів в Україні, які набувають security-токени, поки не захищені. Проте, наприклад, в Казахстані одним із видів цифрового активу є «цифровий токен», визначений як цифровий засіб обліку, обміну та посвідчення майнових прав, а в багатьох країнах забезпечені токени - це цифрові аналоги

цінних паперів, тобто мають ознаки фінансових інструментів [19].

Отже, законопроект потребує допрацювання та доповнення відповідними підзаконними актами – для того, щоб вітчизняні та іноземні потенційні інвестори могли скористатися очевидними перевагами токенизації активів (рис. 1).

До випуску токенів цілком можливо пред'явити такі самі вимоги, як до випуску інвестиційних цінних паперів (фінансові активи, що торгуються, такі як акції та інструменти з фіксованим доходом, що купуються в розрахунку на майбутній прибуток і/або частку в компанії). І тут доцільно скористатися досвідом SEC (Securities and Exchange Commission, Комісія США з цінних паперів і бірж), яка для їх регулювання використовує такі пункти тесту Howey [20]:

- інструмент купують у розрахунку на майбутній прибуток;

- за це відповідає одна організація і вона не регулюється демократичною моделлю управління мережею;

- будь-яка фізична або юридична особа, яка має справу з цінними паперами, повинна зареєструватися в SEC, а невиконання цієї вимоги може призвести до судових позовів, штрафів або ув'язнення;

- організація повинна дотримуватися вказаних SEC вимог до звітності та розкриття інформації;

- емітент цінних паперів повинен дотримуватись вимог «знай свого клієнта» (KYC) та «протидії відмиванню грошей» (AML);

- SEC контролюватиме всі операції з цінними паперами, а організації несуть

Рис. 1. Переваги токенизації активів

відповідальність за запобігання зловживанням, таким як «інсайдерська торгівля».

Але, здається, такий підхід нівелює більшість переваг токенизації. Хоча є приклади стартапів, які зробили кроки для запуску ICO, що відповідають нормативним вимогам: tZero - блокчейн-платформа для ринків капіталу; Polymath - токенизують цінні папери, використовуючи свою мережу блокчейнів; Corl - стартап на базі блокчейну, що сприяє фінансуванню малого бізнесу та стартапів.

Висновки та прогнози.

Зважаючи на вищесказане, будь-який інвестор та емітент токенизованих активів повинен діяти з розумною обережністю та з урахуванням можливих неточностей

у законодавстві, оцінити правові та фінансові ризики, і лише після цього приймати рішення про токенизацію.

У міру того, як індустрія блокчейнів продовжує розвиватися, кількість унікальних цифрових активів тільки зростатиме відповідно до багатогранних потреб усіх учасників екосистеми, починаючи від корпоративних партнерів і закінчуючи окремими користувачами. Враховуючи, що створення нових активів у цифровому світі менш обмежує, ніж у фізичному світі, очікується, що ці цифрові активи покращать способи роботи, взаємодії та створення цінності у незліченних галузях, тим самим відкриваючи широкий спектр нових соціальних та економічних можливостей.

Список використаних джерел

1. Шумило К. Токенизація світу. Легалізація віртуальних активів: модний тренд чи перспективне майбутнє. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1949368-tokenizatsiya-svitu-legalizatsiya-virtualnikh-aktiviv-modniy-trend-chi-perspektivne-maybutnye>
2. Николаенко С. Цифрові активи та їх роль у розвитку світової економіки. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://replyua.net/199357-cifrov-aktivi-ta-yih-rol-u-rozvitku-svtovoyi-ekonomki.html>
3. Поліщук Н. Криптовалюта як засіб підвищення інвестиційної привабливості українського бізнесу: правовий аспект. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2020/4/16.pdf>
4. Кириченко О. Віртуальні активи: невзаємозамінні токени і право. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.businesslaw.org.ua/non-fungible-token/>
5. Стопцова А.С. Криптоактиви як об'єкт бухгалтерського обліку. Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.economy.in.ua/pdf/8_2018/18.pdf
6. Чепкова Т. Что такое токеномика: базовое руководство. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://beincrypto.ru/learn/chto-takoe-tokenomika-bazovoe-rukovodstvo/>
7. Курченко О. Традиційний фондовий ринок може піти в минуле. Як працює токенизація активів? Електронний ресурс. Режим доступу: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/shcho-take-tokenizatsiya-aktiviv-i-navishcho-ce-potribno-biznesu-ostanni-novini-50175190.html>
8. Как Работает Блокчейн: Просто Объяснение. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://101blockchains.com/how-does-blockchain-work/>
9. Токенизація економіки як глобальний тренд 2021 року. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.interkassa.com/ua/blog/tokenizatsiya-ekonomiki-kak-globalnyu-trend/>
10. Український Fintech святкує 30 років: розповідаємо про ТОП-30 фінтех-новаторів за часи Незалежності. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://ua.interfax.com.ua/news/press-release/763695.html>
11. Криптовалютчики та юристи створили новий громадський союз «Віртуальні Активи України». <https://minfin.com.ua/ua/2020/11/23/56039126/>

12. Токенізація – це не манна небесна, але це зміна формату: чи є майбутнє в токенів. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://mind.ua/publications/20228341-tokenizatsiya-se-ne-manna-nebesna-ale-ce-zmina-formatu-chi-e-majbutne-v-tokeniv>

13. Традиционный фондовый рынок может уйти в прошлое. Как работает токенизация активов? Електронний ресурс. Режим доступу: <https://biz.nv.ua/experts/chto-takoe-tokenizatsiya-aktivov-i-zachem-eto-nuzhno-biznesu-poslednie-novosti-50175190.html>

14. Презентация Основ Блокчейна [Введение В Блокчейн]. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://101blockchains.com/blockchain-fundamentals-presentation/>

15. Токеномика – Руководство Для Новичков. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://101blockchains.com/tokenomics/>

16. Токенізація світу. Легалізація віртуальних активів: модний тренд чи перспективне майбутнє. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1949368-tokenizatsiya-svitu-legalizatsiya-virtualnikh-aktiviv-modniy-trend-chi-perspektivne-majbutnye>

17. Квартиру за токени: Україна за крок від легалізації криптовалют і віртуальних активів. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/12/7/668873/>

18. Рада легализовала виртуальные валюты в Украине. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2021/09/8/677595/>

19. Токенизировать или нет – вот в чем вопрос. Електронний ресурс. Режим доступу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39349544

20. Токен Безопасности и Служебный Токен: Сравнение. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://101blockchains.com/security-token-vs-utility-token/>

References

1. Shumylo K. (2021) Tokenizatsiya svitu. Lehalizatsiya virtual'nykh aktyviv: modnyy trend chy perspektivne maybutnye. [Tokenization of the world. Legalization of virtual assets: a fashion trend or a promising future]. Available at: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1949368-tokenizatsiya-svitu-legalizatsiya-virtualnikh-aktiviv-modniy-trend-chi-perspektivne-majbutnye> (Accessed 28 November 2021).

2. Nikolaenko S. (2020) Tsyfrovi aktyvy ta yikh rol' u rozvytku svitovoyi ekonomiky. [Digital assets and their role in the development of the world economy]. Available at: <https://replyua.net/199357-cifrov-aktivi-ta-yih-rol-u-rozvitku-svtovoyi-ekonomki.html> (Accessed 28 November 2021).

3. Polishchuk N. (2020) Kryptovalyuta yak zasib pidvyshchennya investytsiynoyi pryvablyvosti ukrayins'koho biznesu: pravovyy aspekt. [Cryptocurrency as a means of increasing the investment attractiveness of Ukrainian business: the legal aspect]. Available at: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/16.pdf> (Accessed 28 November 2021).

4. Kirichenko O. (2021) Virtual'ni aktyvy: nevzayemozaminni tokeny i pravo. [Virtual assets: non-interchangeable tokens and law]. Available at: <https://www.businesslaw.org.ua/non-fungible-token/> (Accessed 28 November 2021).

5. Stovpova A.S. (2018) Kryptoaktyvy yak ob'yeckt bukhholders'koho obliku. [Crypto assets as an object of accounting]. Available at: http://www.economy.in.ua/pdf/8_2018/18.pdf (Accessed 28 November 2021).

6. Chepkova T. (2020) Chto takoe tokenomyka: bazovoe rukovodstvo. [What is tokenomics: a basic guide]. Available at: <https://beincrypto.ru/learn/chto-takoe-tokenomika-bazovoe-rukovodstvo/> (Accessed 28 November 2021).

7. Kurchenko O. (2021) Tradytsiynyy fondovyy rynek mozhe pity v mynule. Yak pratsyuye tokenizatsiya aktyviv? [The traditional stock market may be a thing of the past. How does asset tokenization work?]. Available at: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/shcho>

take-tokenizaciya-aktiviv-i-navishcho-ce-potribno-biznesu-ostanni-novini-50175190.html (Accessed 28 November 2021).

8. Kak Rabotaet Blokcheyn: Prosto Ob'yasnenye (2019) [How Blockchain Works: Just an Explanation]. Available at: <https://101blockchains.com/how-does-blockchain-work/> (Accessed 28 November 2021).

9. Tokenizatsiya ekonomiky yak hlobal'nyy trend 2021 roku (2020) [Tokenization of the economy as a global trend in 2021]. Available at: <https://www.interkassa.com/ua/blog/tokenizaciya-ekonomiki-kak-globalnyy-trend/> (Accessed 28 November 2021).

10. Ukrayins'kyy Fintech svyatkuye 30 rokiv: rozpovidayemo pro TOP-30 fintekhnovatoriv za chasy Nezalezhnosti (2020) [Ukrainian Fintech celebrates 30 years: we are talking about the TOP-30 fintech innovators since Independence.]. Available at: <https://ua.interfax.com.ua/news/press-release/763695.html> (Accessed 28 November 2021).

11. Kryptovalyutchyky ta yurysty stvoryly novyy hromads'kyy soyuz «Virtual'ni Aktyvy Ukrainy» (2020) [Cryptocurrencies and lawyers have created a new public union "Virtual Assets of Ukraine"]. Available at: <https://minfin.com.ua/ua/2020/11/23/56039126/> (Accessed 28 November 2021).

12. Tokenizatsiya – tse ne manna nebesna, ale tse zmina formatu: chy ye maybutnye v tokeniv (2021) [Tokenization is not heavenly manna, but it is a change of format: whether tokens have a future]. Available at: <https://mind.ua/publications/20228341-tokenizaciya-ce-ne-manna-nebesna-ale-ce-zmina-formatu-chi-e-majbutne-v-tokeniv> (Accessed 28 November 2021).

13. Tradytsyonnyy fondovyy rynek mozhet uyty v proshloe. Kak rabotaet tokenyzatsyya aktyvov? (2021) [The traditional stock market may be a thing of the past. How does asset tokenization work?]. Available at: <https://biz.nv.ua/experts/chto-takoe-tokenizaciya-aktivov-i-zachem-eto-nuzhno-biznesu-poslednie-novosti-50175190.html> (Accessed 28 November 2021).

14. Prezentatsyya Osnov Blokcheyna (2018) [Blockchain Basics Presentation] Available at: <https://101blockchains.com/blockchain-fundamentals-presentation/> (Accessed 28 November 2021).

15. Tokenomyka - Rukovodstvo Dlya Novychkov (2021) [Tokenomics - A Beginner's Guide]. Available at: <https://101blockchains.com/tokenomics/> (Accessed 28 November 2021).

16. Tokenizatsiya svitu. Lehalizatsiya virtual'nykh aktyviv: modnyy trend chy perspektivne maybutnye (2021) [Tokenization of the world. Legalization of virtual assets: a fashion trend or a promising future]. Available at: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1949368-tokenizatsiya-svitu-legalizatsiya-virtualnikh-aktiviv-modniy-trend-chi-perspektivne-maybutnye> (Accessed 28 November 2021).

17. Kvartyru za tokeny: Ukrayina za krok vid lehalizatsiyi kryptovalyut i virtual'nykh aktyviv (2020) [Apartment for tokens: Ukraine is one step away from legalizing cryptocurrencies and virtual assets]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/12/7/668873/> (Accessed 28 November 2021).

18. Rada lehalyzovala vyrtual'nye valyuty v Ukrayne (2021) [Rada legalized virtual currencies in Ukraine]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2021/09/8/677595/> (Accessed 28 November 2021).

19. Tokenyzyrovat' yly net - vot v chem vopros (2020) [Tokenize or not - that is the question]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39349544 (Accessed 28 November 2021).

20. Token Bezopasnosty Y Sluzhebnyy Token: Sravnenye (2018) [Security Token And Service Token: A Comparison.]. Available at: <https://101blockchains.com/security-token-vs-utility-token/> (Accessed 28 November 2021).

TOKENIZATION OF UKRAINE'S ECONOMY: DREAM OR REALITY

Zoia S. Pestovska, Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine).

E-mail: at@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-3

Key words: *token, blockchain, cryptocurrency, digital assets, virtual assets, tokenization of economy, tokenization of assets.*

The two most common blockchain-based digital assets are cryptocurrencies and tokens. This paper is devoted to investigation of the nature and purpose of tokens, their relationship with the blockchain, cryptocurrencies and digital assets, as well as the study of legal aspects of Ukrainian economy tokenization.

Tokenization is the replacement of true values with virtual ones, a way to protect personal data with tokens (combinations of symbols on the Internet that do not valuable to fraudsters). The purpose of tokenization is to protect sensitive data.

Obstacles to the transition of real assets into the digital space: unlimited access to assets and excessive ease of registration and closing of accounts; there is no single approach to tokenization that affects other aspects (asset management and role allocation, security, integration with traditional payment systems). Therefore, state regulation is necessary. Ukraine adopts the law project #3637 "On Virtual Assets", which determines the legal status of virtual assets, provides legal protection to users and market participants, allows foreign and Ukrainian crypto exchanges to operate officially, gives banks the right to open accounts for crypto companies, allows Ukrainians to declare their profits in virtual assets. A detailed study of the bill #3637 raised a number of questions:

- what is the legal meaning of the term "token" (the definition of virtual assets is given, but their variants are not there, virtual assets are considered as property and not as a financial instrument);
- who will actually be the regulator of the virtual assets market;
- classification of tokens (there is only a division of virtual assets into secured and unsecured, although, depending on asset which is the basis for token, it may be difficult to determine its type, which may lead to incorrect regulation or lack thereof where necessary);
- establishment of types of secured tokens, regulation of the order of their issuance and turnover, set of requirements to issuers and token issuance system;
- providing legal mechanisms to protect the rights of investors, ensuring the security of the underlying asset (unclear legal status of tokenized assets carries a risk for market participants, i.e. it is necessary to ensure guarantees of issued tokens connection with real objects);
- determining the legal status of smart contracts, as they are the basis of token agreements, but are not considered legal agreements;
- interaction with other jurisdictions, harmonization of legislation.

Therefore, the bill needs to be finalized and supplemented with relevant bylaws - so that domestic and foreign potential investors can take advantage of assets tokenization: inclusiveness; justice; transparency; liquidity; accountability; reduction in price; security (entry in the register in the form of a unique code); efficiency (speed); flexibility (crushing); availability (online without physical presence).

Therefore, any investor and issuer of tokenized assets must act with reasonable caution and taking into account possible inaccuracies in the law, assess legal and financial risks, and only then decide on tokenization.

Одержано 28.01.2022.

УДК 336,76:330,322

DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-4

В.Г. ГНОЄВИЙ,

кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри
економічного проектування та соціальної роботи
Кременчуцького інституту Університету імені Альфреда Нобеля
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1669-9680>

О.М. КОРЕНЬ,

кандидат технічних наук, доцент кафедри
економічного проектування та соціальної роботи
Кременчуцького інституту Університету імені Альфреда Нобеля
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7106-7400>

Л.А. КВЯТКОВСЬКА,

кандидат економічних наук, доцент кафедри
економічного проектування та соціальної роботи
Кременчуцького інституту Університету імені Альфреда Нобеля
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9469-5143>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОТЕНЦІАЛУ ВЕНЧУРНОГО КАПІТАЛУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

У статті розглянуто проблеми формування ринкового середовища для реалізації інвестиційного потенціалу венчурного підприємництва. Відзначена визначальна роль венчурного капіталу у задоволенні фінансових потреб бізнесу у ризикових інвестиціях, яка ґрунтується наявності венчурних компаній кваліфікованого фінансового менеджменту та досвіду управління інноваційними проектами. Визначена важливість розвитку глобалізаційних тенденцій на фінансовому ринку, як однієї з найважливіших умов формування і подальшого накопичення венчурного капіталу, та вказані характерні особливості цього процесу.

Наголошено на суттєвій ролі інституту венчурного інвестування у вирішенні макроекономічних завдань посилення темпів економічного зростання, інтенсифікації оновлення та модернізації виробничої бази суб'єктів господарювання за рахунок створення умов для реалізації розширеного структурного відтворення капіталу, а, також, визначено основні чинники, які забезпечують активізацію вказаних процесів.

Відзначено, що венчурний капітал спрямовується на задоволення капітальних потреб підприємств при виконанні ними проектів на їх початкових етапах, пов'язаних з науково-дослідницькими розробками та комерціалізацією перших результатів. Ефективне проходження цих етапів, підкріплене грамотним проектним та фінансовим менеджментом, дозволяє підприємству залучити більш масштабні інвестиційні ресурси на більш м'яких умовах на фоні зниження інвестиційних ризиків.

Зроблено висновок про наявність незначного попиту на інновації, що створює суттєві проблеми для формування інноваційної моделі бізнесу. У якості основної причини такого стану відзначена відсутність у керівництва підприємств розуміння доцільності інвестування в інно-

вації, як головної передумови посилення їх конкурентоздатності. Підкреслена об'єктивна необхідність діалектичного переходу суб'єктів господарювання на інноваційну модель бізнесу, як їх реакції на загострення конкуренції та безальтернативність використання такої моделі як єдиної можливості забезпечення своєї конкурентоспроможності.

Наголошено на необхідності активізації ролі держави у стимулюванні розвитку венчурного бізнесу шляхом застосування механізму держзамовлення на товари інноваційного характеру, а, також, бюджетного фінансування закупівлі інноваційних технологій, розроблених в Україні, для державних підприємств.

Ключові слова: венчурний капітал, інноваційна модель бізнесу, венчурне підприємництво, інноваційний проєкт, розширене інноваційне відтворення, державно-приватне партнерство.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Досвід циклічного розвитку світової економіки і, зокрема, проходження нею кризових етапів на своєму шляху, свідчить про безальтернативність забезпечення стійкого економічного зростання за рахунок інноваційного типу розвитку.

Інноваційні рішення, втілені в окремих виробничих та невиробничих сферах, створюють умови для розширеного відтворення всієї української економіки, яке реалізується, в тому числі, за рахунок мультиплікативного ефекту. В той же час, розробка, організаційно-технічне та технологічне забезпечення впровадження інновацій стають можливими лише за умови наявності та цільової спрямованості інвестиційних ресурсів.

Здатністю виконати цю умову, або, як мінімум, ініціювати процес формування цільових ресурсних потоків, на нашу думку, володіє венчурний капітал.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідження факторів, які забезпечують формування умов інноваційного розвитку економіки та використання потенціалу інституту венчурного підприємництва з метою активізації інвестиційних процесів, проводилось багатьма українськими та зарубіжними вченими, серед яких М. Денисенко [1], І. Довбий [2], М. Кудіна [2], С. Макаренко, Л. Петренко, О. Сердюкова, В. Федоренко, З. Юринець [2] та інші. З огляду на комплексність даного питання, динаміку економічних умов та необхідність висвітлення поточного стану проходження вказаних процесів, подальше дослідження означеної проблематики є актуальним і доцільним.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на досить високу ступінь розробленості проблеми впровадження інноваційної моделі розвитку економіки за рахунок активізації сегменту венчурного капіталу, окремі її аспекти, пов'язані з формуванням попиту на інновації, залишаються недостатньо висвітленими. Тому подальше дослідження цих аспектів інноваційного розвитку економіки є актуальним і своєчасним.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення та обґрунтування комплексу факторів активізації інвестиційних процесів в Україні, зокрема, шляхом розвитку інституту венчурного фінансування та залучення у цей процес підприємств малого і середнього бізнесу.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Макроекономічне значення венчурного фінансування полягає у задоволенні капітальних потреб інноваційних сфер економіки за рахунок фінансових ресурсів венчурних компаній, які, у свою чергу, мають досвід управління ризиковими інвестиціями і можуть забезпечити кваліфікований фінансовий менеджмент інноваційних проєктів. При цьому, у ряді випадків, факт наявності професійного фінансового управління та ризик-менеджменту може уможливити або спростити доступ об'єкта венчурних інвестицій до фінансування з інших зовнішніх джерел.

Також, у макроекономічному контексті зазначимо, що підтримка розвитку інноваційно містких галузей та задоволення інноваційних потреб інших сфер діяльності, забезпечує зміцнення кон-

курентоспроможності країни в системі міжнародного розподілу праці за рахунок зростання частки наукомісткої продукції, сприяє створенню нових робочих місць, розвиває реальний сектор економіки та сприяє збільшенню виробництва товарів з високою нормою доданої вартості.

Відзначимо, що однієї з найважливіших умов появи і подальшого накопичення венчурного капіталу є глобалізаційні тенденції на фінансовому ринку. Характерними особливостями глобального ринку капіталу є [2]:

1) більш велика швидкість нарощування вартості порівняно із галузями матеріального виробництва, що зумовлює більш швидке відтворення капіталу у цій сфері;

2) залучення менш розвинених країн до глобальних ринків капіталу сприяє їх індустріальному розвитку, що дозволяє розвиненим країнам переходити на якісно новий щабель постіндустріального розвитку;

3) подальше поглиблення міжнародного поділу праці та створення глобальних виробничо-збутових ланцюгів, які вимагають фінансування з відповідними параметрами;

4) посилення тенденцій зближення ринків державних та приватних фінансів через механізм приватного фінансування зростаючих дефіцитів державних бюджетів.

Формами прояву глобалізаційних процесів на фінансовому ринку є IPO компаній-резидентів на іноземних біржах, залучення іноземного капіталу у статутні фонди компаній-резидентів через механізм прямого фінансування, продаж компанії інвестору-нерезиденту та ін.

Венчурний капітал на макрорівні забезпечує посилення темпів економічного зростання, створює умови для реалізації розширеного структурного відтворення капітальних активів суб'єктів господарювання та сприяє оновленню і модернізації виробничої бази економіки. Серед основних чинників, які впливають на інтенсивність вказаних процесів, визначимо такі як [3]:

- відносна стабільність фінансової системи та прогнозованість економічної політики;

- наявна структура суспільного виробництва;

- мінімізація державного (неринкового) втручання у економічні процеси;

- демонополізація основних сфер економіки (особливо, орієнтованих на експорт) та забезпечення конкурентного середовища, як такого, що формує попит на інновації;

- рівень розвитку підприємницького середовища;

- ступінь розвиненості інноваційної моделі бізнесу.

Як зазначають дослідники, для забезпечення інноваційного формату розвитку національної економіки і, зокрема, для інноваційного підприємництва велике значення має нарощування ефективності споживання основного капіталу, як одного з різновидів ресурсів, які забезпечують отримання конкурентних переваг [1]. Звичайно, ринковий сегмент, на якому представлений венчурний капітал, є складовою частиною ринку інвестиційного капіталу. Особливістю використання потенціалу даного ринкового сегменту є те, що він ні у якому разі не може виступати виключним джерелом капітальних потоків, яких потребує інноваційний суб'єкт діяльності.

Венчурний бізнес виступає посередником між таким суб'єктом та капіталом, власник якого орієнтований на вкладення у вискорозикові об'єкти з привабливим рівнем доходності. Але це джерело не може задовольнити всі капітальні потреби інноваційного суб'єкта діяльності і, по суті, виконує функції фінансового світлофора, який сигналізує більш консервативним і, відповідно, більш масштабним власникам інвестиційних капіталів про доцільність вкладень у діяльність такого суб'єкта. Ринковою нішею власників венчурного капіталу є задоволення вузької у масштабах загальної ємності потреби у коштах на етапі впровадження і комерціалізації результатів науково-дослідницьких розробок інноваційного суб'єкта діяльності, яка має відносно невелику питому вагу у структурі капіталу, який

інвестований у розширене відтворення. Хоча, звичайно, важливість та актуальність задоволення капітальних потреб на цьому етапі є незрівнянно високою, а власне венчурний капітал є виключним джерелом їх фінансування і одночасно каталізатором більш масштабного потоку інвестицій у підприємство.

Очевидною є визначальна роль венчурного капіталу у стимулюванні та активізації інноваційно-інвестиційних процесів у середовищі МСП при здійсненні ними проєктного фінансування. При цьому успішний результат об'єднання в рамках його адміністрування унікальних ділових зв'язків та управлінського досвіду дає можливість суб'єктам господарювання отримати синергетичний ефект, за рахунок якого забезпечується багатократне перевищення результату на виході порівняно із витратами на вході та, відповідно, надприбуток для венчурного інвестора.

Серед інших проблем, які перешкоджають розвитку ринку венчурних інвестицій, виділимо, поперед усе, відсутність комплексного нормативно-правового забезпечення інституту венчурного підприємництва, що пов'язано із загальним низьким рівнем правового захисту інституту власності.

Крім того, слід відзначити недостатній рівень розвитку національного фінансового ринку та його низьку ємність, що ускладнює процеси трансформації фінансового капіталу у венчурний. Крім того, вказана проблема ускладнює ефективно виведення інвестицій з венчурного бізнесу.

Відзначимо також відсутність механізму обігу (ринку) продуктів інтелектуальної власності, який би забезпечував ефективність і прозорість вкладень в інновації з точки зору венчурних інвесторів. Існування цієї проблеми пов'язано з цілим рядом невіршених питань, зокрема, пов'язаних з необхідністю методичного забезпечення оцінки вартості продуктів інноваційної діяльності та питань захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності.

І все ж, однією з найпринциповіших проблем формування інноваційної моделі бізнесу в нашій країні є незначний попит на інновації. Незначна кількість великих високотехнологічних компаній не в змозі сформувати одну з ключових складових ефективної системи інноваційних відносин, в рамках якої забезпечується формування моделі інноваційного співробітництва. На даний час не створені або не мають достатнього рівня розвитку й ряд інших об'єктів інноваційної та наукової інфраструктури. Особливо наголосимо на тому, що майже не задіяний потенціал МСП у формуванні науково-інноваційної сфери, завдяки реалізації якого, як це демонструють приклади розвинених країн, створюється комплекс інноваційних взаємозв'язків в економіці.

Слід зазначити про відсутність у фінансових та бізнесових колах і, зокрема, серед керівників малих і середніх підприємств, достатнього рівня розуміння доцільності інвестування в інновації. Перехід до інноваційної моделі бізнесу відбувається внаслідок вичерпання можливостей отримання прибутку в результаті експлуатації традиційної моделі бізнесу. Усвідомлення необхідності такого переходу відбувається, як правило, в результаті значного посилення конкуренції, що стає причиною критичного зниження частки доданої вартості у структурі виручки від реалізації або безпосередньо зниження виручки. Це, у свою чергу, не дозволяє забезпечувати достатній рівень прибутковості на вкладений капітал та отримувати ресурс для здійснення процесів розширеного відтворення.

В таких умовах виникнення у суб'єктів господарювання попиту на інноваційну модель бізнесу є об'єктивним процесом, що супроводжує перехід на якісно новий рівень діалектичного розвитку. З іншого боку, це реальна можливість запропонувати ринку або ж новий продукт, або вже існуючий, але створений з використанням інноваційних технологій, що забезпечує компанії можливість знизити

його собівартість та збільшити частку прибутку у структурі ціни.

Також, інновації можуть стосуватись не безпосередньо товару, а, наприклад, способів та каналів його просування. У будь-якому випадку компанія отримує можливість підвищити свою конкурентоспроможність за рахунок унікального ресурсу, який, частіше за все, недоступний її конкурентам. Усвідомлення компаніями такої можливості стимулює їх до розробки інноваційних рішень, або до купівлі інноваційних проектів з різним ступенем готовності, або до участі в них через механізм венчурного фінансування. Всі ці варіанти поведінки закладають фундамент інноваційно орієнтованої економіки, яка, з одного боку, формує конкурентний попит на інновації, а, з іншого, пропонує фінансовий ресурс у вигляді венчурного капіталу, який готовий до використання за умови прийняття інвестором ризику, вищого за середньоринковий.

Не можна оминати проблему формування відповідних компетенцій у галузі венчурного менеджменту. Вирощування кваліфікованого менеджменту для венчурних фондів і компаній є досить тривалим процесом, який вимагає відповідного інформаційного, освітнього, технічного та інтелектуального наповнення, і який підтримується накопиченням необхідного практичного досвіду.

Суттєвим каталізатором процесів створення інноваційно активної економіки є впровадження кластерної моделі співробітництва підприємств різних галузей. Завдяки свободі інформаційного обміну та широкого доступу до результатів досліджень і розробок окремих учасників кластеру в їх рамках відбувається суттєва консолідація інноваційної діяльності та її активізація. З іншого боку, кластери забезпечують попит на ринку готових інноваційних продуктів. Наявність представників венчурного капіталу у складі учасників кластерного утворення забезпечує вирішення завдань фінансового та ризик-менеджменту кластерних проектів.

Досвід економічно розвинених держав свідчить про високу значущість ролі держави, зокрема, на початковому етапі, у забезпеченні розвитку сфери венчурного бізнесу як джерела фінансування переходу до розширеного інноваційного відтворення. Вона може стимулювати цей розвиток через механізм держзамовлення та державних закупівель товарів інноваційного характеру.

Крім того, вимагає розробки механізм бюджетного фінансування закупівлі інноваційних технологій української розробки для забезпечення відповідних потреб з боку державних підприємств як за рахунок комерціалізації вже наявних результатів науково-технічних досліджень, так і шляхом стимулювання інноваційних розробок, потрібних цим підприємствам у найближчій перспективі.

Також залишається актуальним використання механізму державно-приватного партнерства у забезпеченні підтримки венчурних фондів [4] і фінансування інноваційних розробок суб'єктів малого та середнього бізнесу. На перших етапах впровадження така форма співпраці здатна сформулювати імпульс до посилення інноваційної активності суб'єктів МСП, в міру розвитку цих тенденцій – складати певну конкуренцію у реалізації можливості участі у венчурному фінансуванні перспективних інноваційних проектів. Хоча, у подальшому, на нашу думку, держава повинна мінімізувати свою ресурсну присутність на ринку інноваційного фінансування суб'єктів МСП, у більшій мірі зосередившись на удосконаленні інституційного забезпечення цього процесу.

Висновок. Очевидно, що створення інноваційно-сприятливого інвестиційного клімату і відповідних умов для впровадження венчурної моделі підприємництва можливе лише діалектичним шляхом через:

- реалізацію прогнозованої грошово-кредитної, курсової та облікової політики;

- насичення фінансового ринку кредитними ресурсами і відповідного доступу до них на усіх етапах інноваційного циклу;

- активізацію діяльності страхових компаній у напрямку створення широкої лінійки страхових продуктів, які спрямовані на мінімізацію ризиків венчурного фінансування;

- накопичення агентами фінансового ринку досвіду фінансового управління із використанням інструментів хеджування ризиків;

- формування державного замовлення на продукцію, вироблену на основі застосування інноваційних технологій;

- законодавче забезпечення можливості участі держави у фінансуванні інноваційних розробок через механізм державно-приватного партнерства;

- популяризацію та створення відповідного нормативно-правового забезпечення розвитку кластерної моделі взаємодії бізнес-структур, як оптимального формату розробки інноваційної продукції;

- підвищення рівня фінансової грамотності населення з метою залучення коштів фізичних осіб через інститути колективного інвестування та ін.

Список використаної літератури

1. Денисенко М. П., Юринець З. В., Юринець Р. В., Кохан М. О. Конкуренентоспроможність підприємництва в умовах інноваційно-інвестиційної модернізації економіки / М. П. Денисенко, З. В. Юринець, Р. В. Юринець, М. О. Кохан // Економіка та держава. – 2020. – № 4. – С. 19-24.

2. Довбий І.П. Принципы кредитного обеспечения инвестиционно-инновационных процессов региона: монография / И.П. Довбий. – Челябинск: Изд. центр ЮУрГУ, 2011.

3. Кудина М.В., Касымов А.Ш. Направления и перспективы развития национального венчурного капитала (от нано- до мегауровней) / М.В.Кудина, А.Ш. Касымов / Государственное управление. Электронный вестник. – 2016. – № 55. – С. 5-19.

4. Юринець З. В., Петрух О. А. Державне регулювання та фінансування інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні / З. В. Юринець, О. А. Петрух // Інвестиції: практика та досвід – 2018. – № 6. – С. 79-82.

References

1. Denysenko, M., Yurynets, Z., Yurynets, R., Kokhan, M. (2020). Competitiveness of entrepreneurship in the conditions of innovation and investment modernization of economy. *Ekonomika ta derzhava* (Economy and state), no. 4, pp. 19-24. [in Ukrainian]

2. Dovbii, I. (2011). *Printsipy kreditnogo obespecheniya investitsionno-innovatsionnykh protsessov regiona* (Principles of credit provision of investment and innovation processes in the region): monograph. Chelyabinsk, Ed. center of SUSU. [in Russian]

3. Kudina, M., Kasymov, A. (2016). *Napravleniya i perspektivy razvitiya natsional'nogo venchurnogo kapitala (ot nano- do megaurovney)*. (Directions and prospects for the development of national venture capital (from nano- to mega-levels). Public administration. Electronic Bulletin, no. 55, pp. 5-19. [in Russian]

4. Yurynets, Z., Petrukh, O. (2018). State regulation and financing of innovation and investment activities in Ukraine. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid* (Investments: practice and experience). no. 6, pp. 79-82. [in Ukrainian]

REALIZATION OF VENTURE CAPITAL POTENTIAL IN PROVIDING AN INNOVATIVE MODEL OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Valentyn H. Hnoiivyi, Kremenchuk Institute of Alfred Nobel University (Ukraine)

E-mail: valentingg@i.ua

Oleksandr M. Koren, Kremenchuk Institute of Alfred Nobel University (Ukraine)

E-mail: ankoren@gmail.com

Liubov A. Kviatkovska, Kremenchuk Institute of Alfred Nobel University (Ukraine)

E-mail: lakvjatkovskaya@gmail.com

DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-4

Key words: venture capital, innovative business model, venture business, innovative project, extended innovative reproduction, public-private partnership.

The article analyzes the problems arising in the process of forming a market environment for realization of the investment potential of a venture business. It has been noted a defining role of venture capital in meeting the financial needs of business in risky investments, which is based on the availability of venture companies with qualified financial management and the experience in managing innovative projects. The importance of developing global trends in the financial market as one of the most important conditions for the formation and subsequent accumulation of venture capital has been determined and the characteristic features of this process have been specified.

It has been emphasized the essential role of the venture capital institution in solving macroeconomic tasks of strengthening economic growth, intensification of updates and modernization of the production base of economic entities by creating conditions for the implementation of expanded structural reproduction of capital. It has been defined also the main factors that ensure the intensification of these processes.

It has been noted that venture capital is aimed at meeting the capital needs of enterprises in the processes of their implementation of the projects in their initial stages related to the research and development and commercialization of the previous results. Efficiency at these stages, supported by competent project and financial management, allows the enterprise to attract larger investment resources on milder conditions against the background of reduced investment risks.

It has been concluded that there is a low demand for innovations that creates significant problems for the formation of an innovative business model. The lack of the enterprise management's understanding of the feasibility of investing in innovation, as the main prerequisite for strengthening their competitiveness, has been identified as the main reason of this situation. The objective need for a dialectical transition of business entities to an innovative business model as their reaction to the intensification of competition and the inevitability of using such a model as the only way to ensure their competitiveness has been underlined.

The necessity to intensify the role of the state in stimulating the development of venture business by applying the mechanism of state procurement for innovative products as well as budget financing for the purchase of innovative technologies developed in Ukraine for the state enterprises has been emphasized. Another form of such activation is the financing of innovative developments of small and medium-sized businesses. The role of the state is to form an appropriate impetus to increase innovation activity of the SME entities with a further reduction in the severity of such influence as the venture capital market intensifies and the state focuses on improving the institutional support of the venture business model.

Одержано 21.03.2022.

УДК 658.8:341.38

DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-5

В.А. ПАВЛОВА,
доктор економічних наук, професор
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО РИТЕЙЛУ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті наведено засади пошуку шляхів розвитку вітчизняного ритейлу в повоєнний період. Досліджено стан вітчизняного ритейлу в період воєнної загрози. Виділено основні тренди його розвитку: зміна рельєфу українського ритейлу та внутрішня характеристика діяльності торговельних підприємств.

Встановлено профіль працюючих об'єктів різних сегментів ринку на підставі зміни їх кількості та відсотків від загальної кількості до військових дій. Побудовано спарклайни кожного з сегментів ринку, що дозволило візуально показати динаміку змін у березні-травні 2022 р. та визначити мінливість профілю ритейлу протягом трьох місяців.

Встановлено характер динаміки зростання у системі підприємств різних сегментів та темпи відновлення мережі. Проаналізовано зміну товарного профілю у досліджуваній період та виділено ТОП-3 підприємств, які займають найбільшу частку в наданні послуг споживачам. Доведено, що рельєф ритейлу змінюється під впливом чинників, пов'язаних з воєнним станом, територіальними змінами, швидкістю відновлення мережі у разі безпечності функціонування.

Виділено внутрішні характеристики українського ритейлу під час війни, серед яких: змінений графік роботи, питання виживання, першочерговість етики діяльності, планування процесів на короткий період.

Розглянуто різні приклади економічного успіху відбудови країн. Проаналізовано плани післявоєнного відновлення України, запропоновані міжнародними організаціями та анонсована програма розвитку національної економіки в повоєнний період. Така програма передбачає перехід від сировинно-аграрно-сировинного типу економіки до технологічного типу та створення нової структури економіки.

Виділено торгівлю як сферу національного господарства, що забезпечує життєдіяльність населення. Запропоновано шляхи розвитку українського ритейлу в повоєнний час, серед яких: цифровізація основних торговельно-технологічних процесів; побудова й удосконалення логістики; оптимальне поєднання офлайн та онлайн форматів; розвиток власної торгової марки; формування клієнтської бази на підставі дослідження поведінки споживачів.

Наведено змістове наповнення кожного з запропонованих напрямів. Зроблено акцент на формуванні системи управління взаємовідносин з клієнтами (CRM) та діджиталізації бізнесу. Розглянуто значення організації ефективного просування товарів та їх зберігання для збільшення обсягів продажів та удосконалення транспортно-складської логістики. Доведено, що успішним форматом функціонування ритейлу є модель омніканальності. Розглянуто власні торгові марки як невід'ємну частину діяльності ритейлерів та залучення лояльних споживачів для забезпечення достатнього обсягу продажів та прибутковості.

Ключові слова: ритейл, розвиток, рельєф ритейлу, внутрішні характеристики, програма розвитку, діджиталізація, логістика, омніканальність, власна торгова марка, залучення споживачів.

Постановка проблеми. Ситуація, що склалася для вітчизняного ритейлу за воєнного стану показала складність організації процесів реалізації й обслуговування покупців у зв'язку з втратами майна; зменшенням кількості об'єктів ритейлу, що реально можуть обслуговувати споживачів; порушенням логістики просування товарів; скороченням товарного портфелю, що впливає на задоволення споживчого попиту, неможливістю безпечного функціонування в окремих регіонах України, зміною режиму роботи тощо. Проте, виконання ритейлом соціально-економічної ролі щодо забезпечення життєдіяльності населення за будь-яких умов показує, що практично більше 80% об'єктів у різних сегментах ринку на сьогодні працюють й поступово нарощують темпи відновлення. Звичайно, змінюється звичний для споживачів характер діяльності окремих об'єктів ритейлу, що пояснюється об'єктивними причинами. Та все ж вітчизняний ритейл як суттєва частина народного господарства вже сьогодні планує шляхи поновлення діяльності та її розвиток у повоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань трансформації вітчизняного ритейлу, застосування вітчизняного та зарубіжного досвіду розвитку, пошуку моделей відбудови економіки після війни знайшли відображення у роботах вчених і практиків, серед яких: Г. Богородицька [2], А. Гриценко [2], І. Гут [4], Я. Железняк [6], В. Козуб [7], О. Кот [7], Д. Левицький [8], О. Лопатін [9], В. Новіков [10], Г. Ободець [11], Л. Чернишова [7] та ін.

Однак в їх дослідженнях виділено шляхи розвитку вітчизняного ритейлу в довоєнний період, в період трансформації під впливом непередбачуваних обставин, в умовах воєнної загрози, що є, безумовно, важливим джерелом відповідей на питання щодо розвитку досліджуваної сфери. Поряд з цим проблеми повоєнного удосконалення процесів й зростання пара-

метрів, що характеризують вітчизняний ритейл, потребують подальшого вдосконалення.

Метою статті є дослідження особливостей вітчизняного ритейлу в умовах воєнного стану та пошук шляхів його розвитку в повоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Узагальнення тенденцій розвитку ритейлу [2, 7, 8] та дослідження його стану показали, що доцільно виділити два основних тренди у розвитку сфери вітчизняної торгівлі за воєнного стану: зміна рельєфу українського ритейлу та внутрішня характеристика діяльності торговельних підприємств.

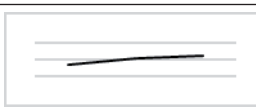

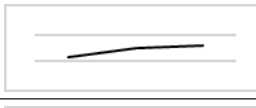

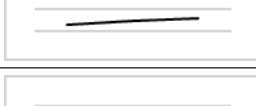
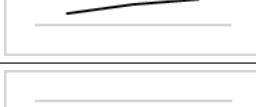
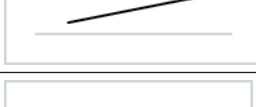

Порівняння інформації, наданої Асоціацією ритейлерів України [1], показує зростання частки працюючих об'єктів різних сегментів протягом трьох місяців військових дій. Якщо у березні така частка становила 71%, у квітні 77%, то у травні її величина визначається 82%.

Зміну рельєфу досліджуваних сфер підтверджують результати проведеного опитування торгових компаній, що функціонують у всіх сегментах ринку [1], за якими прослідковується профіль працюючих об'єктів господарювання (табл. 1).

На підставі отриманих даних можна дійти висновку щодо мінливості профілю ритейлу протягом досліджуваного періоду. В цілому по ринку у березні 2022 р. частка закритих об'єктів сфери торгівлі становила 29%, у квітні 2022 р. – 23%, у травні 2022 р. – 18%, що свідчить про досить позитивну швидкість відновлення важливого соціально-економічного сектору національного господарства. З 15263 об'єктів досліджуваних секторів ринку, що функціонували до лютого 2022 р., у березні 2022 р. працювало 9701 підприємство, у квітні 2022 р. – 11744 підприємства, у травні 2022 р. – 12523 підприємства. Аналіз товарного профілю дозволив виділити динаміку зростання у системі підприємств різних сегментів. Так, станом на 20 травня 2022 р. позитивною динамікою характеризу-

Таблиця 1

Профіль сегментів ринку у березні-травні 2022 р.

Сегмент ринку	Кількість об'єктів до військових дій, одиниць	Працюючі об'єкти, % від загальної кількості до військових дій			Спарклайн
		21.03	21.04	20.05	
Food (міні-маркети, супермаркети)	4578	83	76	83	
Pharmaceutics (аптеки)	3796	84	91	92	
Non-food (товари для дому, хімія, косметика)	2652	73	81	84	
Jewelry (ювелірні вироби)	1363	85	86	86,2	
Car refueling (заправки, бензин, пальне)	1313	15	48	60	
Consumer goods (побутова, цифрова техніка)	894	49	63	70	
Fashion (одяг, взуття)	510	28	46	59	
Building (будівельні матеріали)	111	68	73	77	
Entertainment centers (розважальні центри, кінотеатри)	46	13	28	41	
Всього	15263	71	77	82	

Узагальнено автором за [1].

ються всі сегменти ринку, окрім Food, де спостерігається зменшення відкритих об'єктів у квітні 2022 р. за рахунок оптимізації цієї сфери. Найбільшою часткою працюючих об'єктів протягом трьох місяців вирізняються: jewelry (на рівні 85-86% від загальної кількості), pharmaceutics (84-92%). Найбільшими

темпами відновлення мережі виділяються: car refueling – в 4 рази; entertainment centers – в 3,2 рази; fashion – в 2,1 рази.

Що стосується обслуговування споживачів в різних об'єктах ритейлу, то у в березні-травні виділяється такий профіль структури підприємств (табл. 2).

Структура діючих об'єктів за різними сегментами ринку, %

Сегмент ринку	До 02.2022	21.03.2022	21.04.2022	20.05.2022
Food (міні-маркети, супермаркети)	30,0	28,3	29,5	30,2
Pharmaceutics (аптеки)	24,9	32,7	29,3	28,0
Non-food (товари для дому, хімія, косметика)	17,4	19,8	18,3	17,8
Jewelry (ювелірні вироби)	8,6	2,0	5,4	6,3
Car refueling (заправки, бензин, пальне)	8,9	12,0	10,0	9,4
Consumer goods (побутова, цифрова техніка)	5,9	2,8	4,6	5,0
Fashion (одяг, взуття)	3,3	1,5	2,0	2,4
Building (будівельні матеріали)	0,7	0,8	0,8	0,7
Entertainment centers (розважальні центри, кінотеатри)	0,3	0,1	0,1	0,2
Всього	100	100	100	100

Протягом трьох досліджуваних періодів можна виділити ТОП-3 підприємств з невеликим відхиленням у їх питомій вазі до загальної кількості діючих об'єктів, які займають найбільшу частку в наданні послуг споживачам: food (28,3%, 29,5%, 30,2%, відповідно), pharmaceutics (32,7%, 29,3%, 28,0%, відповідно), non-food (19,8%, 18,3%, 17,8%, відповідно), що відповідає першій «трийці» в періоді до військових дій.

На підставі наведеного можна констатувати, що рельєф ритейлу змінюється під впливом різних чинників, які пов'язані з воєнним станом, територіальними змінами, швидкістю відновлення мережі у разі безпечності функціонування. Все це стає підґрунтям для пошуку шляхів поступового відновлення мережі у різних сегментах ринку у повоєнний час [9].

Щодо зміни внутрішньої характеристики українського ритейлу під час війни, то слід виділити такі позиції, як змінений графік роботи, що впливає, як на масштаб діяльності, так і пропускну спроможність об'єктів господарювання. У цьому разі, як стверджують практики [4], втрати до 50% не є критичними для організації продажів і подальшого відновлення.

Не менш важливим є питання виживання, а, відтак, отримання прибутку на сьогодні не є першорядним завданням, як і клієнтоорієнтованість у сенсі забезпечення зростання обсягів продажів за рахунок поліпшення якості обслуговування

клієнтів. Ще однією характеристикою теперішнього ритейлу стала першочерговість етики діяльності, пов'язаної з підтримкою іміджу, стилем взаємовідносин з клієнтами на підставі вироблених *етичних* критеріїв і норм. Зокрема, це стосується коливання цін та фактів інколи не обґрунтованого їх підвищення.

Не слід нехтувати плануванням процесів хоча б на день або тиждень, адже це впливає на успіх бізнесу, стає стартом довгострокового прогнозу і одним з чинників відбудови економіки після війни.

На сьогодні можна знайти різні приклади економічного успіху. Зокрема, відновлення Європи і план Маршалла (1948-1953); економічне диво Західної Німеччини (1948-1960); італійський бум (1953-1973); економічна експансія Японії (1948-1962); південнокорейське диво (1945-1980) [6], що можна використати у якості досвіду для України.

Пропонуються також плани післявоєнного відновлення України різними міжнародними організаціями. Так, є план Європейського Союзу післявоєнного відновлення під назвою «Відбудувати Україну» [3], розрахований на 10 років з залученням сотень мільярдів євро. Кошти, виділені на відновлення, будуть пов'язані із суворими умовами, такими як боротьба з корупцією та зусиллями українського уряду щодо проведення реформ.

Однак, враховуючи характер втрат України та необхідність відновлення еко-

номіки, використовуючи сучасні технології, потрібен власний план відновлення національної економіки [14]. Комітет з питань економічного розвитку Верховної Ради України має такий план, де анонсовано перехід від сировинно-аграрно-сировинного типу економіки до технологічного типу та створення нової структури економіки. Цей план потребує великих інвестицій, які будуть надані державі на повоєнний розвиток. Окрім того, наразі стоїть як завдання – розробка механізму подолання наслідків війни для вітчизняної економіки. Отже, основним акцентом в програмах відбудови України повинна стати візія економічного відродження через індустріальний розвиток [10].

Торгівля як сфера національного господарства покликана забезпечувати життєдіяльність населення пропозицією якісних товарів за прийнятною ціною з високим сервісом обслуговування. Тому, поряд з відбудовою фізично знищених об'єктів потрібно удосконалювати систему продажів на підґрунті використання інноваційного підходу.

Тож, на нашу думку, шляхами розвитку українського ритейлу в повоєнний час для досягнення ним очікуваного соціально-економічного рівня як сегмента національного господарства можуть стати: цифровізація основних торговельно-тех-

нологічних процесів; побудова й удосконалення логістики; оптимальне поєднання офлайн та онлайн форматів; розвиток власної торгової марки; формування клієнтської бази на підставі дослідження поведінки споживачів (рис. 1).

Цифровізація економіки стала необхідною умовою функціонування її суб'єктів. Для сфери торгівлі в цьому сенсі важливою є система управління взаємовідносинами з клієнтами (CRM), що дозволяє збільшувати обсяги продажів за рахунок залучення нових клієнтів, перетворюючи їх в лояльних, зберігати постійних клієнтів, формуючи з них бізнес-партнерів [15].

За практично однакового програмного забезпечення більш конкурентоспроможним стає той ритейл, який ефективніше використовує процес діджиталізації для привабливості серед споживачів. Це призводить до зміни специфіки роботи всіх бізнес-підрозділів, мислення працівників і створює нову, адаптивну модель управління за рахунок застосування цифрових та інноваційних технологій у бізнес-процесах.

У забезпеченні функціонування ритейлу організація ефективного просування товарів та їх зберігання для подальшої реалізації кінцевому споживачу відіграє суттєву роль у зниженні витрат обігу,

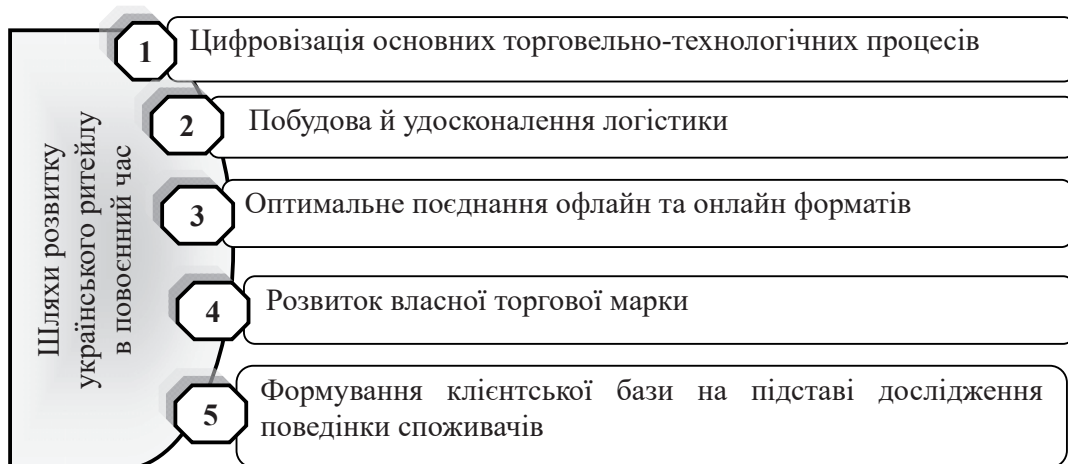

Рис. 1. Шляхи розвитку українського ритейлу в повоєнний час

збільшенні обсягів продажів і зростанні прибутковості. Отже, побудова й удосконалення транспортно-складської логістики стає визначальним чинником забезпечення виконання функції доведення товарів до кінцевого споживача. Як зазначено в наших попередніх дослідженнях [13], серед напрямів такого удосконалення є перебудова внутрішнього програмного забезпечення, розробка нової програми обслуговування й впровадження її в практику. Можливим стає використання аутсорсингу як дієвого і перевіреного часом інструменту ефективної логістики ритейлу.

Успішним форматом функціонування ритейлу є модель омніканальності, тобто оптимальне поєднання офлайн онлайн торгівлі [12]. Для її заохочення, на наш погляд, слід вирішити проблему обліку e-commerce як рівноправного бізнес-процесу. Іншими словами, традиційна

система показників повноцінно функцію поєднання різних форматів не виконує, а тому потрібно офіційно ввести показники обсягу ринку електронної торгівлі.

На сьогодні всі показники, що використовуються для таких цілей є експертними оцінками, тобто не регламентованими офіційно. Введення офіційних показників звітності стане одним із шляхів визнання рівноправності каналів в ритейлі, паралельно встановлюючи оптимальне співвідношення між ними (табл. 3).

Для підтвердження рівноправності різних форматів торгівлі можна використати власні сайти та програми лояльності. Відвідування сайту свідчить про популярність та значний вплив у сегменті, де провадить діяльність ритейл. Встановлення показників, що характеризують онлайн торгівлю, дозволить підтвердити рівноправність різних каналів в ритейлі, обґрунтує необхідність пошуку оптималь-

Таблиця 3

Показники рівноправності каналів в ритейлі

Показники офлайн торгівлі		Можливі показники онлайн торгівлі	
Найменування	Місце розміщення	Найменування	Джерело
Оптовий та роздрібний товарооборот підприємств оптової та роздрібно торгівлі	Статистична Україна. Статистична служба державної статистики України. Внутрішня торгівля	Обсяг електронної торгівлі	Портал InVenture. Інформаційний сайт роздрібно торгівлі України.
Обсяг продажу і запаси товарів у торговій мережі підприємств роздрібно торгівлі		Частка у загальній структурі ритейлу	Портал Statista
Індекси фізичного обсягу роздрібно товарообороту підприємств роздрібно торгівлі		Загальна сума фізичних товарів і послуг, придбаних населенням України через інтернеті	Інтернет-портал PaySpace Magazine
Індекси фізичного обсягу товарної структури роздрібно товарообороту підприємств роздрібно торгівлі		Темп середньорічного зростання ринку електронної комерції	Портал InVenture
Торгова мережа підприємств роздрібно торгівлі		Темпи проникнення інтернет серед населення	Інформаційне агентство ЛІГАБізнесІнформ
Кількість діючих суб'єктів господарювання		Кількість безконтактних платежів	Інтернет-представництво Національного банку України
Кількість зайнятих працівників		Відвідуваність сайту, кількість унікальних користувачів, кількість відмов тощо	Портал InVenture

ного співвідношення між офлайн і онлайн форматами, що у подальшому сформує ефективну модель омніканальності.

Власні торгові марки стали невід'ємною частиною діяльності ритейлерів різних товарних спеціалізацій. У загальному обсягу товарообороту в зарубіжних країнах власні торгові марки займають іноді до 90% [11], що свідчить про їх популярність. Для вітчизняного ритейлу, з одного боку, зменшення витрат на виробництво власних торгових марок забезпечує зниження ціни, що є одним з головних чинників споживчого вибору, а, з іншого, – за рахунок можливості контролю якості товарів, швидкого впровадження інновацій, спеціальних пропозицій формує довіру до торгової мережі і призводить до зростання економічних і фінансових показників. За думкою [11], розвиток власного private label є забезпеченням бренду великих роздрібних мереж.

Дослідження показують, що створення й ефективне управління брендом торгової мережі, спираючись на раціональну та емоційну складову, за їх високої якості, забезпечує ритейлу лояльність й комунікацію зі споживачами. На практиці застосування власних торгових марок дозволяє, як отримувати позитивний соціально-економічний ефект, так і за рахунок комплексного застосування інструментів просування досягати конкурентної переваги шляхом поінформованості про них й підвищення рівня сприйняття споживачами та рівня їх лояльності.

У цьому сенсі залучення лояльних споживачів є критерієм виконання ритейлом і соціальної функції також. Для цього потрібно мати достатню фінансову базу, що залежить, як відомо, від збільшення обсягів продажів, а останній визначається кількістю покупців. Тож, керування споживачькою поведінкою покупців у сфері торгівлі є важливим чинником впливу на ухвалення споживачем рішення про покупку.

У якості підтвердження зазначеної гіпотези було проведено дослідження в мережевому ритейлі за позицією хлібобулочних виробів. В наших дослідженнях було визначено типи споживачів за двома критеріями: за рівнем попиту на хлібобулочні вироби та швидкістю прийняття рі-

шення про покупку на підставі отриманої інформації.

Використовуючи моделі споживачької поведінки (традиційні, економіко-поведінкові та сучасні) [5], запропоновано пов'язати купівлю хлібобулочних виробів з рівнем платоспроможних можливостей споживачів та протягом місяця провести проведення їх експрес-опитування. На підставі отриманих результатів обробки встановлено такі типи споживачів хлібобулочних виробів: зі стійким попитом, що обумовлено низьким платоспроможним рівнем та визначенням місця цього продукту як основного у харчуванні; з попитом, що коливається залежно від потреби та не залежить від ціни на хлібобулочні вироби; з особливим попитом на хлібобулочні вироби функціонального спрямування.

Залежно від цих типів можна прослідкувати позитивну або негативну поведінку покупців в плані здійснення вибору товару та його купівлі. Тому для попередження негативної поведінки слід ретельно перевіряти товарний портфель на наявність в ньому соціальних сортів хліба, хлібобулочних виробів функціонального спрямування.

Дослідження споживачької поведінки стосовно швидкості прийняття рішення про покупку хлібобулочних виробів на підставі отриманої інформації дозволило виділити такі типи споживачів: допитливий – споживач, який завжди ризикує спробувати новинку; прихильник – споживач, який завжди купує хліб або хлібобулочні вироби, до яких звик і не хоче змінювати свої звички; дбайливий – споживач, який купує хліб або хлібобулочні вироби за приписом лікаря; байдужий – споживач, який купує будь-який хліб або хлібобулочні вироби, не звертаючи уваги на його вид.

За знанням споживачької поведінки і часом ухвалення рішення про покупку хліба або хлібобулочних виробів можна визначити, що саме конкретно впливає на таку поведінку і на цій основі управляти покупцем для збільшення обсягів продажів досліджуваного товару.

Результати дослідження є підставою для вибору моделі споживачької поведінки, якою можна і необхідно керувати (табл. 4).

Вибір моделі споживацької поведінки

Ознака	Поділ за ознакою		Модель споживацької поведінки	Ознака	Поділ за ознакою		Модель споживацької поведінки
	Типи споживачів	Частка, %			Типи споживачів	Частка, %	
Залежно від платоспроможного попиту	Зі стійким попитом, що обумовлено низьким платоспроможним рівнем та визначення місця цього продукту як основного у харчуванні	48	Позитивна або негативна поведінка покупців в плані здійснення вибору певного товару та його купівлі – економіко-поведінкова модель	За швидкістю прийняття рішення про покупку хлібобулочних виробів на підставі отриманої інформації	Допитливі	20	Модель «раціональної економічної людини». Модель «чорної скриньки»
	З попитом, що коливається залежно від потреби та не залежить від ціни на хлібобулочні вироби	32			Прихильники	60	
	З особливим попитом на хлібобулочні вироби функціонального спрямування	20			Дбайливі	10	
					Байдужі	10	

Таким чином, дослідження типів споживачів хлібобулочних виробів і визначення на цій основі моделей їх поведінки дозволяє певним чином керувати рішенням про покупку і забезпечувати достатній обсяг продажів та прибутковість діяльності.

Висновки. Таким чином, використовуючи відомі підходи, що забезпечують зростання основних економічних показників вітчизняного ритейлу та впрова-

джуючи нові напрями удосконалення окремих технологічних процесів, можна досягти у повоєнний час параметрів, достатніх для відповідності соціально-економічним запитам суспільства.

Подальші дослідження будуть пов'язані з обґрунтуванням параметрів вітчизняного ритейлу, що мають забезпечити його стійкість за допомогою економіко-математичного моделювання.

Список використаної літератури

1. Асоціація ритейлерів України. Ритейл іде у контрнаступ: скільки втратили магазинів провідні торговельні мережі України. URL: <https://rau.ua/novyni/vtrachenih-magaziniv-rau-5/>
2. Богородицька Г.Є., Гриценко А.В., Філоненко А.В. Тенденції розвитку ритейлу: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Держава та регіони*. 2021. № 1 (118). С. 12-16.
3. Відбудувати Україну: у ЄС розробили план післявоєнного відновлення держави на сотні млрд євро. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1977315-vidbuduvati-ukrayinu-u-yes-rozrobili-plan-pislyavoyennogo-vidnovlennya-derzhavina-sotni-mlrd-yevro>
4. Гут І. П'ять речей, які українцям потрібно прийняти зараз. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/viy-na-ne-zakinchitsya-shvidko-shcho-potribno-zrozumiti-i-priynyati-ukrajincyam-zaraz-ostanni-novini-50231219.html>

5. Дослідження споживачів. URL: https://pidru4niki.com/1115121260694/marketing/doslidzhennya_spozhivachiv
6. Железняк Я. 5 історій економічного успіху після війни: світовий досвід для України. URL: https://lb.ua/economics/2022/04/13/513199_5_istoriy_ekonomichnogo_uspihu_pislya.html
7. Козуб В.О., Чернишова Л.О., Кот О.В. Порівняльний аналіз розвитку роздрібно торгівлі в Україні та країнах Європи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 20. С. 37-42.
8. Левицький Д. Бізнес відновлюється. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/biznes-vozobnovlyaetsya-kolichestvo-otkrytyh-1651077778.html>
9. Лопатін О. Що робити бізнесу в умовах воєнної загрози: Погляд американського інвестора. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/biznes-pid-zagrozoju-viyni-shcho-robiti-pidpriyemcyam-novini-ukrajini-50217127.html>
10. Новіков В. Яка модель для відбудови економіки після війни потрібна Україні. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/16/684116/>
11. Ободець Г. Як перетворити власну торгову марку у популярний бренд. URL: <https://rau.ua/novyni/galina-obodets-eva/>
12. Онлайн або офлайн? Український ритейл в пошуку балансу. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/riteyl-v-poiske-balansa-50059081.html>
13. Павлова В.А., Орлова В.М., Сімаганов А.А. Інноваційність в логістичних процесах торговельних підприємств. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2020. №1(28). С. 129-140.
14. Україні потрібен власний план Маршалла задля відновлення економіки після війни. URL: <http://www.golos.com.ua/article/357982>
15. Що таке CRM-система та як вона працює? URL: <https://www.terrasoft.ua/page/definition-crm>

References

1. *Societas Retailers Ucrainae. Retail in scopi: quot thesauri primores catenas grossorum in Ucraina amiserunt*. [Association of Retailers of Ukraine. Retail is on the counterattack: how many stores have lost the leading retail chains in Ukraine] Available at: <https://rau.ua/novyni/vtrachenih-magaziniv-rau-5/>
2. Bogoroditska G.E., Gritsenko A.V., Filonenko A.V. (2021). Retail trends development: domestica et externa experientia. [Retail development trends: domestic and foreign experience]. *Status et regiones* [State and regions], no. 1 (118), pp. 12-16 [in Ukr.].
3. *Ucraina reficere: EU processit consilium recuperandi post bellum centum miliarda nummorum*. [Rebuild Ukraine: The EU has developed a post-war recovery plan worth hundreds of billions of euros] Available at: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1977315-vidbuduvati-ukrayinu-u-yes-rozrobili-plan-pislyavoyennogo-vidnovlennya-derzhavi-na-sotni-mlrd-yevro>
4. Hut I. Quinque quae Ucrainorum opus est accipere nunc. [Five things that Ukrainians need to accept now] Available at: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/viyna-ne-zakinchitsya-shvidko-shcho-potribno-zrozumiti-i-priynyati-ukrajincyam-zaraz-ostanni-novini-50231219.html>
5. *Dolor investigationis*. [Consumer research] Available at: https://pidru4niki.com/1115121260694/marketing/doslidzhennya_spozhivachiv
6. Zheleznyak YA. 5 fabulae de successu oeconomico post bellum: levia indicia pro Ucraina [5 stories of economic success after the war: light evidence for Ukraine] Available at: https://lb.ua/economics/2022/04/13/513199_5_istoriy_ekonomichnogo_uspihu_pislya.html
7. Kozub V.O., Chernyshova L.O., Kot O.V. (2017). Relativa analysis progressionis commercii scruta in Ucraina et in terris Europae. [A relative analysis of the development of retail trade in Ukraine and the lands of Europe], no. 20, pp. 37-42 [in Ukr.].

8. Levitsky D. Negotium mutatur. [Business is changing] Available at: <https://www.rbc.ua/rus/news/biznes-vozobnovlyaetsya-kolichestvo-otkrytyh-1651077778.html>
9. Lopatin O. Quid facere in re militari: Visio Investor Americanorum. [What to do in a military threat: The view of the American investor] Available at: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/biznes-pid-zagrozoyu-viyni-shcho-robiti-pidpriyemcyam-novini-ukrajini-50217127.html>
10. Novikov V. Quod exemplar Ucraina suam oeconomiam post bellum reficere vult? [What model does Ukraine need to rebuild its economy after the war?] Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/16/684116/>
11. Obodets G. Quam tuam notam in popularem notam verto. [How to turn your own brand into a popular brand] Available at: <https://rau.ua/novyni/galina-obodec-eva/>
12. *Online or offline? Ucraina scruta in statera quaerere.* [Online or offline? Ukrainian retail in search of balance] Available at: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/riteyl-v-poiske-balansa-50059081.html>
13. Pavlova V.A., Orlova V.M., Simaganov A.A. (2020). Innovatio in processibus logisticis inceptis mercatorum [Innovation in the logistics processes of commercial enterprises]. *Vector Europaeus evolutionis oeconomicae.* [European vector of economic development.], no. 1(28), pp. 129-140 [in Ukr.].
14. *Ucraina suo consilio Marshall ad oeconomiam post bellum reficere eget.* [Ukraine needs its own Marshall Plan to rebuild the economy after the war] Available at: <http://www.golos.com.ua/article/357982>
15. Quid est ratio CRM et quomodo operatur? [What is a CRM system and how does it work?] Available at: <https://www.terrasoft.ua/page/definition-crm>

WAYS OF DEVELOPMENT OF DOMESTIC RETAIL IN THE POST-WAR PERIOD

Valentyna A. Pavlova, Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine).

e-mail: pavlova@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-5

Key words: *retail, development, retail relief, internal characteristics, development program, digitalization, logistics, omnichannel, own brand, consumer engagement.*

The article presents the principles of finding ways to develop domestic retail in the postwar period. The state of domestic retail during the period of military threat is studied. The main trends of its development are highlighted: changes in the relief of Ukrainian retail and internal characteristics of trade enterprises.

The profile of operating facilities of different market segments is established on the basis of changes in their number and percentage from the total number to military action. Sparklines of each of the market segments were built, which allowed to visually show the dynamics of changes in March-May 2022 and determine the variability of the retail profile over three months.

The nature of growth dynamics in the system of enterprises of different segments and the pace of network recovery are established. The change of product profile in the studied period is analyzed and the TOP-3 enterprises that occupy the largest share in providing services to consumers are identified. It is proved that the relief of retail changes under the influence of factors related to martial law, territorial changes, the speed of recovery of the network in case of operational safety.

The internal characteristics of Ukrainian retail during the war are highlighted, including: changed work schedule, survival issues, priority of ethics, planning processes for a short period.

Various examples of economic success in rebuilding countries are considered. The plans for the post-war reconstruction of Ukraine proposed by international organizations and the announced program for the development of the national economy in the postwar period are analyzed. Such a

program provides for the transition from the raw-agricultural-raw type of economy to the technological type and the creation of a new structure of the economy.

Trade is singled out as a sphere of the national economy that ensures the livelihood of the population. The ways of development of Ukrainian retail in the postwar period are offered, among which: digitalization of the main trade and technological processes; construction and improvement of logistics; optimal combination of offline and online formats; development of own brand; formation of the customer base on the basis of research of consumer behavior.

The content of each of the proposed areas is given. Emphasis is placed on the formation of customer relationship management (CRM) and digitalization of business. The importance of the organization of effective promotion of goods and their storage to increase sales and improve transport and warehousing logistics is considered. It is proved that the successful format of retail operation is the omnichannel model. Own brands are considered an integral part of retailers' activities and attracting loyal customers to ensure sufficient sales and profitability.

Одержано 4.04.2022.

УДК 658.1:658.589

DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-6

Н.В. ЗАХАРЧЕНКО,
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри економіки, права та управління бізнесом
Одеського національного економічного університету

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДИЗАЙН-МИСЛЕННЯ В УПРАВЛІННІ БІЗНЕСОМ ТА ІННОВАЦІЯМИ

Світ бізнесу ніколи ще не був більш мінливим або непередбачуваним, як нині. Конкурентна боротьба виникає не тільки за продукт, послуги та технології, а й за канали збуту, політику, персонал і бренд. Щоб вижити в сучасному непередбаченому світі, організації повинні активно створювати, охоплювати і втілювати нові ідеї. Це вимагає творчого мислення усього колективу. Реалізувати такі вимоги дозволяє концепція дизайн-мислення. Наразі дизайн-мислення розглядається як спосіб вирішення проблем, які виникають у бізнесу, організації шляхом емпатії, глибокого розуміння клієнта, користувача, споживача товарів і послуг. Даний підхід до прийняття рішення допомагає знизити ризики втрати ресурсів та часу шляхом впровадження нових методів дизайн-мислення, які базуються на ключових аспектах: людиноцентричності, можливості, варіантності, повторюваності. Ці та інші аспекти детальніше розглянуті у статті та обумовлюють актуальність теми дослідження.

Серед інших питань у статті розглянуто поняття «дизайн-мислення», обґрунтовано історію розвитку, популярність цього нового виду інструменту менеджменту на економічному просторі, виокремлено основні особливості дизайн-мислення, етапи реалізації, основний інструментарій та його можливості. Автором запропоновано розглядати дизайн-мислення у загальному як шлях вирішення певного питання іншим способом з використанням іншого підходу. Це ще один спосіб мислення чи відображення продукту, який опирається на концепцію з боку дизайну. Сюди можливо включити і конвергентне та дивергентне мислення, випробування та поетапність, вивчення думок клієнтів, їх поглядів та смаків, а також проведення етнографічного дослідження. І якщо об'єднати все разом, це можна назвати дизайн-мисленням. А якщо додати дизайн-мислення до управління, можна отримати ряд кількісних та збалансованих методів вирішення окремих питань. Саме тому у статті розкрито особливості використання дизайн-менеджменту на прикладі окремих компаній, таких як RealtimeBoard, Netflix, Airbnb. Зосереджено увагу на окремих напрямках застосування дизайн-мислення в різних сферах бізнесу (проектування, управління персоналом тощо). Наведено бачення щодо подальших тенденцій розвитку дизайн-мислення.

Ключові слова: бізнес, дизайн-мислення, інновації, проектування, прототип, тестування, фокусування, емпатія, генерація ідей.

Постановка проблеми. Кожен бізнес, який бачить себе серед технологічних чи сервісних лідерів на ринку, знаходиться у постійному пошуку кращого способу задоволення потреб своїх клієнтів. Найкращим способом вирішення наявної по-

треби, який дає додаткову цінність для клієнта та має комерційний сенс для компанії, – це впровадження інновацій. Для того, щоб інновація була успішною, треба щоб ідея відповідала 3-м умовам: вирішення реальної проблеми, можливість

технічної реалізації, життєздатна бізнес модель. І тут дизайн мислення знаходить своє найкраще застосування як інструмент, що підвищує вірогідність успіху, швидкість виходу на ринок та зниження інвестиційних ризиків в інновації. Дизайн-мислення стимулює команду до прототипування реалізації ідей вже на ранніх стадіях роботи. Такий підхід дозволяє отримати не тільки зворотній зв'язок від клієнтів, а й об'єднати команду навколо оцінки необхідних матеріальних ресурсів, технологічної складової та потрібних компетенцій для створення функціонального рішення. Як наслідок компанія має первинну оцінку «вартості» реалізації ще на етапі концепції що дозволяє краще спланувати ресурси, відмовитись від задалегідь ідей на які не відповідають можливостям, використати ці данні у розробці бізнес-моделі що в комплексі знижує ризики невдалих інвестиційних рішень. Саме тому, враховуємо, що тема впровадження дизайн-мислення в бізнесі є актуальною, особливо в часи соціально-економічної та політичної кризи України, пов'язаної з військовою агресією та вторгненням росії на території України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед основних закономірностей розвитку сучасного менеджменту, пов'язаних з новим етапом розвитку світової економіки, слід відзначити розвиток дизайн-менеджменту та дизайн-мислення, як суміжного з ним поняття, що вивчались як українськими, так і зарубіжними вченими: Н. Удріс [1], Е. Ахмадуліна [2], Т. Браун [3], Л. Варяниця [4], Н. Висоцька [5], О. Кемпкенс [6], А. Комарова [7], М. Леврик, Л. Лейфер, П. Лінк [8], І. Яловега [9] та ін.

Метою статті є дослідження теоретичних аспектів дизайн-мислення, розкриття сутності цього поняття, його особливостей та впливу на результат та ефективність діяльності, а також зниження ризиків в управлінні бізнесом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сталий економічний розвиток сучасних компаній різної функціональної спрямованості в умовах динамічно мін-

ливого зовнішнього середовища і високої конкуренції неможливий без пошуку нових інноваційних методів управління. Одним з таких підходів є дизайн-мислення.

Дизайн-мислення як управлінська філософія виникла в США та є продуктом коучингу. На думку Н. С. Удріса у західних країнах пік дизайн-мислення як інноваційної технології вже пройшов – вона упроваджена та підтримується більшістю компаній-виробників [1, с. 57].

Головним пропагандистом «дизайн-менеджменту» вважається Тім Браун, який у своїй книзі «Дизайн-мислення в бізнесі» розкриває сутність цього методу і супроводжує свої слова цікавими прикладами з досвіду компанії IDEO, яка в основу своєї концепції поклала п'ять етапів: розуміння, фокус, ідеї, прототип, тест [3].

Визначення поняття дизайн-мислення не має єдиного точного формулювання, однією з причин цього є походження самого поняття. Складаючись з двох термінів «дизайн» (design) та «мислення» (thinking), термін визначає основні підходи до створення інноваційних продуктів [9, с. 151].

Еволюція розвитку дизайн-мислення пройшла непростий шлях, що нараховує кілька десятків років. Траєкторія розвитку дизайн-мислення починається з перших спроб його застосування в сфері архітектури і закінчується сучасним використанням даної технології в різних сферах економіки. Розглянемо ключові етапи становлення дизайн-мислення як крос-функціонального підходу, націленого на ефективну командну роботу, уважне ставлення до клієнтів і високі бізнес-результат.

Ідею дизайн-мислення вперше сформулював лауреат нобелівської премії по економіці Герберт Саймон в 1970-і роки в книзі «Науки про штучне» (The Sciences of the Artificial). Зокрема, він говорив про швидке прототипування і тестування продуктів, заснованих на спостереженнях. По суті, ці принципи лягли в основу технології дизайн-мислення.

Дефініції поняття «дизайн-мислення» (Design Thinking) в інтерпретації різних науковців

Науковець	Визначення поняття «дизайн-мислення»
М. Леврик, Л. Лейфер, П. Линк [8, с. 56]	образ мислення, культура і процес створення продуктів, послуг та бізнес-моделей, заснований на ітеративному проектуванні і великих дослідженнях, орієнтованих на користувача
Т. Браун [3]	орієнтований на людину підхід до інновацій, котрий базується на інструментах проектування з метою інтеграції потреб людей, можливостей технологій та вимог успішного бізнесу
Н. Удріс [1, с. 57]	комплекс світоглядних і методологічних установок, що сформувались на межі тисячоліть як реакція на виникнення нового економічного устрою з неминучою переоцінкою цінностей старої економіки.
А. Комарова [7, с. 19]	сучасна крос-функціональна технологія управління, заснована на методах креативного мислення і людино-орієнтованого підходу до вирішення професійних завдань і створення інновацій в різних сферах економіки
А. Губінський [10]	підхід до вирішення майже будь-якої задачі, який базується на методології проектування рішень з фокусом на потреби людини, як кінцевого споживача продукту чи сервісу.

Вчені Стенфордського університету розвинули цю концепцію і заснували школу дизайну, яка і зараз веде активну діяльність по навчанню і практичного використання цієї технології в бізнесі.

В середині 90-х років випускник Стенфордського університету Девід Келлі створює IDEO – одну з найвідоміших дизайн-компаній в світі, яка стала активно використовувати дану технологію в бізнесі. Офіційною доктриною компанії є дизайн-мислення: співробітники IDEO вчать своїх клієнтів думати, як дизайнери, щоб поліпшити якість роботи. Роками розробляючи власний набір методів, компанія IDEO широко популяризувала дизайн-мислення в світі.

В сучасних умовах дизайн-мислення виступає в якості технології, яка може бути використана при реалізації проектів будь-якої функціональної спрямованості для підвищення їх ефективності. Саме тому О. Кемпкнес зазначає, що «дизайн-мислення швидше працює всередині управління проектами, встановлюючи рамки співробітництва та створення інновацій командою проекту» [6, с. 17].

Дизайн-мислення принципово відрізняється від традиційного способу мислення, так як ґрунтується не на стандартному аналітичному підході до аналізу проблем і побудові ментальних моделей, а на гли-

бокому зануренні в досвід користувачів або клієнтів. У рішенні будь-яких завдань дизайн-мислення відштовхується від досвіду людей і розуміння їх потреб. Саме тому в основі методології дизайн-мислення лежить п'ятиступінчаста модель, яка була вперше запропонована інститутом дизайну при Стенфордському Університеті. Ця загальновизнана модель дизайн-мислення широко використовується і на сучасному етапі розвитку бізнесу, як окремими людьми, так і компаніями для вирішення різних завдань і проблем, а також створення інновацій (рис. 1).

Більш розгорнуто ці етапи можна охарактеризувати наступним чином.

1. Емпатія: дослідження початкової проблеми через занурення у природне середовище, в якій знаходиться людина, з метою розуміння її мотивів, емоційного стану, фізичних обмежень та інших складових «досвіду». Завдання дослідника поставити себе на місце об'єкта дослідження.

2. Визначення проблеми: на базі аналізу досліджень першого етапу команда формує бачення ключової проблеми, над вирішенням якої вона буде працювати.

3. Ідеація (або пошук ідей): завдання цього етапу є генерація можливих способів вирішення проблеми через проведення брейнсторм сесій, за допомогою

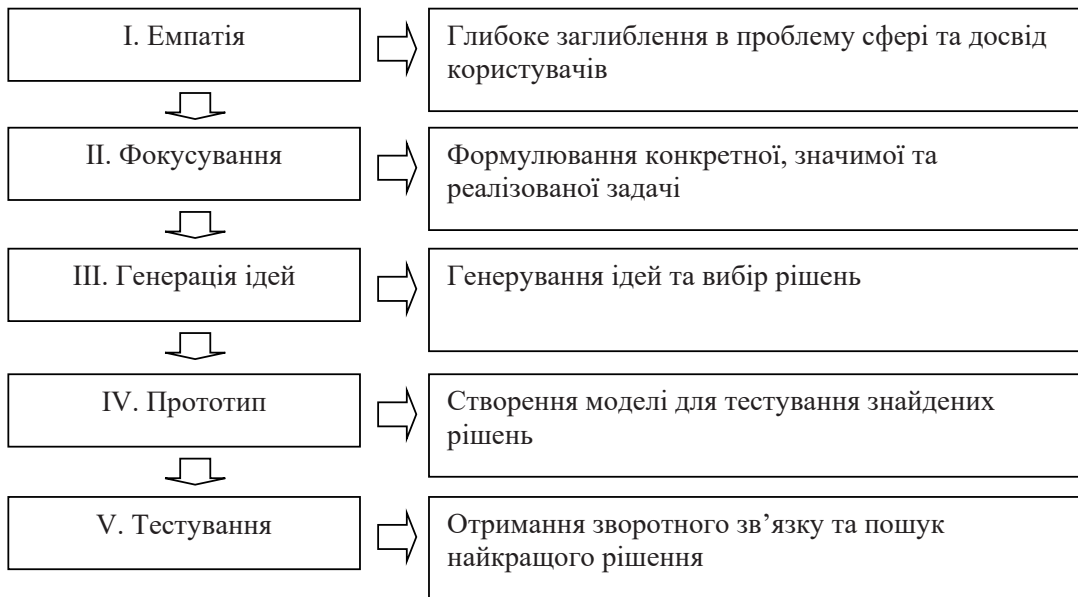

Рис. 1. П'ятиступінчата модель дизайн-мислення [3]

використання різних технік для пошуку, відсіву та відбору кращих ідей та концепцій.

4. Прототипування: створення прототипів та легких у виготовленні прототипів майбутніх рішень, які допомагають команді краще зрозуміти функціональні особливості, змоделювати використання, протестувати на собі та визначити найкращі варіанти рішення цільової проблеми.

5. Тестування: проведення тестування з майбутніми споживачами. Як правило, ці результати стають основою для повторення етапів 2-5 або 3-5.

Послідовне проходження командою проекту цих етапів дозволяє пройти шлях від розуміння проблеми і закінчуючи пропозицією шляхів її вирішення. При цьому цикл дизайн-мислення носить ітераційний характер і може повторюватися до тих пір, поки не будуть знайдені найбільш оптимальні шляхи вирішення поставленого завдання. Слід зазначити, методологія дизайн-мислення має різноманітний набір методів та інструментів, які використовуються командою проекту на різних етапах його реалізації:

- 1) розробка нових продуктів і сервісів;
- 2) оптимізація бізнес-процесів компанії;

3) розвиток культури інновацій і креативного мислення при вирішенні професійних завдань;

4) розробка стратегій розвитку.

При цьому саме дизайн-мислення не стоїть на місці, а активно розвивається як концепція, залучаючи все нові інструменти. Наприклад, в останні роки все більше уваги заслуговує такий новий інструмент як «Envisioning card», який допомагає врахувати комплекс соціальних, екологічних, культурних обставин проектування.

Суть проектування за допомогою карток полягає в тому, що для оцінки продукту і якості його розробки фахівців (дизайнери, інженери, програмісти, менеджери) - як тим, хто зайнятий проектуванням, так і тим, хто виступає в ролі експертів, - пропонується сформулювати особисту і командну думку з чотирьох груп питань:

1) учасники (stakeholders) – хто прямо або побічно стикається з технологією (продуктом), яка з'явиться в результаті розробки?

2) цінності (values) – які особистісні та соціально значущі цінності торкнуться технологія?

3) час (time) – що з часом відбудеться з появою технологією і з її впливом на особистісні і соціально значущі цінності? Як під впливом технології трансформуються вплив і потреби / можливості користувачів?

4) поширення (pervasiveness) – які проблеми з'являться при широкому поширенні технології: кросскультурні, кросскрайнові, кроссгендерні, кроссвікові аспекти впливу технології на життя [11, с. 97].

На думку А. Губінського методологія дизайн-мислення створює прозорий процес від дослідження потреб до виводу продукту на ринок. Розуміння клієнтського досвіду надає дані, які стають джерелом ідей, які трансформуються у рішення для розв'язання проблем. Припущення про те, що є важливими характеристиками рішень, перевіряються грубими прототипами та отриманням фідбеку від клієнтів, що в свою чергу допомагає командам удосконалювати інновації та готувати їх до успішної комерціалізації [10].

Всі рішення, прийняті на основі технології дизайн-мислення, повинні бути збалансовані за трьома ключовими напрямками, включаючи наступні (рис. 2):

1) людський аспект – затребуваність даного рішення, чи буде воно корисно і зручно у використанні людьми;

2) комерційний аспект – чи сприяє це рішення досягненню комерційних цілей організації в довгостроковій перспективі;

3) технічний аспект – чи можна реалізувати цю ідею практично, чи достатньо у організації технічних, організаційних, фінансових та інших ресурсів для її втілення на практиці.

Технологію дизайн-мислення від інших технологій відрізняє те, що вона може бути залучена до різних галузей суспільства. Цю технологію від інших відрізняють такі суттєві ознаки:

1) орієнтується на конкретну особистість;

2) процес роботи базується на принципах емпатії;

3) алогічність клієнта покладена в основу подальшого руху розв'язання проблеми;

4) гнучкість у роботі з кожним клієнтом, підпорядкування ідей його інтересам [4, с. 58–59].

Практика дизайн-мислення знайшла своє застосування в економічній галузі як засіб розробки та впровадження бізнес-моделей, в організації проектної діяльності. З початку 2000-х рр. ряд великих компаній з різних секторів бізнесу інтегрували модель дизайн мислення в практику своєї роботи [5, с. 61]. Однак до теперішнього часу опубліковано зовсім небагато результатів емпіричних досліджень, які відслідковують зв'язок між дизайн-мисленням, інноваційною діяльністю та зменшенням ризиковості в управлінні бізнесом.

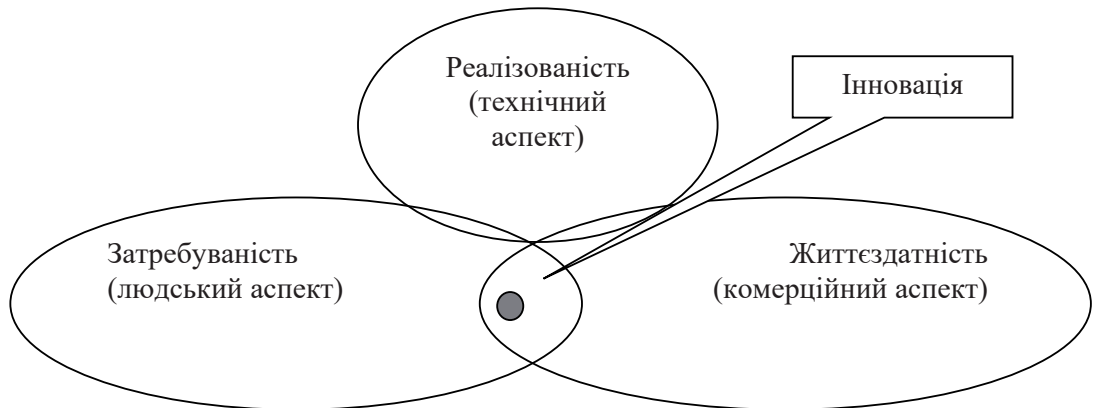

Рис. 2. Функціональна схема принципів дизайн-мислення [6, с. 45]

Для з'ясування важливості застосування дизайн-мислення можна навести як одиничні приклади, так і загальні результати емпіричних досліджень. Яскравим одиничним прикладом є приклад компанії Airbnb.

Профіль спеціалізації компанії Airbnb – онлайн-сервіс бронювання житла в будь-якій країні з застосуванням бартерних схем. Зниження попиту на послуги компанії, що призвело до недовіри клієнтів, відсутність цілого ряду видів послуг з області фасиліті-послуг, необхідних клієнтами, – ось основні проблеми, які стояли перед компанією. Використовуючи принципи та методи дизайн мислення, компанія прийняла і реалізувала наступні рішення, інноваційні для компанії: розмістила на своєму сайті фотографії житла, що надається в оренду; стала організувати чат-знайомства можливого орендаря і власника житла; впровадила в практику розміщення на сайті відгуків про орендні угоди; стала здійснювати надання фасиліті-послуг, необхідних орендарю житла. Наслідками для компанії від реалізації прийнятих компанією інноваційних рішень стало підвищення капіталізації (\$ 31 млрд), збільшення числа клієнтів і приріст числа бронювань за п'ять місяців на 60 %. Компанія знову підтвердила свій статус лідера світового ринку в області надання житла в оренду [5, с. 64].

Іншим прикладом є компанія Netflix. Netflix – американська розважальна компанія, постачальник фільмів і серіалів на основі потокового мультимедіа. Основними її проблемами були:

- 1) обмежені терміни повернення ДВД в прокатах;
- 2) складний процес паперового оформлення документів;
- 3) виконання необхідних Урядом США санкційних наднадбавок до вартості продуктів;
- 4) «захід ери» ДВД на тлі розвитку сайтів потокового відео в інтернеті;
- 5) необхідність в доставці фільмів клієнтам на дім за допомогою пошти та оплатою з використанням банківських платежів;

б) необхідність в створенні спеціальних умов та пропозицій для постійних клієнтів компанії.

Як інноваційне рішення вперше був створений перший потоковий онлайн сервіс по перегляду фільмів і серіалів. Успішно використавши модель дизайн-мислення в своїй бізнес діяльності, компанія до 2019 року за 10 років свого існування на ринку від стартапу зросла до мультимедійної корпорації з найвищою капіталізацією в світі, з річним оборотом в 11 млрд. дол., обігнавши по значенням цих показників добре відому в світі компанію Дісней [5, с. 65].

Ще одним прикладом є компанія RealtimeBoard. Компанія RealtimeBoard – стартап по створенню інструментів організації робочих процесів. Складний і не упорядкований процес співпраці віддалених команд і фрілансерів, відсутність своєчасного зворотного зв'язку були основними проблемами в діяльності компанії. Як інноваційне рішення був спеціальним чином організований збір інформації, її пересування і синхронізація робіт на основі аналізу отриманої інформації. Цей процес був організований як робочий процес з використанням двох інструментів: онлайн дошки і онлайн стікерів для збору всієї інформації, з її пересуванням по каналах і синхронної роботи з можливістю миттєво обмінюватися інформацією.

В результаті таких інновацій у компанії з'явилася можливість швидко створювати бази знань, які весь час оновлюються та для створення і функціонування яких не потрібна спеціальна навігація і відомості про архіви; зросла ефективність спільної роботи віддалених команд. Позитивність результатів застосування технології дизайн мислення в компанії RealtimeBoard зацікавило в можливості використання цієї моделі і інші компанії, що спричинило за собою стрімке зростання використання в практичній діяльності багатьох компаній технології та моделі дизайн-мислення. Компанія RealtimeBoard стала на своєму сайті регулярно проводити тестування прототипів, рішень, гіпотез, форм реєстрації, функцій, що в кінцево-

му результаті в довгостроковому періоді відображається на зменшенні ризиків, як матеріальних, технологічних, людських, так витрат часу. Ця робота здійснюється в операційному режимі, в якому тестування і прототипування рішень, гіпотез, форм реєстрації, функцій і т. п. є основними процесами в діяльності компанії.

За дослідженням 50 компаній з Франції різної функціональної спрямованості, з яких 42% відносяться до індустріального сектору економіки, а решта 58% – здійснюють діяльність у сфері послуг, сервісу і торгівлі (серед них такі великі міжнародні компанії, як: Air France, Total, Groupe Renault, The Walt Disney Company France, L’Oreal, Coca Cola European Partner і багато інших) дизайн-мислення інтегроване в їх діяльність досить глибоко, тобто дизайн-мислення використовують на постійній основі структурні підрозділи. При цьому в якості ключової сфери застосування дизайн-мислення була відзначена «розробка нових продуктів і сервісів», що підтвердили 21% респондентів з Франції. Ці результати ще раз підтверджують той факт, що найбільшою мірою сучасні компанії використовують дизайн-мислення в сфері маркетингу (рис. 3).

В останні роки концепція дизайн-мислення активно застосовується в сфері управління персоналом. Сукупність системи управління персоналом в широкому сенсі включає способи, методи, технології та процеси організації діяльності співробітників, які перебувають в штаті організації. Сфера управління персоналом включає в себе підбір персоналу за діловими і особистісними якостями, просування працівника на основі результатів атестацій або на основі використання затвердженої організацією системи оцінок і критеріїв, організацію заходів щодо навчання співробітників або по підвищенню їх кваліфікації і т.д. [2, с. 131].

Прикладом того, як дизайн-мислення може використовуватися в організаціях для підвищення рівня задоволеності співробітників, є банківська група Австралії і Нової Зеландії: було придумано і розроблено мобільний додаток, що дозволяє співробітникам управляти своїм часом і відвідуваністю, а також бонусами і графіком відпусток, внаслідок чого додаток в рази спростив співпрацю з колегами. Дизайн-мислення використовувалося для управління ефективністю і коучингом в таких компаніях, як Adobe, Autodesk і New York Life [12].

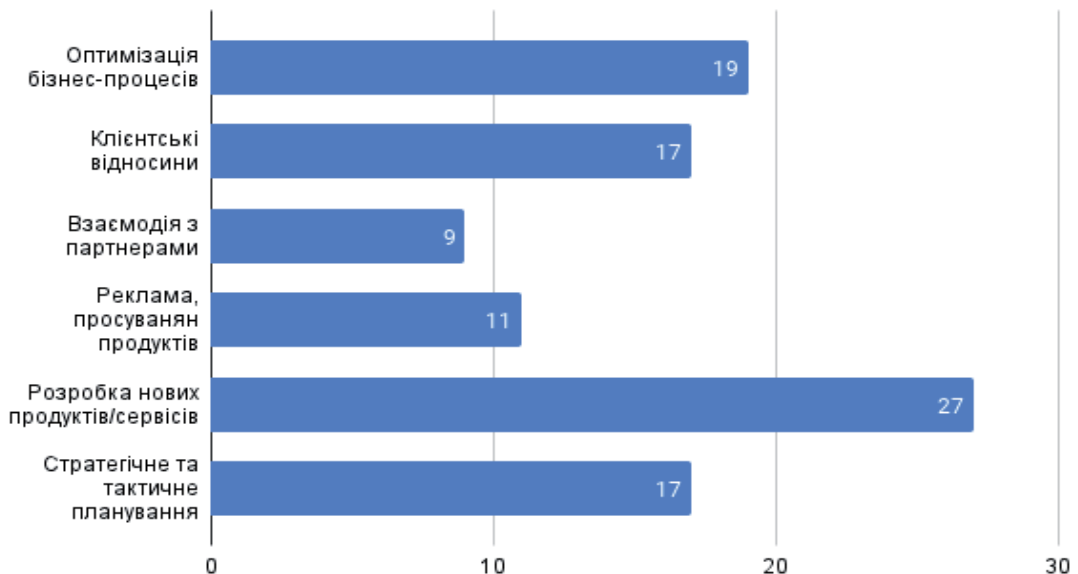

Рис. 3. Сфери застосування дизайн-мислення у французьких компаніях, % [7, с. 28]

Висновки. Наразі, дизайн-мислення є досить творчим системним мисленням, яке інтегрує в собі творче та логічне мислення, результатом якого є створення принципово нових ідей та продуктів. Зараз можна з упевненістю сказати, що престижні університети, бізнес-школи і провідні світові компанії

у всьому світі взяли дизайн-мислення як новий підхід до вирішення професійних завдань, який в тій чи іншій мірі використовується в різних галузях економіки. В перспективі доцільно звернути увагу на можливості та досвід впровадження дизайн-мислення у вітчизняних компаніях та їх результатах.

Список використаної літератури

1. Удріс Н.С. Дизайн-мислення та дизайн-менеджмент (нові парадигми інноваційного ведення бізнесу). *Упаковка*. 2012. № 6. С. 57-60.
2. Ахмадуллина Э.А. Дизайн-мышление как новый подход в области управления персоналом. *Управление экономикой: методы, модели, технологии*: мат-лы XIX Межд. науч. конф. 2019. С. 131-134.
3. Браун Т. Дизайн-мышление в бизнесе. От разработки новых продуктов до проектирования бизнес-моделей. URL: <http://www.management.com.ua/books/view-books.php?id=1229>.
4. Варяниця Л.О. Системний аналіз категорії «дизайн-мислення». *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2020. № 2(1). С. 54-62.
5. Высоцкая Н.В. Методология дизайн-мышления как инструмент формирования инновационных решений. *Путеводитель предпринимателя*. 2019. № 44. С. 56-68.
6. Кемпкенс О. Дизайн-мышление: все инструменты в одной книге. Москва : Бомбора, 219. 294 с.
7. Комарова А.В. Дизайн-мышление в международном бизнесе: практика и тенденции использования в российских и французских компаниях *Российский внешнеэкономический вестник*. 2020. № 2. С. 19-32.
8. Леврик М., Лейфер Л., Линк. П. Дизайн-мышление: от инсайта к новым продуктам и рынкам. Санкт-Петербург. Питер, 2019, 342 с.
9. Яловега І.Г. Витоки дизайн-мислення: евристика в перший та другий етапи розвитку філософії та науки. *Фізико-математична освіта*. 2019. Вип. 4. С. 150-156.
10. Губинський А. Навіщо дизайн-мислення бізнесу? URL: <https://www.craftinnovations.com.ua/post/design-thinking-for-business>.
11. Силин В.Е., Быстрова Т.Ю. «Envisioning cards» как инструмент формирования дизайн-мышления. *Академический вестник УралНИИпроект РААСН*. 2019. № 4 (43). С. 95-100.
12. Дизайн-мышление. Гайд по процессу. URL: <http://tilda.education/courses/web-design/designthinking/>.
13. Field Guide to Human-Centered Design, IDEO: website. URL: <https://www.designkit.org/resources>.

References

1. Udris, N. S. Dyzejn-myslennia ta dyzejn-menedzhment (novi paradyhmy innovatsijnoho vedennia biznesu) [Design thinking and design management (new paradigms of innovative business)]. *Upakovka*. 2012. no. 6, pp. 57-60.
2. Ahmadullina Je. A. (2019). Dizajn-myshlenie kak novyj podhod v oblasti upravlenija personalom. Trudy 6 Mezhdunarodnogo Simpoziuma «Upravlenie jekonomikoj: metody, modeli, tehnologij» [Proc. 6th Int. Symp. «Economic management: methods, models, technologies»]. Moscow, pp. 131-134. (In Russian).

3. Braun T. Dizajn-myshlenie v biznese. Ot razrabotki novyh produktov do proektirovaniya biznes-modelej [Design thinking in business. From developing new products to designing business models] Available at: <http://www.management.com.ua/books/view-books.php?id=1229> (Accessed 7 February 2022).
4. Varyanytsia, L. O. Systemnyj analiz katehorii «dyzajn-myslennia» [System analysis of the category “design thinking”]. Visnyk Luhans’koho natsional’noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. *Pedahohichni nauky*. 2020, no 2(1). pp. 54-62.
5. Vysockaja, N. V. Metodologija dizajn-myshlenija kak instrument formirovanija innovacionnyh reshenij [Methodology of design thinking as a tool for the formation of innovative solutions]. *Putevoditel’ predprinimatelja*, 2019. no 44. pp. 56-68.
6. Kempkens, O. (2019). Dizajn-myshlenie: vse instrumenty v odnoj knige [Design Thinking: All the Tools in One Book]. Moscow: Bombora, 294 p.
7. Komarova, A. V. Dizajn-myshlenie v mezhdunarodnom biznese: praktika i tendencii ispol’zovaniya v rossijskikh i francuzskikh kompanijah [Design thinking in international business: practice and trends in Russian and French companies]. *Rossijskij vneshnejekonomicheskij vestnik*, 2020. no 2. pp. 19-32.
8. Levrik, M., Lejfer, L., Link, P. (2005). Dizajn-myshlenie: ot insajta k novym produktam i ryнкam. [Design thinking: from insight to new products and markets]. St. Petersburg. Peter, 342 p.
9. Yaloveha, I. H. Vytoky dyzajn-myslennia: evrystyka v pershyj ta druhyj etapy rozvytku filosofii ta nauky [The origins of design thinking: heuristics in the first and second stages of development of philosophy and science]. *Fizyko-matematychna osvita*, 2019, issue 4, pp. 150-156.
10. Hubyns’kyj A. Navischo dyzajn-myslennia biznesu? [Why design thinking business?]. Available at: <https://www.craftinnovations.com.ua/post/design-thinking-for-business> (Accessed 12 February 2022).
11. Silin, V. E., Bystrova, T. Ju. «Envisioning cards» kak instrument formirovanija dizajn-myshlenija. [“Envisioning cards” as a tool for forming design thinking]. *Akademicheskij vestnik UralNIiproekt RAASN*, 2019, no 4 (43), pp. 95-100.
12. Dizajn-myshlenie. Gajd po processu. [Design thinking. Guide to the process.]. Available at: <http://tilda.education/courses/web-design/designthinking/> (Accessed 12 February 2022).
13. Field Guide to Human-Centered Design, IDEO: website. Available at: <https://www.designkit.org/resources> (Accessed 12 February 2022).

PERSPECTIVES ON DESIGN THINKING IN BUSINESS AND INNOVATION MANAGEMENT

Natalia Zakharchenko, Odessa National University of Economics, Odessa (Ukraine).

E-mail: nvzakharchenko777@gmail.com

DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-6

Key words: *Business, design-thinking, innovations, projecting, prototype, testing, focusing, empathy, idea generation.*

The business world has never been more erratic or unpredictable. Competition comes not only for product, services and technology, but also for sales channels, policies, people and brand. In order to survive in today’s unpredictable world, organizations must actively create, embrace and implement new ideas. This requires the creative thinking of the entire team. The concept of design thinking allows to realize such requirements. At-present design thinking is considered as a way to solve problems of a

business or organization by empathy, deep understanding of the client, the user, the consumer of goods and services. This approach to decision making helps the reduction of the risks of wasted resources and time by introducing new design thinking methods based on key aspects. First, design thinking is human-centered, it emphasizes the importance of deep learning people's needs and lives while creating value before starting to develop solutions. Second, design thinking is a method based on the ability to create new ideas and innovate. Third, design thinking in business allows you to develop multiple options so you don't risk everything and consider the desires of all stakeholders while still in the search phase, which means being able to manage a portfolio of new ideas. Finally, the process is iterative. It involves doing experimental research in the real world instead of doing analysis using historical data. It is a process of constantly shaping and testing prototypes and changing perceptions of current tools in the business. These and other aspects are discussed in more detail in the article and underline the relevance of the research topic.

Among other issues, the article considers the concept of "design thinking", justified the history of development, the popularity of this new type of management tool in the economic space, highlighted the main features of design thinking, the stages of implementation, the basic tools and their capabilities. The author offered to consider design thinking as a way of the decision of a certain question in other way with use of completely different approach. It is another way of thinking or product mapping, which relies on the concept of design. This can include convergent and divergent thinking, testing and phasing, examining customers' opinions, views and tastes, and doing ethnographic research. And if all abovementioned factors are combined, this process is called design thinking. And if we add design thinking to management, we can get a number of quantitative and balanced methods of solving individual business-issues. That's why the article reveals the specifics of using design thinking on the example of certain companies, such as RealttimeBoard, Netflix, Airbnb, and presents the results of empirical research of French companies on the scope of design thinking. Focuses on selected areas of design thinking application in different business areas (business design, human resource management, etc.). In this article is presented a vision for future trends in design thinking.

Одержано 28.01.2022.

УДК 658.1:330.131.7

DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-7

Н.О. РЯЗАНОВА,
доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри фінансів, обліку та банківської справи
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(м. Старобільськ)

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Наявність значної кількості різноманітних ризиків, під впливом яких знаходиться керівництво підприємств промисловості та з урахуванням яких воно змушене приймати управлінські рішення визначило актуальність обраної теми дослідження. Численні теоретичні і, як наслідок, практичні аспекти управління різноманітними ризиками, що супроводжують функціонування промислових підприємств, розглядалися в працях Б. Барклі, Р. Дембо, С. Друї, М. Френкель, П. Хопкін та інших зарубіжних дослідників, а невдовзі також і у працях численних вітчизняних учених В. Данчука, В. Немченко, Т. Письменної, А. Свідерської, К. Семенової, К. Тарасової та інших дослідників.

Необхідність реалізації комплексного підходу до управління ризиками має сенс не тільки в рамках одного господарюючого суб'єкта, а й у сукупності утворених секторів та галузей економічної та виробничої діяльності. Переважна кількість характеристик, що визначають сутність ризику, пов'язують його з ймовірністю здійснення та з можливістю завдання їм збитків, що корелюється із визначенням ризику як частини невизначеності. Усі дії, що відбуваються під час процесу управління ризиками, повинні надаватися безперервному моніторингу і перебувати під постійним контролем керівництва компанії. Ризики необхідно оцінювати з урахуванням специфіки не тільки суб'єкта господарювання, але економічної системи, в яку він інтегрований. Необхідно розглядати ризики як динамічну величину, здатну впливати на суб'єкт як негативним, так і стимулюючим чином.

Ризик-менеджмент на промислових підприємствах має бути орієнтований як на виявлення причин виникнення різноманітних ризиків, так і використання всіх чинників, що дозволяють забезпечити оптимальний розвиток промислового підприємства в умовах економічної невизначеності.

Обґрунтовано існування двох концепцій ризик-менеджменту: традиційної та сучасної. Традиційній концепції властивий фрагментарний характер управління ризиками, епізодичний ризик-менеджмент. Сучасна концепція у своїй основі містить інтегрований підхід до управління та безперервний ризик-менеджмент. Реалізація динамічних моделей передбачає використання різних методологій, таких як: використання системи збалансованих показників (Balanced Score Card), застосування логістичних принципів в управлінні окремими видами ризиків, перехід до інтегрованих систем управління ризиками. Визначено підходи до управління ризиками на промислових підприємствах. Сформульовано ключові умови в галузі управління ризиками, за яких цей процес буде найбільш ефективним між різними елементами системи. Виділено у межах підходів до управління ризиками статистичні та динамічні моделі, розглянуто особливості їх застосування. Розглянуто принципи логістики, що засновано на загальних підходах до процедур реагування та регулювання ймовірності прояву загроз в управлінні ризиками на підприємстві, які мають на меті забезпечення координації логістичних функцій. Висвітлено поняття «інтегрована система ризиків на підприємствах», визначено переваги від її використання. Про-

аналізовано поширену на практиці методологію управління ризиками COSO ERM (Enterprise Risk Management – Integrated Framework Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission). Наведено модель інтегрованого управління ризиками та її етапи.

Ключові слова: ризик, управління ризиками, промислові підприємства, ризик-менеджмент, інтегрована система управління ризиками.

Постановка проблеми. Промислові підприємства України перебувають в умовах постійно змінного економічного середовища, яке обумовлено вимогами адекватної та своєчасної реакції на зовнішні виклики. Невисокий рівень конкурентоспроможності багатьох видів продукції, відсутність стратегічних прогнозів кон'юнктури ринку, складна політична ситуація говорять про те, що вітчизняні промислові підприємства функціонують за умов постійної невизначеності. Як наслідок, наявність значної кількості різноманітних ризиків, під впливом яких знаходиться керівництво підприємств промисловості та з урахуванням яких воно змушене приймати управлінські рішення.

У таких умовах успіх підприємницької діяльності у вітчизняній промисловості значною мірою визначається грамотною політикою та практикою застосування ризик-менеджменту. Точний та оперативний розрахунок впливу ризиків на підприємство в сучасних умовах дозволить ефективно коригувати стратегію розвитку галузі в цілому та окремих її секторів зокрема. Таким чином, розуміння сутності ризику, здатного надати істотний негативний вплив на діяльність суб'єкта господарювання у сфері промисловості і визначає успіх обраної стратегії його розвитку, що обумовлює актуальність статті та вибір напряму дослідження.

Аналіз останніх публікацій з проблеми. Функціонування виробничих підприємств в умовах ринкової економіки породжує невизначеність та різноманітні ризики, що викликає інтерес дослідників, які детально аналізують різноманітні аспекти відповідної проблематики. З огляду на її важливість та актуальність до неї, насамперед, зверталися зарубіжні автори, а згодом інтерес виникає і у вітчизняному науковому середовищі.

Численні теоретичні і як наслідок, практичні аспекти управління різноманітними ризиками, що супроводжують функціонування промислових підприємств, розглядалися в роботах Б. Барклі [1], Р. Дембо [2], С. Друї [3], М. Френкель [4], П. Хопкин [5] та інших зарубіжних дослідників, а невдовзі також і у працях численних вітчизняних учених В. Данчука [6], В. Немченко [7], Т. Письменної [8], А. Свідерської [9], К. Семенової [10], К. Тарасової [10] та інших дослідників. У публікаціях перерахованих авторів різноманітні ризики, що супроводжують промислові підприємства, були описані, ідентифіковані, класифіковані та оцінені з точки зору їх значущості та важливості.

Разом з тим, через виняткову складність проблеми, що стосується того, яким має бути найбільш ефективний механізм, що дозволяє повністю усунути вплив ризиків на промислове підприємство в цілому, залишається до кінця невіршеним і вимагає подальших досліджень.

Метою дослідження є подальший розвиток теоретичних аспектів до формування системи управління ризиками на промислових підприємствах на засадах комплексно-синергетичного підходу у сучасних умовах.

Основні результати дослідження. Промислові підприємства використовують кілька концепцій визначення ризику. Здебільшого ризик пов'язують із поняттям небезпеки або загрози. У рамках цього підходу насамперед аналізуються події, що викликають суттєву загрозу досягненню цілей організації, а під ризиком розуміється ймовірність настання події, яка несе негативні наслідки [11]. Управління ризиками полягає у визначенні способів мінімізації ймовірності настання ризикових подій або спричинених ними наслідків. Цей підхід лежить в основі теорії техногенної та природної безпеки промислового комплексу.

Концепція визначення ризику як невизначеності має на увазі неоднозначність результату ризикової події. За наявності невизначеності та різних альтернатив, ризик постає як ймовірність реалізації найгіршої альтернативи [4]. У рамках цього підходу ризик є мірою невідповідності фактичних результатів прийнятих рішень (які оцінюються з точки зору їх шкоди або корисності) та їхньої планованої величини. Цей метод, як правило, використовується в теорії ігор або портфельних інвестицій, а ризик менеджмент спрямований на мінімізацію величини коливання між очікуваними наслідками та дійсними результатами в діяльності компанії.

Концепція визначення ризику як можливості полягає у взаємозв'язку між ризиком і доходом. За своїм смисловим навантаженням вона знаходиться ближче до поняття шансу, а ризик-менеджмент спрямований на максимізацію прибутку [5]. Цей підхід використовується під час управління фінансовими та економічними ризиками промислових підприємств. Ризики визначаються як можливі втрати шляху до мети. Будь-яке капіталовкладення у бізнес з метою отримання прибутку передбачає розгляд питань, що стосуються співвідношення ризику та потенційного доходу. Чим вища ризикованість вкладень, тим більше мають бути доходи інвестора. У рамках цієї концепції, при управлінні ризиками йдеться не про мінімізацію ризиків, а про їхню оптимізацію. Подібний підхід до управління ризиками створює передумови задля модернізації та запровадження інновацій у виробничий процес за рахунок освоєння досягнень НТП.

Ситуація щодо оцінки ризику характеризується відсутністю єдиного розуміння цього феномена різними областями знання, що ускладнює процес його аналізу та ідентифікації. Часто дослідники акцентують увагу лише на окремих функціях ризику або на результатах його реалізації, меншою мірою концентруючись на ступені належності ризику до невизначеності та рівня синергетичних зв'язків між різними елементами системи. Уза-

гальнюючи досвід [1-5; 7-11] сучасних досліджень у галузі управління ризиками доцільно сформулювати ключові умови, за яких цей процес буде найбільш ефективним між різними елементами системи:

1) Управління ризиками має відповідати вимогам системності, що дозволяє не тільки моделювати процеси функціонування в рамках суб'єкта господарювання, а й інтегрувати модель суб'єкта у зовнішнє середовище, встановлювати, характеризувати та оцінювати зв'язки з іншими господарюючими та регулюючими суб'єктами.

2) Управління ризиками може бути ефективним лише за наявності точної, достовірної, повної та актуальної інформації, на підставі якої приймаються управлінські рішення. Аналізуючи роль інформації в прийнятті управлінських рішень, слід зазначити, що проблеми, пов'язані з невизначеністю, виникають не тільки за нестачею інформації, але й за її надлишком. Нестача інформації може завадити побачити весь спектр взаємозв'язків між елементами системи у визначеній ситуації. А надлишок інформації викликає навантаження аналітичного процесу через виникнення великої різноманітності зв'язків між різними елементами системи. В результаті в обох випадках потрібне проведення роботи з оптимізації інформації під завдання, оскільки для прийняття рішень потрібна тільки релевантна інформація.

3) Наявність точного інструментарію вимірювання ризику. Можливість кількісної оцінки ймовірності реалізації подій дозволяє кардинально розрізняти ситуацію ризику та ситуацію невизначеності. Оскільки ризикова ситуація постає як різновид невизначеності, у межах можна визначити ймовірність реалізації управлінських рішень з урахуванням впливу екзогенних і ендогенних чинників. У ризикових ситуаціях необхідна кількісна оцінка наслідків прийнятих рішень, що неможливо зробити за невизначеності. Ризикуючи, доцільно обрати таку альтернативу, яка з найбільшою мірою ймовірності дозволить досягти бажаних результатів.

Ризик, будучи інтегральною величиною, поєднує як ймовірність реалізації рішення, так і його наслідки. Головним завданням є визначення рівня ризику, оскільки не можна прийняти оптимальне рішення, поки ризик не оцінений.

4) Наявність системи адаптації до умов конкретного підприємства результатів аналізу досвіду управління ризиками інших суб'єктів господарювання. Це пов'язано з тим, що за деяких ризиків єдиним способом виміру залишається їх суб'єктивний спосіб оцінювання. Традиційним підходом залишається самоідентифікація ризиків, що безперервно наводиться персоналом компаній. Тому провідні західні промислові підприємства регулярно здійснюють спеціальні збори щодо мозкових штурмів та виявлення найбільш небезпечних ризиків. Це свідчить, що у цей час аналіз досвіду підприємців є найважливішим елементом процесу виявлення ризику.

5) Наявність системи моніторингу ризиків та результатів реалізації антиризикових заходів. Систему моніторингу управління ризиками утворюють сукупність зовнішніх і внутрішніх індикаторів ризиків, адаптивна система класифікації ризиків та виявлення формування нових, невідомих раніше видів ризиків, сукупність критеріїв, згідно з якими ранжуються ризики та приймаються певні управлінські рішення, інструменти вимірювання екзогенних та ендогенних ризикових факторів зовнішнього середовища та галузі діяльності господарюючого суб'єкта.

6) Управління ризиками має бути організоване таким чином, щоб не лише мінімізувати негативні наслідки управлінських рішень в умовах невизначеності, а й найефективніше використовувати сприятливі умови. Тобто, управління ризиками має включати систему управління ризиком мінімізації втраченої вигоди.

7) Управління ризиками має включати аналітичний інструментарій, що дозволяє виявляти прихований економічний, виробничий та інноваційний потенціали підприємства.

Таким чином, доцільно відзначити необхідність реалізації комплексного підходу до управління ризиками не тільки в рамках одного господарюючого суб'єкта, а й у сукупності утворених секторів і галузей економічної та виробничої діяльності.

Переважає кількість характеристик, що визначають сутність ризику, пов'язують його з ймовірністю здійснення та з можливістю завдання їм збитків, що корелюється із визначенням ризику як частини невизначеності.

Усі дії, що відбуваються під час процесу управління ризиками, повинні надаватися безперервному моніторингу і перебувати під постійним контролем керівництва компанії. Ризики необхідно оцінювати з урахуванням специфіки не тільки суб'єкта господарювання, але економічної системи, в яку він інтегрований. Також необхідно розглядати ризики як динамічну величину, здатну впливати на суб'єкт як негативним, так і стимулюючим чином.

Ключовими елементами при побудові системи управління ризиками є підходи, моделі та методологія управління ризиками. У сучасній літературі вони висвітлені дуже фрагментарно і, зазвичай, зводяться до типової методології управління ризиками [12].

Можна виділити три основні підходи до управління ризиками на промислових підприємствах [13]:

активний, при реалізації якого дії підприємства орієнтовані на попередження ризикових подій, здійснення моніторингу та контролю за ризиками;

адаптивний, основу якого складає адаптація виробничо-господарської діяльності підприємства до поточної ситуації;

консервативний, що передбачає поглинання підприємством або його партнерами вже реалізованих ризиків та їх наслідків.

У межах зазначених підходів до управління ризиками виділяють статистичні та динамічні моделі. При використанні статистичної моделі управління ризиками останні можуть розглядатися

як передбачувані, оцінка яких може бути проведена на початок проекту або виробничої діяльності. А саме управління ризиками на підприємстві зводиться до двох елементів: створення резервів із запровадженням поправок на ризик у бюджеті та страхування ризиків [10]. Така модель управління ризиками певною мірою аналогічна страхуванню ризиків.

Динамічна модель у своїй основі містить експрес-аналіз умов діяльності, що постійно змінюються, виявлення нових істотних ризиків (у тому числі операційних, репутаційних, екологічних та соціальних ризиків), а також принципи негайного реагування на зміну контрольних параметрів, аналіз відхилень і розробки методів усунення.

Таким чином, можна говорити про існування двох концепцій ризик-менеджменту: традиційної та сучасної. Традиційної концепції властивий фрагментарний характер управління ризиками, епізодичний ризик-менеджмент [11]. Сучасна концепція у своїй основі містить інтегрований підхід до управління та безперервний ризик-менеджмент.

Так, реалізація динамічних моделей передбачає використання різних методологій, таких як: використання системи збалансованих показників (Balanced Score Card), застосування логістичних принципів в управлінні окремими видами ризиків, перехід до інтегрованих систем управління ризиками.

Методологія системи збалансованих показників (BSC), розроблена на початку 1990-х років, є найвідомішою парадигмою, що дозволяє забезпечити відповідність поточної діяльності компанії її стратегічним цілям. Найбільш ефективною інтеграція системи управління ризиками у загальну систему управління підприємством стає за наявності її прямого взаємозв'язку зі стратегічними цілями підприємства. Використання методології BSC у системі управління ризиками ґрунтується на аналізі зв'язків між заходами, розробленими в рамках збалансованої системи показників та заходами системи управління ризиками та виявлення з них

заходів, що сприятимуть зниженню ризиків. Таким чином, будується інтегрована модель збалансованої системи показників та ризик-менеджменту, що дозволяє приймати управлінські рішення стратегічного та оперативного характеру.

Застосування принципів логістики, заснованих на загальних підходах до процедур реагування та регулювання ймовірності прояву загроз в управлінні ризиками на підприємстві має на меті забезпечення координації логістичних функцій. Логістичне управління ризиками може розглядатися як система, що ув'язує в єдине ціле управління ризиками, як внутрішніх бізнес-процесів, так і бізнес-процесів, пов'язаних з партнерами. Основні принципи логістики полягають у наступному [2]:

- управління ризиками відбувається з урахуванням цільових орієнтирів діяльності підприємства і у взаємозв'язку логістики з іншими функціями менеджменту;
- галузь діяльності, ринковий конкурентний рівень, рівень розвитку логістики та її інтеграції в ланцюжки поставок накладають обмеження на управлінські рішення, пов'язані з супутніми ризиками;
- реалізація єдиної політики щодо взаємозалежних ризиків з урахуванням їхнього динамічного характеру.

Інтегрована система ризиків на підприємствах, у тому числі і промислових, являє собою набір взаємопов'язаних елементів, об'єднаних в єдиний процес, в рамках якого керівництво та співробітники підприємства (кожен на своєму рівні) беруть участь у виявленні ризиків та управління механізмами протидії їм.

Як переваги використання інтегрованої системи ризиків на підприємстві зазначимо [3-5]:

- досягнення поставлених бізнес-цілей,
- підвищення якості звітності та рівня довіри до інтегрованої системи потенційних інвесторів,
- мінімізація репутаційних ризиків,
- можливість виявлення та реалізації перспектив використання позитивних наслідків ризику.

Додатковим ефектом від впровадження інтегрованої системи управлін-

ня ризиками на підприємстві є набуття зручного інструменту для стратегічного планування та бюджетування. Наявність інтегрованої системи управління всім спектром ризиків підприємства сприяє як мінімізації втрат і збитків, так і підвищенню його інвестиційної привабливості [15].

Найбільш поширеною на практиці методологією управління ризиками є COSO ERM (Enterprise Risk Management – Integrated Framework Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission), розроблена наприкінці XX століття Комітетом спонсорських організацій Комісії Тредвея спільно з аудиторською компанією Price Water House Coopers [14]. Саме ця методологія обрана провідними компаніями промисловості як ключовий стандарт для формування власних комплексних систем управління та контролю ризику.

Відповідно до стандарту COSO ERM основною ідеєю ризик-менеджменту є підвищення ринкової вартості та прибутковості компанії [14]. Як наслідок, важливим завданням керівництва стає встановлення рівня невизначеності, з яким готові упокоритися промислові підприємства, у процесі підвищення своєї ринкової вартості. Відповідно до стандарту COSO ERM зростання ринкової вартості стане максимальним, якщо керівництво згрупує свої стратегії та цілі так, щоб забезпечити

оптимальне співвідношення між зростанням, прибутковістю та ризиками підприємства [14]. Система управління ризиками складається з восьми взаємопов'язаних компонентів (внутрішнього середовища (контексту); постановки цілей; визначення подій; оцінки ризиків; реагування на ризик; засобів контролю; інформації та комунікації; моніторингу), які утворюють так званий куб COSO (рис. 1).

Процес управління ризиками у цій моделі зводиться до наступних етапів [14;16]:

1 етап – формування керівництвом компанії чіткого розуміння внутрішнього середовища організації. У загальному вигляді внутрішнє середовище є атмосферою організації та вказує на те, яким саме чином сприймається ризик її співробітниками. Також вона формує філософію управління ризиками та ризиковий апетит компанії. Модель COSO з управління ризиками організації запроваджує поняття філософії управління ризиками організації як комплексу переконань та установок, набору спільних думок та відносин, цінностей, що характеризують, яким чином організацією проводиться облік та оцінка у всіх видах своєї діяльності [16].

2 етап – визначення керівництвом цілей та завдань, що стоять перед організацією. Через правильну постановку цілей, що сприяє подальшому аналізу ймовір-

Рис. 1. Модель інтегрованого управління ризиками (складено автором на основі [14])

ності настання ризикових подій та визначення найбільш ефективних способів реагування на них, важливо сформулювати цілі до того, як будуть виявлені та оцінені ризики, пов'язані з ними. Подібний процес комплексного управління ризиками, дає можливість керівництву сформулювати цілі та завдання таким чином, щоб вони могли відповідати місії компанії загалом.

3 етап – визначення подій, які можуть вплинути на діяльність. Насамперед необхідно встановити, який ефект несуть дані події (позитивний чи негативний). Події, динаміка яких матиме негативний характер, класифікуються як ризики, які необхідно оцінити та вибрати оптимальні способи реагування. Події, що мають позитивну динаміку, визначаються як можливості, і мають бути враховані керівництвом у процесі ухвалення управлінських рішень. При ідентифікації ризикових подій необхідно враховувати різноманітність екзогенних та ендогенних факторів, що призводять до виникнення ситуацій із позитивною та негативною динамікою. Екзогенні фактори виникають за межами підприємства та не мають зв'язку з його виробничими процесами. Ендогенні фактори пов'язані з господарською діяльністю підприємства. Найбільш суттєвими з них є: якість планування прийняття рішень, організація праці та робота з персоналом, дотримання технологій, фінансова політика підприємства тощо.

4 етап – ідентифікація, аналіз та оцінка ризиків. Процес ідентифікації ризиків полягає у визначенні причин, джерел та обставин, здатних негативно впливати на досягнення цілей підприємства, а також у складанні переліку подій, що несуть ці загрози. В рамках комплексного підходу ідентифікація ризиків на промислових підприємствах здійснюється шляхом угруповання ризиків залежно від сфери їх виникнення. Відрізняють зовнішні та внутрішні види ризиків. Зовнішні ризики в основному впливають на діяльність підприємства у середній та довгостроковій перспективі. Вони виникають через характер ринкового та клієнтського сегмента, типу галузі, стратегій конкурентів,

схем розподілу ресурсів, економічної та політичної атмосфери в країні тощо. Через великий часовий горизонт вони структуровані нечітко, тому вимагають більш детального аналізу, ніж внутрішні. Джерелом внутрішніх ризиків є саме підприємство. Ці ризики зазвичай утворюються у разі проведення неефективної політики ризик-менеджменту. Пов'язані вони з виробничою діяльністю, у процесі якої підприємство стикається з проблемами нерационального використання ресурсів.

5 етап – визначення методів управління ризиками.

Найпоширенішими методами мінімізації ризиків є методи ухилення. Так, найчастіше організації, які беруть за основу стратегію ухилення від ризику, відмовляються від проектів, впевненість у яких викликає сумніви. Іншою можливістю ухилення від ризику є перенесення його на треті особи. У цьому випадку організації активно користуються послугами страхових агентів або шукають гарантів, перекладаючи на них свої ризики. Правильно розроблена система страхового захисту дозволяє не лише знизити ризики, а й змушує керівництво підприємства серйозніше ставитися до розробки та прийняття управлінських рішень, проводячи регулярні заходи щодо захисту бізнесу (відповідно до встановленого страхового контракту).

6 етап – вибір керівництвом способів контролю, необхідні забезпечення належного і своєчасного реагування на різні види ризиків. Способи контролю «в своїй сукупності представляють набір політик та процедур, що забезпечують оптимальну реакцездатність з боку керівництва. До засобів контролю, що застосовуються на всіх рівнях організації, відносяться: процедури затвердження, перевірки, авторизації, звірки, аналізу операційних показників, забезпечення безпеки активів тощо [14;17];

7 етап – формування інформаційної бази ризиків. На цьому етапі здійснюється збір, ідентифікація та передача отриманої у процесі аналізу релевантної інформації співробітникам, які відповідають

за стан ризикового спектру організації. У цьому випадку інформаційні системи використовують як внутрішні дані, так і відомості із зовнішніх джерел, надаючи користувачам достатню інформацію задля управління ризиками та прийняття рішень щодо досягнення поставленої мети.

8 етап – моніторинг управління ризиками організації. Даний етап є заключним і являє собою контроль та оцінку ефективності застосування інструментів ризик-менеджменту за певний проміжок часу. Як правило, моніторинг здійснюється безпосередньо у процесі поточної діяльності шляхом проведення періодичних перевірок та практичної реалізації прийнятих стратегій ризик-менеджменту.

Висновки. Управління ризиками складається з елементів управлінського процесу, які дозволяють керівництву приймати інформаційно обґрунтовані рішення з урахуванням ризикового спектру галузі. Проте конкретні рішення, обрані зі спектра можливих альтернатив, не за-

вжди є чинниками, визначальними ефективність ризик-менеджменту. Оскільки вибір конкретних альтернатив і способів реагування на ризик є продуктом управлінських рішень, ці рішення мають забезпечувати не тільки зниження ризику до прийняттого рівня, а й розумну гарантію досягнення цілей організації. Управління ризиками пов'язане з одного боку, з подіями, що виникають у складних системах, з іншого – з відповіддю на них із боку підприємства як складної багатоеlementної системи. Ця обставина визначає доцільність застосування комплексно-синергетичного підходу до управління ризиками, що розширює методологічні засади сучасного ризик-менеджменту. Отже, ризик-менеджмент на промислових підприємствах має бути орієнтований як на виявлення причин виникнення різноманітних ризиків, так і на використання всіх чинників, що дозволяють забезпечити оптимальний розвиток промислового підприємства у умовах економічної невизначеності.

Список використаної літератури

1. Burkley B. Project Risk Management. NY: McGraw-Hill, 2004. 229 p.
2. Dembo R., Freeman A. The rules of risk. 2004. 527 p.
3. Drew S., Kendrick T. Risk management: The five pillars of corporate governance. *Journal of general management*. Oxford. 2005. Vol. 31. №2. P. 19-36.
4. Frenkel M., Hommel U., Rudolf M. Risk Management: Challenge and Opportunity, 2nd revised and enlarged ed. Heidelberg: Springer, 2005. 838 p.
5. Hopkin P. Fundamentals of Risk Management. Kogan Page, 2010.
6. Данчук В.Д., Козак Л.С., Данчук М.В. Стрес-тестування підприємницької діяльності підприємства з використанням синергетичного методу оцінювання ризиків. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 9(171). С. 189-198.
7. Немченко В.В., Зеленьак В.В. Ризики інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства. *Економіка харчової промисловості*. 2015. Т. 7. Вип. 4. С. 73-79.
8. Письменна Т.В. Фінансові ризики в господарській діяльності підприємства. *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки*. 2015. № 3(27). С. 151-158.
9. Свідерська А. Поняття та класифікація ризиків у зовнішньоекономічній діяльності підприємства. *Галицький економічний вісник*. 2014. Т. 46. № 3. С. 113-121.
10. Семенова К.Д., Тарасова К.І. Ризики діяльності промислових підприємств: інтегральне оцінювання: монографія. Одеса: Гуляева В.М., 2017. 234 с.
11. Kloman H. Félix. Integrated Risk Assesment. Currnet Views Of Risk Management. GARP Aricles, Papers and Présentations. 2000. URL: <http://www.garp.com>

12. Абасова Х.А. Развитие методов управления финансовыми рисками в организациях нефтесервиса: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10. М.: Фин. университет, 2015. 202 с.
13. Созаева Д. Альтернативные подходы и методологии управления рисками. URL: http://www.cfin.ru/finanalysis/risk/risk_alternative_approaches.shtml
14. Committee of Sponsoring Organizations of the Tread way Commission (COSO)/ Enterprise Risk Management – Integrated Framework (ERM), 2004.
15. Бунцев И.А., Канев В.С. Системное управление рисками в телекоммуникациях (состояние проблемы, методы, модели, реализации). *Вестник СГУТИ*. 2009. № 1. С. 26-51.
16. Управление рисками организаций. Интегрированная модель. Краткое изложение. Концептуальные основы. Сентябрь 2004. URL: http://www.valtars.ru/files/upload/Actual_info/coso_upravlenie_riskami_organizacii_integrirovannaya_model.pdf
17. Society of Actuaries ERM Symposium, from April 2010.

References

1. Burkley, B. (2004) Project Risk Management. NY: McGraw-Hill. 229 p.
2. Dembo R., Freeman A. (2004) The rules of risk. 527 p.
3. Drew S., Kendrick T. Risk management: The five pillars of corporate governance. *Journal of general management*. Oxford. 2005. Vol. 31. no. 2. P. 19-36.
4. Frenkel M., Hommel U., Rudolf M. (2005) Risk Management: Challenge and Opportunity. 2nd revised and enlarged ed. Heidelberg: Springer. 838 p.
5. Hopkin P. (2010) Fundamentals of Risk Management. Kogan Page.
6. Danchuk V.D. *Stres-testuvannia pidpriemnytskoi diialnosti pidpriemstva z vykorystanniam synerhetychnoho metodu otsiniuvannia ryzykiv* [Stress-testing of entrepreneurial activity of the enterprise using a synergetic method of risk assessment]. *Aktualni problemy ekonomiky* [Current economic problems] 2015. no 9(171). pp. 189-198.
7. Nemchenko V.V., Zeleniak V.V. *Ryzyky innovatsiino-investytsiinoi diialnosti pidpriemstva* [Risks of innovation and investment activities of the enterprise]. *Ekonomika kharchovo-voi promyslovosti* [Economics of the food industry]. 2015. vol. 7. no. 4. pp. 73-79.
8. Pysmenna T.V. *Finansovi ryzyky v hospodarskii diialnosti pidpriemstva* [Financial risks in the economic activity of the enterprise]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky* [Bulletin of Zaporizhia National University. Economic sciences]. 2015. no 3(27). pp. 151-158.
9. Sviderska A. *Poniattia ta klasyfikatsiia ryzykiv u zovnishnoekonomichnii diialnosti pidpriemstva* [The concept and classification of risks in the foreign economic activity of the enterprise]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk* [Galician Economic Bulletin] 2014. vol. 46. no 3. pp. 113-121.
10. Semenova K.D., Tarasova K.I. *Ryzyky diialnosti promyslovykh pidpriemstv: intehralne otsiniuvannia* [Risks of industrial enterprises: integrated assessment]. Odesa: FOP Huliaieva V.M., 2017. 234 p.
11. Kloman H. Félix. Integrated Risk Assesment. Currnet Views Of Risk Management. GARP Aricles, Papers and Présentations. 2000. Available at: <http://www.garp.com>.
12. Abasova Kh.A. *Razvytye metodov upravleniya fynansovumy ryskamy v orhanyzatsyakh nefteservysa* [Development of financial risk management methods in oil service organizations] dys. kand. ekon. nauk: 08.00.10. М.: Fyn. unyversytet, 2015. 202 p.
13. Sozaeva D. *Alternatyvnye podkhodu y metodolohyy upravleniya ryskamy* [Alternative approaches and methodologies for risk management]. Available at: http://www.cfin.ru/finanalysis/risk/risk_alternative_approaches.shtml
14. Committee of Sponsoring Organizations of the Tread way Commission (COSO)/ Enterprise Risk Management – Integrated Framework (ERM), 2004.

15. Buntsev Y.A., Kanev V.S. Systemnoe upravleniye ryskamy v telekommunykatyakh (sostoianye problemu, metodu, modely, realizatsyy) [Systematic risk management in telecommunications (state of the problem, methods, models, implementations)] Vestnyk SHUTY [Vestnik SGUTI]. 2009. no 1. pp. 26-51.

16. Upravleniye ryskamy orhanyzatsyi. Yntehyrovannaia model. Kratkoe yzlozheniye. Kontseptualnue osnovu [Organizational risk management. integrated model. Summary. Conceptual foundations] Sentiabr 2004 [September 2004] Available at: http://www.valtars.ru/files/upload/Actual_info/coso_upravlenie_riskami_organizacii_integrirrovannaya_model.pdf

17. Society of Actuaries ERM Symposium, from April 2010.

FORMATION OF RISK MANAGEMENT SYSTEM AT INDUSTRIAL ENTERPRISES

Nataliia O. Riazanova, State Institution “Luhansk Taras Shevchenko National University”, Starobelsk (Ukraine).

E-mail: natalirozez1975@gmail.com

DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-7

Key words: risk, risk management, industrial enterprises, risk management, integrated risk management system.

The presence of a significant number of different risks, which are influenced by the management of industrial enterprises and taking into account which they are forced to make management decisions has determined the relevance of the chosen research topic. Numerous theoretical and, as a consequence, practical aspects of managing various risks that accompany the operation of industrial enterprises were considered in the works of B. Barkley, R. Dembo, S. Drew, M. Frenkel, P. Hopkin and other foreign researchers, and soon also in works of numerous domestic scientists V. Danchuk, V. Nemchenko, T. Pismena, A. Sviderska, K. Semenova, K. Tarasova and other researchers.

The need to implement an integrated approach to risk management makes sense not only within a single business entity, but also in the totality of established sectors and sectors of economic and industrial activities. The vast majority of characteristics that determine the nature of risk, associate it with the probability of implementation and the possibility of inflicting damage, which correlates with the definition of risk as part of the uncertainty. All actions that take place during the risk management process must be subject to continuous monitoring and be under the constant control of the company's management. Risks must be assessed taking into account the specifics of not only the entity but the economic system in which it is integrated. Risks should be considered as a dynamic quantity that can affect the subject in both negative and stimulating ways.

Risk management in industrial enterprises should be focused on identifying the causes of various risks, and the use of all factors that ensure optimal development of industrial enterprises in conditions of economic uncertainty.

The existence of two concepts of risk management is substantiated: traditional and modern. The traditional concept is characterized by the fragmentary nature of risk management, episodic risk management. The modern concept is based on an integrated approach to management and continuous risk management. The implementation of dynamic models involves the use of various methodologies, such as: the use of a system of balanced scores (Balanced Score Card), the application of logistics principles in the management of certain types of risks, the transition to integrated risk management systems. Approaches to risk management at industrial enterprises are defined. The key conditions in the field of risk management are formulated, under which this process will be the most effective between the various elements of the system. Statistical and dynamic models are singled out within the approaches to risk management, the peculiarities of their application are considered. The principles of logistics are considered, based on general approaches to the procedures of response and regulation of the probability of threats in the management of risks in the enterprise, which aim to ensure the coordination of logistics functions. The concept of integrated risk system at enterprises is highlighted,

the advantages of its use are determined. The common methodology of risk management COSO ERM (Enterprise Risk Management - Integrated Framework Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission) is analyzed. The model of integrated risk management and its stages are presented.

Одержано 3.02.2022.

С В І Т О В Е Г О С П О Д А Р С Т В О

УДК 339.9:330.101.541(470+571)
DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-8

С.В. КУЗЬМИНОВ,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри глобальної економіки
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

С.О. ГЕРАЩЕНКО,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії і міжнародних економічних відносин
НТУ «Дніпровська політехніка (м. Дніпро)

В.О. МІШИНА,
викладач кафедри інноваційного менеджменту та фінансової аналітики
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

МАКРОЕКОНОМІЧНЕ ПІДґРУНТЯ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСИВНОСТІ

У статті розглядається проблема коріння російської агресії на міжнародній арені. Встановлено, що існує певна відповідність між динамікою ВВП Росії та початком агресивних дій Російської Федерації проти сусідніх країн. Встановлено, що початок агресії з боку Російської Федерації збігається з початком фази спаду після періоду зростання ВВП. Для зниження ризику російської агресії пропонується розробити інструменти для вилучення надмірних доходів, отриманих від продажу сировини. Це має нейтралізувати потрясіння макроекономічної динаміки, які слугують пусковим механізмом для початку російської агресії.

У статті розглядається російська агресія в системі взаємозалежності та взаємодії особи, суспільства та держави. Автори доходять висновку, що кожна з цих груп акторів несе відповідальність за ескалацію російської агресії. Держава вчиняє насильство та агресію, що знижує рівень життя людей. Особи, зіткнувшись із зниженням добробуту, починають виявляти більше агресії в боротьбі з однолітками. Агресивні російські особистості формують моделі агресивної поведінки і формують агресивне російське суспільство. Агресивне російське суспільство демонструє підтримку агресивних дій російської держави. Ця підтримка значно зростає з початком атаки Росії на сусідні держави.

Дослідження дозволять зробити висновок, що проблема агресивності росіян має глибоке коріння, пов'язане з незрілістю їх світогляду, прив'язаністю до способу життя, характерного для привласнюючої економіки. Відповідно, радикальне вирішення проблеми російської агресії неможливе, поки російський народ не досягне інституційного розвитку. Водночас світова спільнота має докладати зусиль, щоб утримувати добробут російського населення на стабільно гарантованому, хоча й низькому рівні. Для цього необхідно завчасно «зрізати» пікове зростання ВВП Росії за допомогою інструментів вилучення на користь інших країн надмірних доходів російських суб'єктів від натуральної ренти при зростанні світових цін на енергоносії.

Ключові слова: Російська Федерація, агресія, ВВП Росії.

Постановка проблеми. Численні збройні конфлікти, ініційовані Російською Федерацією на пострадянському просторі супроводжують практично усю історію східноєвропейського регіону. За тридцять років після розпаду СРСР Російська Федерація ініціювала прямо чи опосередковано військові дії проти Молдови (Придністров'я, 1992), Грузії (Абхазія, 1992; Південна Осетія, 2008), України (2014, 2022). Дещо менш очевидними, проте такими ж по суті експансіоністськими були завуальовані вторгнення у Білорусь на тлі непевних результатів виборів президента цієї країни та у Казахстан у 2021 році. «Відзначилася» вона також і за межами колишнього СРСР, зокрема у Африці та на Близькому Сході. У зв'язку з цим не дивно, що у індексі миролюбності (Global Peace Index) росія посідає 156-те місце зі 161 можливого, вище Іраку, Сомалі, Афганістану, Пакистану і Судану, але нижче за Демократичну республіку Конго [1].

Проблеми, які виникають через стабільно агресивну поведінку росіян на зовнішній арені не обмежуються лише економічними наслідками. Це не лише руйнування промислових та цивільних об'єктів, але і численні смерті. Просто миритися з цим надалі не можна. Ситуація має бути змінена, російська агресія має бути подолана.

Проте було б наївним вважати, що достатньо перемогти Росію у одній, навіть великій і запеклій війні. Оскільки ця війна навряд чи буде повним и незворотним кінцем російської історії, загроза агресії з боку росіян не зникне, а війни будуть поновлюватися раз за разом. Навряд чи правильно просто прийняти це як належне. Вважаємо, що побудова стратегічних відносин з РФ має враховувати фактор агресивності росії як сталу складову. А відтак, актуальним завданням є дослідження коріння цієї агресивності з тим, щоб у подальшому зробити її контрольованою, тобто або працювати над її зменшенням, або вибудувати відносини так, щоб російська агресивність не спричиняла таких великих проблем.

Метою нашого дослідження є аналіз причин та випереджаючих індикаторів агресії Росії щодо сусідніх країн, а також формування на цій основі загальних принципів контролю цієї агресії.

Результати дослідження. Практично уся пострадянська історія Російської Федерації була просякнута війнами, у яких вона була відкритим або прихованим агресором. Власне, з самого початку своєї дещо дивної незалежності від СРСР Росія не приховувала агресивного характеру своїх зовнішньополітичних прагнень, принаймні, на території колишнього СРСР.

Для пояснення цієї агресивності можна сформулювати такі дві версії-гіпотези:

а) така поведінка є внутрішньо притаманною росіянам, так би мовити, вродженою, зумовленою фізіологією;

б) агресивна поведінка є надбаною, залежною від зовнішніх умов, а відтак, контрольованою через ці умови.

Перша версія видається менш надійною з цілої низки причин.

По-перше, вона відає євгенікою і є людиноненависницькою, бо якщо вона вірна, то ніякого іншого виходу із ситуації постійних збройних конфліктів за участі РФ, крім винищення усіх росіян, просто не може бути у принципі. А тлі жорстокого і віроломного вторгнення РФ на територію України, яке супроводжується численними військовими злочинами і брехнею як на рівні окремих росіян, так і російської держави у цілому, є природна спокуса прийняти саме таку позицію і вимагати «доконечного вирішення російського питання». Така реакція є природною і виправданою, як мінімум, тією шаленою підтримкою, яку надають росіяни своїй владі кожного разу, коли російська армія починає черговий раунд ескалації військових дій проти України. Проте найприродніший шлях – не завжди найкращий. Цивілізованість взагалі є неприродною для нашого біологічного виду і людям постійно доводиться обмежувати свої природні (у тому числі, і біологічні) позиви. Стосовно проблеми, що розглядається, це означає,

що вирішуючи російське питання, ми не маємо деградувати до російського рівня. Стати драконом аби вбити іншого дракона – хіба є у цьому сенс?

По-друге, версія вродженої агресивності росіян погано сполучається з їхньою біологічною неоднорідністю. Серед жителів «запоребріка» є представники європейської та азійської рас, є фіно-угри і татари, ба, навіть багато людей українського походження. І якщо деякі з цих народів мають усталену славу гарячкових і агресивних, то інші, навпаки, знані своєю флегматичністю та спокійною вдачею.

По-третє, вроджена агресивність не знаходить свого підтвердження на прикладах поведінки емігрантів з Росії. Якихось статистично значимих даних про винятково агресивну поведінку саме росіян у Європі та Америці не зафіксовано. Відбулося вже кілька хвиль еміграції з Росії, проте жодна з них не призвела до кардинальної зміни у ставленні правоохоронних органів приймаючих країн до цих мігрантів. Відома «російська мафія» є відомою не так своєю агресивністю, як міцними зв'язками з російською державою, що дозволяє класифікувати її як навколо-державну структуру, яка проводить операції «під чужим прапором». Та й чисельність її надто незначна порівняно з багатомільйонною армією російських іммігрантів у країнах ЄС та США.

Версію про надбаний, зовнішньо-залежний характер агресивності росіянина відкинути значно важче. Як мінімум тому, що попередня версія вже відкинута і відкинувши цю, залишимося ні з чим, а альтернативна версія про відсутність як зовнішніх, так і внутрішніх факторів будь-якого явища (у даному випадку, агресивності росіян чи Російської Федерації) суперечить принципу каузальності і є настільки ж ненауковою, як і вигадки про «незбагненність руської душі». Але ще важливіше, що гіпотеза про зовнішньо-залежний характер агресивності росіян з успіхом знімає протиріччя, виявлені при розгляді попередньої, внутрішньодетермінованої версії.

Розглядаючи гіпотезу про зовнішні фактори агресивності росіянина маємо спробувати визначити, на якому рівні діють ці фактори, чи то міжособистісному, сімейному, чи то на рівні усього російського суспільства у цілому. Від цього, власне, залежить, на що має бути спрямований комплекс заходів, покликаних зменшити агресивність росіян до прийняттого рівня.

Більшість російських дослідників агресивності своєї нації вважають більш значимими фактори нижчого рівня [2; 3]. Так би мовити, «усе зло йде від родини». Згадують і численні війни, і масові репресії, які призвели до численних випадків безбатьківства та поширення субкультури АУЄ з відповідним культом насильства. Тому, як вважають росіяни, жорсткість у родині переходить у жорстокість, а звідти, з родин, виливається на вулиці, формує дворові підліткові банди, сіє зерна загальнонаціональної агресивності.

Визнаючи обґрунтованість такої думки і наявність наочних підтверджень, включаючи кримінальний сленг проводиря росіян путіна та представників російського дипломатичного корпусу, вважаємо, що списувати усе на мілкогруповий рівень навряд чи виправдано. По-перше, держава винна і у масових репресіях, і у багатьох війнах, принаймні, агресивних, загарбницьких, які складають левову частку російської історії. А по-друге, переведення уваги на індивідуально-сімейний рівень занадто вже виводить російську державу з-під удару, занадто вже виносить за дужки її можливу вину у роздмухуванні російської агресивності. Навряд чи російські дослідники могли сумніватися у тому, що будь-яка їхня спроба поставити питання про вину держави у стимулюванні російської агресії була б класифікована як антидержавна діяльність з відповідними кримінальними наслідками. Маючи інстинкт самозбереження, вони, очевидно, могли обходити цей гострий кут, а тому ми не можемо беззаперечно довіряти їхнім науковим висновкам.

З іншого боку, російська держава має зацікавленість у поширенні думки про агресивність росіян на індивідуально-сімейному рівні. Це дозволяє, у випадку чого, легітимізувати власну агресію, ховаючись за народ за принципом *vox populi vox dei*. Якщо ж агресивна війна пішла негаразд, то знову ж таки, можна зручно прикритися народом: «Ви ж не будете карати і винищувати весь народ, еге ж?»

Втім, і покладати провину лише на російську державу також не слід. Якби у своїх агресивних намірах вона не знаходила широкої загальної підтримки від своїх підданців, то у неї просто не було б можливості розпочати загарбницьку війну, зіткнувшись із, як мінімум, масовим саботажем та ухилянням. Через це не тільки російська, але і майже будь-яка інша держава займається пропагандою, використовуючи методи мобілізації суспільної свідомості на війну з ворогом. Питання лише у спрямованості і співвідношенні індивідуального та державного у кожному конкретному національному випадку.

Таким чином, маємо складну конструкцію взаємозалежності держави та народу у культивуванні російської агресивності стосовно інших держав. З одного боку, держава підігриває та спрямовує народ на агресію, а з іншого боку, сам народ підтримує державу у її агресивних намірах. З огляду на виявлену складність, багатшаровість та багатовекторність взаємного підігрівання агресивності російською державою та російським народом, вважаємо поглиблене дослідження цих взаємозв'язків таким, що виходить за межі нашого поточного дослідження і може слугувати напрямком подальших розвідок у цьому напрямку. Причому досліджень не стільки суто політико-економічних, скільки політологічних, психологічних, соціологічних та філософських.

Щодо суто економічних досліджень феномену агресивності російської держави, то вони, очікувано можуть мати лише частковий характер. Холістичні моделі якщо і формуються у економічних дослідженнях, то мають, скоріше, міждисци-

плінарний характер, знаходяться у руслі так званого «економічного експансіонізму». У таких моделях витоками є не тільки (а почасти і не стільки) економіка, як наука, а вже згадані філософія, політологія, психологія, а також історія, біологія та інші. Економіст виступає, в основному, як упорядник висновків інших наук під економічний спосіб мислення. Очевидно, і такі моделі Росії як суб'єкта та (що навіть важливіше для України) як об'єкта міжнародної політики будуть створені. Згодом. Але до того часу мають з'явитися «цеглинка майбутнього» – часткові моделі.

Однією з таких «цеглинок» може стати наше дослідження відповідностей між проявами агресивності російської держави та динамікою ВВП РФ. Це дослідження феномену російської агресивності ми провели за принципом «чорної скриньки», тобто не вдаючись у деталі внутрішньої будови досліджуваного феномена. Такий підхід, найчастіше, використовується у мікроекономіці та науках і видах діяльності, що ідеологічно походять від мікроекономіки, наприклад, маркетингу (в усіх його аспектах, від ціноутворення до мерчандайзингу), управлінні підприємствами тощо.

Але «чорна скринька» використовується не тільки для того, щоб запакувати у неї індивідуально-психологічні аспекти, як це робиться у мікроекономіці. Вона також зручна і у деяких статистичних моделях, де дослідник не вважає за потрібне (чи, як у нашому випадку, своєчасне) витратити час на детальний розбір внутрішньої будови досліджуваної системи і тоді «чорні скриньки» з'являються і у макроекономіці, приміром, у законі Оукена, «основному психологічному законі» Кейнса чи у кривій Філіпса.

Оскільки будь-яка «чорна скринька» є факторною моделлю, то найперше завдання дослідника – знайти ті значущі фактори, які будуть вхідними змінними моделі. Іноді вибір здається очевидним, але це далеко не так. Наприклад, сучасний економіст не задумуючись використовує виробничі функції Кобба-Дугласа і вва-

жає природним використовувати обсяги виробничих послуг праці та капіталу у якості вхідних змінних. Проте довге панування трудової теорії вартості свідчить, що навіть цей вибір двох факторів, а не одного був не таким вже й легким та очевидним. Скажемо відверто, вибір факторів моделі – питання не так дослідницької технології, як наукової інтуїції дослідника, а тому тут не уникнути методу спроб та помилок. Звісно, помилок може бути багато, але спроби усе одно потрібно робити, бо без них нічого не вийде.

Не претендуючи на істину у останній інстанції, висунемо та спробуємо попередньо протестувати гіпотезу про наявність зв'язку між проявами агресивності РФ та загальним показником стану справ у російському виробництві, а саме, показником ВВП. Хоча, як вказувалося вище, вибір вхідних змінних моделі є питанням наукової інтуїції, але навіть інтуїція на чомусь базується. Власне, інтуїція є розумовим висновком, заснованим на неповній, найчастіше фрагментарній інформації. Це було актуальним у первісні часи, коли треба було швидко орієнтуватися та приймати рішення, чи то втікати, чи то чаїтися, чи то атакувати. А часу на усе це – частки секунди, тож ретельному вивчення усіх обставин місця нема. Але і у сучасному, динамічному житті інтуїція відіграє важливу роль у прийнятті рішень. Це стосується, зокрема, політиків, які, часто-густо, вимушено приймають свої рішення в умовах невизначеності, браку часу, але за великої потреби прийняти хоч якийсь рішення, в умовах, коли навіть погане рішення краще, ніж відсутність будь-якого рішення. Тому політичні рішення часто виглядають як дилетантські. Крім того, через той же брак часу на вивчення проблеми та адекватної реакції на неї політики часто вдаються до наслідування та навіть відвертого плагіату колишніх рішень, які виявилися успішними у минулому. Так, Наполеону I Бонапарту (безсумнівно, великому фахівцю у кривавій справі розв'язування воєн, до якого і понині у росії ставляться з повагою) помилково приписують слова про те, що

для ведення війни потрібні лише три речі: гроші, гроші і ще раз гроші. Насправді ж ці слова були сказані за два з гаком століття раніше, маршалом Жан-Джакопо Тривульціо стосовно завоювання Міланського герцогства Людовіком XII. Проте вислів і досі у ходу серед сучасних політиків. Те ж саме стосується і крилатої фрази про маленьку переможну війну, яка б заспокоїла революційні настрої, сказаної російським шефом жандармів В.К. Плеве у 1904 році. Але ще за шість років до того про *splendid little war* («чудову маленьку війну» – англ.) стосовно іспано-американської війни писав у своєму листі, опублікованому у 1900 році, держсекретар Джон Хей. Не рідко щось подібне спливає у російському політикумі та навколополітичній тусовці і понині. Тому версія про визначну роль динаміки національного виробництва (а значить, і національного доходу, як похідної від ВВП) у прийнятті політичного рішення про початок війни московським керівництвом виглядає правдоподібною.

Перекладаючи ідею про залежність російської агресивності від динаміки ВВП, маємо насамперед, проаналізувати цю динаміку. Рис. 1 дає необхідну інформацію в узагальненому вигляді.

Хочемо звернути увагу на наступні відмітні риси цього графіка:

1. Динаміка ВВП РФ характеризується несталістю, різноспрямованістю та не демонструє якоїсь чітко визначеної періодичності. Тривалість спадно-депресивних фаз може бути і рік, і три, і шість. Так само, періоди зростання можуть мати абсолютно різну тривалість, від двох до дев'яти років. Це важливий момент, який слугує аргументом на користь того, що дійсно існує прямий зв'язок між ВВП та агресивністю РФ, що мова не йде про два непов'язані процеси, які просто випадково збігаються у часі, будучи періодичними, кожен за якоюсь своєю, окремою логікою.

2. На графіку доволі виразно спостерігаються негативні переломи динаміки національного виробництва у 2020, 2014, 2008 роках та трохи менш виразний пере-

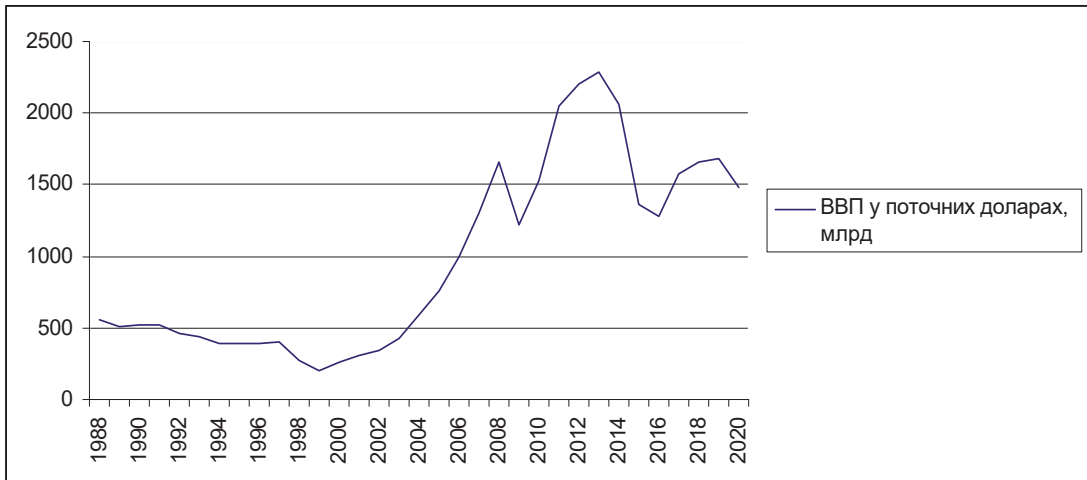

Рис. 1. Динаміка ВВП РФ у поточних доларах США, млрд дол.
(складено авторами за даними [4])

лам у 1991–1992 роках. Ці перелами цікаво зіставити з нападами Росії на Молдову у 1991 році, на Грузію у 1993 та 2008, на Україну у 2014 та 2022 роках. Тут, звісно, виникає питання, що у парі «спад ВВП – агресія» є причиною, а що наслідком. І у цьому плані слід звернути увагу на 2014 та 2022 роки, оскільки у цих випадках гальмування ВВП (2013) або його спад (2020) передувало агресії проти України. Відповідно, більш ранні випадки можна пояснити тим, що ВВП, як звітний узагальнений статистичний показник, відбиває стан речей у економіці Росії з певним запізненням, у той час як рішення про необхідність чергової «маленької переможної війни» приймається на основі більш оперативних даних, отриманих керівниками московської держави. Негайність рішення вкупі із запізнілістю офіційної звітності може створювати ілюзію синхронності. Але, як бачимо, це не так, що особливо помітно на прикладі 2014 та 2022 років. Тобто, це не випадкова синхронність, не спад внаслідок агресії, а *агресія як реакція на спад*.

Таким чином, Російська Федерація наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. починала агресію проти сусідніх держав на тлі зниження свого ВВП після періоду еко-

номічного зростання впродовж кількох попередніх років. Приблизно таку ж тенденцію, хоча і без прив'язки до динаміки ВВП, можемо помітити і раніше. Так, русько-японська війна 1904 року почалася на тлі глибокої кризи у російській імперії у 1901–1903 роках. Заідеологізованість радянської статистики не дозволяє чітко визначити тригер для вторгнення у Афганістан, але непрямо на відповідну причину може вказувати негативний злам у світових нафтових цінах з прийнятно високих на початку та у середині 1970-х років до спадаючих наприкінці цього десятиріччя. Усе це змушує підозрювати, що ідея про корисність «маленьких переможних воєн» у момент, коли справи на підвладних Москві територіях йдуть на гірше, продовжує сновигати у кремлівських приміщеннях, принаймні, сто вісімнадцять років або й більше. Вона пережила царів, комуністичних лідерів, президентів сучасної «демократичної» Росії. Отже, це щось більш глибинне, ніж просто нещасливий кейс одного окремого Путіна. Більш того, як свідчать результати авторитетних соціологічних досліджень, наведених, наприклад, Левада-Центром, і у 2008, і у 2014, і у 2022 роках спостерігалося просто вибухове збільшення підтримки дій керівництва російської держави з боку

російських громадян. Отже, ідея працює. І напевно чи можна занадто серйозно ставитися до зауважень деяких російських опозиціонерів, що, нібито, ці 65-85 відсотків підтримки є «дугими». Були б вони «дугими», ми б бачили протести проти фальсифікацій, як це трапилося у Білорусі після фальсифікованих виборів президента. Крім того, не було б сенсу у самій ідеї відволікання народного невдоволення війною. А оскільки така ідея є, оскільки вона реалізується раз за разом, за різних правителів, за різних режимів, то вона просто не може не мати сенсу, не може не спрацьовувати для цього народу. Отже, говорячи про агресивність Росії, маємо вести мову не про скаженість окремих осіб у керівництві держави, а про агресивність усіх росіян як народу.

Оскільки проблема не у окремих персоналіях, а у народі у цілому, то вирішується вона зовсім не знищенням або усуненням путіна від влади, а значно масштабнішими діями. Погана новина у тому, що таке бажане, але важкодосяжне для українців повернення усіх своїх територій, включно з Кримом і Донбасом, не є перемогою і не гарантує становища України кращого, ніж довоєнне. Якщо Росія не втратить здатності вести військові дії, то нова російсько-українська війна – справа часу. І зовсім не факт, що наступного разу російські військові будуть починати війну так же недолуго, як і у 2022 році. Тобто те, що у нас часто розглядають як максимум, насправді не є навіть достатнім мінімумом з точки зору виживання України у майбутньому. Кожна наступна війна буде легшою для Росії і важчою для України. Якщо ж Україна втрачатиме у кожній такій війні хоча б по невеликому шматочку своєї території, то є майже стовідсоткова гарантія повторення сценарію трьохсотрічної давнини, коли під час Руїни Москва з'їла Україну шматочок за шматочком.

Як же зберегти Україну? Це завдання надзвичайно складне і вирішується воно не на тактичному, не на оперативному і, навіть, не на стратегічному рівні. Це питання метастратегічного рівня. Мета-

стратегія визначає множину допустимих стратегій, з обраної стратегії випливає, які саме операції слід проводити, а вже під ці операції формується набір тактичних прийомів як на військовому фронті, так і на дипломатичному, торговельно-економічному і т.д.

Вихідною точкою української метастратегії з урахуванням усієї історії українсько-російських відносин має бути факт, що співіснування України і Росії у її нинішньому ідеологічному форматі неможливе. Російська ідентичність є за самою своєю суттю експансіоністською. Не забуваймо, що на території Москви ще менше сорока поколінь тому тамешні племена жили у кам'яну добу, вели життя мисливців-збирачів та примітивних агрикультуралістів, які переходять з місця на місце, плюндруючи природу. Економічне світобачення такого збирача, утворене навколо привласнюючого, а не відтворюючого господарства, штурхає мешканця Росії, який уздрів доглянуту місцину, чи то ягідну галявину, чи то чийсь город, просто йти туди і жерти, доки все не скінчиться. А далі знову треба кудись кочувати, де є ще не випалена, не витоптана ділянка. Відповідно, усі сусідні території, які росіяни вважатимуть привабливими і доглянутими, автоматично стають об'єктом агресії. Ясно, що мирне співіснування у таких умовах є неможливим.

Таким чином, метастратегічною метою у контексті виживання України може бути тільки повне знеросійщення усієї території «за поребріком». Це не означає, що усі росіяни мають бути винищені фізично. Мова лише про зміну світосприйняття з орієнтованого на примітивне, привласнююче господарство на більш просунуте, орієнтоване на сталість використання ресурсів та відтворення виробничого процесу, а відповідно, осілість. Іншими словами, питання російської агресивності доконечно може бути вирішене лише еволюцією суспільної свідомості московитів хоча б до доби енеоліту.

Ясно, що еволюція свідомості зі стану «до неолітичної революції» у стан «після неолітичної революції» – питання

не одного року, а скоріше, не одного покоління. На весь цей період проміжним завданням має бути утримання росіян від війни. Загроза війни не має переростати у військову агресію росіян проти інших народів. А це вимагає правильного розуміння тригерів, які переводять внутрішню схильність росіян до агресії у безпосередні агресивні дії.

Версія про донеолітичну свідомість росіян добре сполучається з підміченою нами тенденцією починати напад на сусідів після «ситих» років на початку років «неситих». Власне, це базовий момент у організації міграцій мисливців-збирачів. Місце треба змінювати тоді, коли колись щедрі ліси, озера і галявини починають виснажуватися і дають менше здобичі, ніж раніше. Ось тоді і треба збиратися і, не рахуючись ні з чим, лізти туди, де харчів більше, будучи готовим винищувати тих, хто там жив раніше, бо вони – конкуренти за їжу. Власне, не секрет, що донеолітичні конфлікти були значно жорстокішими, ніж війни більш пізніх часів і зараз би ми назвали їх словом «геноцид». Абсолютна більшість знайдених кістяків первісних людей належать дітям чи підліткам, причому на багатьох залишках вдається виявити сліди вбивств, розчленувань і, можливо, поїдань. І у цьому є своя жорстока раціональність: в умовах привласнюючого господарства людина – це, насамперед, їдець (і можлива здобич), а не виробник. Тож у донеолітичний час для отримання додаткових харчів треба вбити іншу людину, щоб вона не їла те, що можеш з'їсти ти, а у постнеолітичний час – зберегти іншій людині життя і змусити на себе працювати, аби вона виробляла харч для тебе. Тому не дивно, що абсолютна більшість знайдених кістяків людей кам'яної доби належала дітям і підліткам – їх банально легше вбити. У жителів Московії, з тамтешньою екстремально низькою ефективністю сільського господарства цей донеолітичний принцип «Вбити, щоб самому вижити» зберігався, очевидно, до досить пізнього часу, фактично, до сучасності, хоча, можливо, і у трохи видозмінених формах, наприклад,

«Ти помри сьогодні, а я завтра». Можливо, саме тому найпершими цілями армії РФ в містах України ставали дитячі садочки, лікарні та родильні будинки – ці категорії населення банально легше вбивати, ніж військових.

Отже, щоб не спрацьовував тригер російської агресивності, слід враховувати донеолітичний характер суспільної свідомості росіян і не створювати умов, у яких їхні інстинкти стануть волати про необхідність кудись йти і вбивати, оскільки там, де вони зараз є, ситі роки змінилися на неситі. Відповідно, для недопущення агресивності РФ, задачею світового співтовариства є:

а) або забезпечення безперервного зростання російського ВВП на душу населення, без якихось навіть короточасних погіршень (що технічно майже неможливо, бо забезпечити абсолютно без кризове зростання не вдається навіть найрозвинінішим економікам);

б) або недопущення періодів зростання ВВП Російської Федерації з тим, щоб не відбувався перелам від «ситості» до «неситості» (що також важко, оскільки це означає ніщо інше, як контрольовану примусову стагнацію).

Обидва варіанти контролю є важкими у реалізації, але другий, принаймні, можна уявити хоча б теоретично. Наприклад, це може бути оформлене як примусове вилучення надмірних доходів від користування надрами, утворених сприятливою ціновою динамікою на нафтогазових ринках (а якраз це останніми роками і було чи не найголовнішим фактором несталості економічного зростання у Росії). Самі вилучені суми можна відправляти іншим країнам у рахунок репарацій, контрибуцій або ж просто на фінансування програм, які мають загальнолюдське значення. Але питання, власне не у напрямку виплат, а у тому, що вилучається фактор, який призводить до тимчасового прискорення зростання російського ВВП, яке завершується неминучим падінням з наступним черговим спалахом російської агресії проти людства.

Звісно, існують і інші способи зменшити негатив від російської агресивності. Наприклад, реальна, а не тільки на словах, федералізація або конфедералізація РФ, яка могла б перевести зовнішні загарбницькі війни великої держави у режим внутрішніх конфліктів між суб'єктами конфедерації, які, за умови контролю і втручання світового співтовариства, могли б залишатися відносно нешкідливими для сусідніх держав. Крім того, менші за розміром шматочки мають меншу інерцію, у тому числі у інституційному плані. Тому соціальна еволюція у менших країнах проходить значно швидше, як свідчить, зокрема, приклад поставлених на конвеєр соціальних проривів країн-драконів Південно-Східної Азії (Сінгапуру, Гонконгу, Тайваню, Південної Кореї). Таким чином, конфедералізація РФ може сприяти скорішому вирішенню проблеми російської агресивності вже на глибинному рівні, за рахунок позитивної трансформації суспільної свідомості до рівня енеолітичної. Також не слід забувати про денуклеаризацію, аби нові агресивні дії росіян не несли у собі загрози існуванню усього людства. Втім, такі способи виходять за межі суто

економічних і мають соціально-політичний характер, а відтак, знаходяться поза сферою нашого поточного дослідження, але можуть стати напрямками подальших розвідок для представників відповідних соціальних і політичних наук.

Висновок. Таким чином, проведені дослідження дозволяють дійти висновку, що проблема агресивності росіян має глибоке коріння, пов'язане з незрілістю їхнього світосприйняття, його прив'язаністю до способу життя, характерного для привласнюючого господарства. Відповідно, кардинальне вирішення проблеми російської агресивності неможливе до досягнення російським народом інституційної розвинутості. А до того часу світове співтовариство має докласти зусиль, аби утримувати добробут населення РФ на стабільно гарантованому, нехай і низькому рівні. Для цього пікові зростання ВВП РФ мають завчасно «зрізатися» за допомогою інструментів вилучення на користь інших країн надмірних доходів російських суб'єктів від природної ренти при зростанні світових цін на енергоносії.

Список використаної літератури

1. Глобальный индекс миролюбия / Гуманитарный портал: Исследования. Центр гуманитарных технологий, 2006–2022 (остання редакція: 04.02.2022). URL: <https://gtmarket.ru/ratings/global-peace-index>
2. Русская агрессия или агрессивность в России. Радіо «Свобода» від 22.01.2016 р. URL: <https://www.svoboda.org/a/129297.html>
3. Истоки агрессии в российском обществе. Левада-центр від 16.03.2016 р. URL: <https://www.levada.ru/2016/03/16/istoki-agressii-v-rossijskom-obshhestve/>
4. The World bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locale=ru&locations=RU>

References

1. Global Index of Peace / Humanitarian Portal: Research [Electronic resource] (lang.=ru) // Center for Humanitarian Technologies, 2006–2022. (last edit: 04.02.2022). Available at: <https://gtmarket.ru/ratings/global-peace-index>
2. Russian aggression or aggression in Russia // Radio Svoboda of January 22, 2016, Available at: <https://www.svoboda.org/a/129297.html>
3. The origins of aggression in Russian society // Levada Center, 16.03.2016 Available at: <https://www.levada.ru/2016/03/16/istoki-agressii-v-rossijskom-obshhestve/>
4. The World bank // Electronic database, Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locale=ru&locations=RU>

MACROECONOMIC BASIS OF RUSSIAN AGGRESSIVENESS

Sergii V. Kuzminov. Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine).

E-mail: kuzminov@duan.edu.ua

Svitlana O. Gerashchenko. Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine).

E-mail: gerashchenko75@gmail.com

Varvara O. Mishyna. Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine).

E-mail: mishyna.v@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-8

***Key words:* Russian Federation, aggression, Russia's GDP.**

The article examines the problem of the roots of Russian aggression in the international arena. It was found that there is a certain correspondence between the dynamics of Russia's GDP and the beginning of aggressive actions of the Russian Federation against neighboring countries. It was found that the beginning of aggression by the Russian Federation coincides with the beginning of the declining phase after a period of GDP growth. To reduce the risk of Russian aggression, it is proposed to develop tools to remove excessive revenues earned from the sale of raw materials. This should neutralize the upheavals of macroeconomic dynamics, which serve as a trigger for the beginning of Russian aggression.

The article examines Russian aggression in the system of interdependence and interaction between the individual, society and the state. The authors conclude that each of these groups of actors is responsible for the escalation of Russian aggression. The state commits violence and aggression, which reduces the living standards of individuals. Individuals, faced with a decline in welfare, begin to show more aggression in the fight against their peers. Aggressive Russian individuals form patterns of aggressive behavior and form an aggressive Russian society. Aggressive Russian society demonstrates support for the aggressive actions of the Russian state. This support is growing significantly with the beginning of Russia's attack on neighboring states.

Research leads to the conclusion that the problem of aggressiveness of Russians has deep roots associated with the immaturity of their worldview, its attachment to the way of life characteristic of the appropriating economy. Accordingly, a radical solution to the problem of Russian aggression is impossible until the Russian people achieve institutional development. In the meantime, the world community must make efforts to keep the welfare of the Russian population at a consistently guaranteed, albeit low, level. To do this, the peak growth of Russia's GDP must be "cut" in advance with the help of instruments to extract in favor of other countries excessive income of Russian entities from natural rents with rising world energy prices.

Одержано 4.04.2022.

УДК 339.9(438)

DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-9

M. DYKIEL,

PhD, Carpathian State College in Krosno (Poland)

B. BIENIA,

PhD, Carpathian State College in Krosno (Poland)

B. KROCHMAL-MARCZAK,

PhD, prof. KPU, Carpathian State College in Krosno (Poland)

J. BARAN,

PhD, Carpathian State College in Krosno (Poland)

PRODUCTION OF SELECTED PACKAGING IN POLAND

This paper discusses the latest data on the production of selected paper and paperboard, plastic, glass, wood and metal packaging.

During the study period 2016-2020/2021, there was an increase in the production of selected paper and paperboard packaging compared to 2016. There has been an increase in the production of paper sacks and bags, cartons made of paper or paperboard other than corrugated and cartons made of paper or paperboard. Among plastic packaging, the production of plastic bags and sacks played a significant role and has been growing steadily since 2016. The production of glass packaging (clear glass bottles with a capacity of less than 2.5 liters for beverages and food) increased between 2016 and 2021. Flat pallets were the dominant product among wood packaging in 2020. The decline in box pallet production was significant not only relative to 2019, but also relative to 2016. In the group of metal packaging with a capacity not exceeding 300 liters, the highest production was recorded for barrels and similar containers for any material (excluding gas), made of aluminium. It reached 93228 tonnes in 2020 and was 2.4% higher than in 2019.

The packaging market in Poland and worldwide has been gradually increasing its value over the past years. The production of packaging in Poland in the coming years should grow dynamically, although not as fast as before. Undoubtedly, today the biggest challenge for the packaging industry is the rising prices of raw materials, which can negatively affect the profitability and liquidity situation of manufacturers. In particular, the prices of plastics have gone up considerably, but the costs of pulp, metals, wood and glass are also increasing, so the raw material pressure is now affecting the entire packaging industry.

Key words: packaging market, paper and texture packaging, plastic packaging, glass packaging, wooden packaging, metal packaging.

У цій статті розглядаються останні дані щодо виробництва добірної паперової та картонної, пластикової, скляної, дерев'яної та металеві тари.

Протягом досліджуваного періоду 2016-2020/2021 рр. відбулося збільшення виробництва добірної паперової та картонної упаковки порівняно з 2016 р. Відбулося збільшення виробництва паперових мішків та пакетів, картонних коробок з паперу чи картону, крім гофрованого. і картонні коробки з паперу або картону. Серед пластикової упаковки значну роль відіграло виробництво поліетиленових пакетів і мішків, яке стабільно зростає з 2016 р. Виробництво

скляної тари (прозорі скляні пляшки ємністю менше 2,5 л для напоїв та харчових продуктів) зросло в період з 2016 по 2021 р. Плоскі піддони були домінуючим продуктом серед дерев'яної тари у 2020 р. Зниження виробництва коробкових піддонів було значним не тільки щодо 2019 р., але й щодо 2016 р. У групі металевої тари місткістю не більше 300 л найбільше виробництво було зафіксовано для бочок та подібних контейнерів для будь-якого матеріалу (крім газу), виготовлених з алюмінію. У 2020 р. воно досягло 93 228 тонн і було на 2,4% вище, ніж у 2019 р.

Ринок упаковки в Польщі та в усьому світі за останні роки поступово збільшує свою вартість. Виробництво упаковки в Польщі в найближчі роки має динамічно розвиватися, хоча і не так швидко, як раніше. Безсумнівно, сьогодні найбільшим викликом для пакувальної галузі є зростання цін на сировину, що може негативно вплинути на рентабельність і ситуацію з ліквідністю виробників. Зокрема, значно зросли ціни на пластмаси, але також зростають витрати на целюлозу, метали, деревину та скло, тому тиск сировини зараз впливає на всю пакувальну промисловість.

Ключові слова: ринок упаковки, паперова та фактурна упаковка, пластикова тара, скляна тара, дерев'яна тара, металева тара.

Introduction

The packaging market in Poland and in the world over the recent years has been gradually increasing its value. Behind this trend are such phenomena as: the emergence of new companies in the market, the development of new technologies for the production of packaging and packaging of goods, research and implementation of new materials, structures, new types of packaging with increasingly advanced properties. (Kowanetz 2021).

The packaging market, like markets in other industries (both domestic and global), has been changing rapidly in recent years. It is conditioned by many different changes taking place in the aspects: economic, social, ecological (Kowanetz 2021).

Poland is one of the largest packaging markets in Europe. The packaging industry is equipped with modern means of production and the latest technologies, and the offer of packaging manufacturers is fully competitive on foreign markets. Poland is a country where the production of packaging is at the level of 6 million tons per year (157kg per capita) with an upward trend of about 10% per year. The main customer is the food industry which is responsible for about 60% of consumption. Another one - pharmaceutical industry ca. 7% share, cosmetic industry ca. 6% share, the remaining ones are at the level of ca. 22% (data of Polish Chamber of Packaging). Presently, plastic packaging prevails - ca. 40%. Paper packaging is about

37%. It has to be pointed out, however, that the changing regulations indicate that in the future paper will replace plastics (<https://spotdata.pl>).

The production of primary materials for packaging (plastics, paper, metals) is growing at a rate of about 1.9 percent, significantly below the rate of growth of the production of packaging itself, so that Poland has a growing trade deficit in this area (<https://spotdata.pl>).

Research method

The purpose of the study is to determine the changes in the packaging market during 2016-2020/2021. The production of selected packaging has been analyzed and the trend of the packaging market in the economy has been determined.

The presented results are based on statistical analyses of the Central Statistical Office. In addition, literature studies on the addressed issues have been used.

Research results

Paper plastics are the oldest type of packaging. For many years they have been the most popular material used in packaging of goods. The advantage of these packages is their low weight, good mechanical properties, ease of printing, and above all, susceptibility to processing and easy disposal of used packaging. On the other hand, the disadvantages of paper packaging are its strong water absorption, gas and fat permeability and also limited possibilities of combining paper materials. However, these

disadvantages are now commonly eliminated through the use of refining processes such as coating, laminating and impregnation. Paper packaging is suitable for packaging only certain types of food, because it is not resistant to moisture and does not provide a sufficient barrier to fats, odors and oxygen. In addition, they have low rigidity and stability (Muweis 2017).

During the period under review, there were large increases in the production of selected paper and paperboard packaging compared to 2016. The production of paper sacks and bags increased by 23.7%, cartons of paper or paperboard other than corrugated by 89.1%, cartons of paper or paperboard by 24.8%. In 2021, due to the epidemic and the growth of e-commerce, the production of cartons of paper or paperboard other than corrugated increased significantly (by 10.6%) and amounted to 730 thousand tons. In contrast, the production of paper sacks and bags decreased by 5.1% (Table 1).

In 2021, the COVID-19 pandemic significantly affected the volume of production of products due to sanitary restrictions and the need to adjust working conditions to the new requirements, disruption of the supply chain of raw materials, materials and components, and changes in demand for some products. In the paper industry, the production of paper for graphic purposes decreased, while the production of packaging paper and paper packaging increased. The pandemic had a positive impact on the production of packaging papers and paper packaging,

mainly cardboards, due to, among others, the growing importance of e-commerce in the period of intensified sanitary restrictions and reduced activity of stationary stores.

Plastic packaging is packaging based on substances obtained synthetically or from modified natural raw materials. Plastic packaging has many advantages: it is lightweight, strong, easy to form and provides a barrier to the passage of chemicals and microorganisms, as well as improving the visibility of food products. However, there is the potential for harmful compounds to seep from the packaging itself into the product. Restrictive regulations force manufacturers to take appropriate precautions in this regard. Another disadvantage of plastic packaging is the problem related to the threat to the components of the natural environment. Such packages take a long time to decompose, therefore they are no longer stored. The plastics that cannot be recycled in an economically and environmentally viable way are recovered. A range of new products can be manufactured from recycled plastics (Muweis 2017, Walecka 2010, Kozera-Szałkowska 2019).

The use of recycled plastics obtained by mechanical processing is regulated by Commission Regulation (EU) 2015/1906 on recycled plastic materials and articles intended to come into contact with food. According to this legal provision, such a recycling process must undergo a safety assessment by EFSA and must then be authorized by the European Commission.

Table 1

Production of selected paper and board packaging from 2016 – 2021*

Specification	Unit	Year						2021	
		2016	2017	2018	2019	2020	2021	2016=100	2020=100
Sacks and bags of paper	t	130919	157574	171139	188295	170682	162000	123,7	94,9
Cartons of paper or corrugated cardboard	th. t	2130	2389	2520	2615	2577	2659	124,8	103,2
Cardboards of non-corrugated paper or cardboard	th. t	386	447	473	567	660	730	189,1	110,6

* Source: own compilation based on (Production of industrial goods in 2016-2020. Central Statistical Office. Warsaw 2021; Production of major industrial goods in January 2022 Central Statistical Office. Warsaw 2022).

The most common plastics used in packaging include polyethylene (PE), polypropylene (PP), polyvinyl chloride (PVC), polyethylene terephthalate (PET), polystyrene (EPS), polystyrene (PS), and polyamide (PA) (Pawlicka et al. 2018).

Among plastic packaging, the production of plastic bags and sacks played a significant role, which has been steadily increasing since 2016. An increase in the production of selected plastic packaging was recorded during the study period.

The production of plastic bags and sacks increased by 34.4%, boxes, crates, cages and similar articles by 45.1%. In 2021 we observe a smaller increase compared to 2020 i.e. production of plastic bags and sacks increased by 7.7%, boxes, crates, cages and similar articles by 17.2% (Table 2).

Glass packaging has been used as food packaging for a long time. The main advantage of this type of packaging is that it does not affect the product, regardless of how long it has been stored. Glass packaging does not allow liquids, water vapor, odors or

gases to pass through. Moreover, they can be reused many times. The disadvantages are the high weight of this type of packaging, the possibility of mechanical damage and susceptibility to temperature changes. On the other hand, glass does not pose a threat to the environment, and cullet used in recycling pollutes the environment less than primary glass production (Muweis 2017).

Among glass packaging, the production of clear glass bottles with a capacity of less than 2.5 liters for beverages and foodstuffs plays an important role, accounting for 2917 million units of production produced in 2021. Between 2016 and 2021 there was an increase in the production of these products by 54.1%, while compared to 2020 there was an increase of 35%. Over the entire period under review, the increase in the production of bottles of clear glass with a capacity of less than 2.5 liters for beverages and foodstuffs (excluding, among others, bottles for infant feeding) was 91.7%. Production of these packages in 2021 increased by 37.6% relative to 2020 (Table 3).

Table 2

Manufactured production of selected plastic pack from 2016 – 2021*

Specification	Unit	Year						2021	
		2016	2017	2018	2019	2020	2021	2016=100	2020=100
Sacks and bags	t	254397	267860	309421	303214	317247	341784	134,4	107,7
Plastic boxes, cases, crates and similar articles	th. t	244810	382426	300508	301151	303235	355247	145,1	117,2

* Source: own compilation based on (Production of industrial goods in 2016-2020. Central Statistical Office. Warsaw 2021; Production of major industrial goods in January 2022 Central Statistical Office. Warsaw 2022).

Table 3

Manufactured production of selected glass packaging for beverages and foodstuffs*

Specification	Unit	Year						2021	
		2016	2017	2018	2019	2020	2021	2016=100	2020=100
Bottles of colourless glass of a capa city<2,5 liter for beverages and foodstuffs	mln units	1 893	2 001	2 066	2 290	2 161	2 917	154,1	135,0
Bottles of coloured glass of a capa city<2,5 liters for beverages and foodstuffs (excluding infant's feeding bottles)	mln units	851	1 075	1 016	1 017	1 185	1 631	191,7	137,6

* Source: own compilation based on (Production of industrial goods in 2016-2020. Central Statistical Office. Warsaw 2021; Production of major industrial goods in January 2022 Central Statistical Office. Warsaw 2022).

Spruce, pine, fir, oak, lime, poplar, beech, alder or birch are the most commonly used wood for wooden packaging. These packages are characterized by high strength and low weight. These packages protect against heat and gas flow, and are also a barrier to conductivity. Wood packaging is not suitable for some types of food, due to its hygroscopicity, i.e. susceptibility to moisture binding and difficulty in cleaning and decontamination, it has low resistance to external factors. Wood is sourced from renewable resources, but due to the long recovery time of forests and the high price of wood packaging, plastic packaging is more commonly used (Muweis 2017).

In 2020, flat pallets were the dominant product among wood packaging, with a production of 1806 thousand tons, 1.3% less than in 2019. The decrease in the production of box pallets was significant not only compared to 2019, but also to 2016, by 43.3% and 34.5%, respectively. The production of crates and boxes declined during the study period to reach its lowest level in 2018, followed by an increase in production that fell short of 2016 levels in 2020. (down 20.0%), but production was 22.5% higher than in 2019 (Table 4).

Metal packaging is most often unit packaging and transport packaging made of materials such as: tinned white steel sheets, tinless steel sheets, aluminum sheet and foil, steel sheets with other protective galvanic coatings (zinc, nickel), black steel sheets (varnished steel sheet without protective coating of other metal).

These packages are characterized by high durability, protection of the product from light, moisture and penetration of odors. The disadvantage may be the possibility of penetration of metal ions from the packaging into the packaged food, which may cause decomposition of vitamins and change of sensory characteristics of the product. Another disadvantage of metal packaging is its relatively high price. Metal can be reused, which is a big advantage. For example, recycling of aluminum contributes to a significant reduction in pollution of environmental components, saving bauxite ore and also reducing electricity consumption (Muweis 2017).

In the group of metal packaging with a capacity not exceeding 300 liters, the largest production was recorded for barrels and similar containers for any material (excluding gas), made of aluminum - in 2020 it reached 93228 tons and was higher than in 2019 by 2.4%. Also, a large production was recorded for tanks and similar containers for any material (excluding gas), made of cast iron or steel, with a capacity of more than 50 liters but not exceeding 300 liters - 66565 tons. Production of food cans, despite a slight decrease in 2017 by 3.0% compared to the previous year, grew steadily over the period under review and was 28.0% higher in 2020 compared to 2016. Production of cans other than for food, made of cast iron or steel, with a capacity not exceeding 50 liters in 2017-2019 oscillated at a similar level (28.1 thousand tons), and in 2020 decreased by 1.3% compared to the previous year (Table 5).

Table 4

Manufactured production of wood packaging from 2016 to 2020*

Specification	Unit	Year					2020	
		2016	2017	2018	2019	2020	2016=100	2019=100
Flat pallets	th. t	1 685	1 774	1 909	1 831	1 806	107,2	98,7
Box pallets	th. t	89,8	96,5	82,6	104	58,8	65,5	56,7
Cases, boxes	th. t	104	92,9	59,5	67,6	82,9	80,0	122,5

* Source: own compilation based on (Manufacturing of industrial products in 2016-2020. Central Statistical Office. Warsaw 2021).

Table 5

Manufactured production of selected metal packaging from 2016-2020*

Specification	Unit	Year					2020	
		2016	2017	2018	2019	2020	2016=100	2019=100
Tanks, casks and similar containers, for any material (excluding gas), of iron or steel, of a capacity ≥ 50 l but ≤ 300 l	t	76632	74634	78295	71292	66565	86,9	93,4
Tanks, casks and similar containers, for any material (excluding gas), of iron or steel, of a capacity < 50 l	t	18362	18789	18 303	20281	22621	123,2	111,5
Cans used for preserving food and drink of iron or steel, < 50 l, food cans	t	38356	36446	42143	45122	51101	133,4	113,3
Cans used for preserving food and drink of iron or steel, < 50 l, drinks	t	13577	13915	13233	13 536	15399	113,4	113,8
Cans other than for preserving food and drink of iron or steel, < 50 l	t	29021	28062	28048	28 078	27702	95,5	98,7
Aluminium casks and similar containers, for any material (excluding gas), of a capacity ≤ 300 l	t	97492	89874	89945	91016	93228	95,6	102,4

* Source: own compilation based on (Manufacturing of industrial products in 2016-2020. Central Statistical Office. Warsaw 2021).

Summary

Packaging production in Poland should grow dynamically in the coming years, although not as fast as it has been so far. According to SpotData's report for Santander Bank Polska, producer's revenues may increase by 6.8 per cent on average annually until 2025. The sales of paper packaging will grow the fastest, with other types of packaging growing slightly slower. The forecasts take into account the effects of new regulations, assuming a moderate scenario of their impact. The development of the industry until 2025 will require investments of about PLN 20-25 billion, out of which PLN 2-4 billion will be allocated for the adjustment of companies to the regulatory changes (<https://spotdata.pl>).

According to the estimates of the Polish Chamber of Packaging, the packaging market in Poland is worth PLN 45 billion. The Polish packaging industry owes its stable position and functioning during the crisis to a strong connection with the food, pharmaceutical

and cleaning products industries. These are the sectors that maintained a good position in the pandemic, providing access to the most essential and indispensable goods, and at the same time generated high demand for packaging (<https://www.pio.org.pl>).

Undoubtedly, today the biggest challenge for the packaging industry is the rising prices of raw materials, which can negatively affect the profitability and liquidity situation of manufacturers. In particular, the prices of plastics have gone up considerably, but the costs of pulp, metals, wood and glass are also increasing, so the raw material pressure is now affecting the entire packaging industry (Santander BP).

The packaging sector is one industry that has fared remarkably well in the pandemic. There has been increased demand for packaging for shipping goods ordered online, takeaway food or cleaning and hygiene products. The health of companies in the sector is also demonstrated by their low levels of debt.

The packaging industry is in a period of radical change, compounded and accelerated by pandemics and political conflicts such as the situation in Ukraine. Industry and trade are constantly facing new challenges. Sustainability, e-commerce and digitalization are the top 3 trends in packaging. Other issues are shortage of raw materials, supply bottlenecks and lack of skilled personnel (<https://www.plastech.pl>).

Thus, the demand for packaging depends on various long-term and short-term factors. The packaging market in Poland is constantly growing and changing. In addition to the increase in consumption, the change in lifestyle, the demographic factor (increased demand for medicines in an aging society), increased consumer demands (increased demand for packaging of luxury items), as well as the marketing factor (packaging

is associated with the product brand), environmental and technological factors are also responsible for the rate of growth. Increased customer demands, as well as a higher level of environmental awareness, are accelerating the production of packaging and investments in the development of this industry. New visually attractive products are being introduced and their packaging must be original, encouraging to buy and adjusted to market requirements. In Poland the plastic packaging market is still dominating. According to the reports the most profitable is currently the investment in the packaging made of cellulose materials, i.e. paper and cardboard packaging and to a lesser extent plastic packaging (plastic). This applies not only to the food industry, but also to the cosmetics and pharmaceutical industries, and in fact to any field that deals with the production or sale of goods (<https://kraften.pl>).

References

1. Kowanetz A. 2021. Current trends in packaging design in Poland and worldwide. *Packaging Bulletin*. 1 (145) s. 6-9.
2. Kozera-Szałkowska A. 2019. Plastics market - production, demand, waste management. *Polymers* 64, no. 11-12. DOI: [dx.doi.org/10.14314/polymers.2019.11.3](https://doi.org/10.14314/polymers.2019.11.3).
3. Muweis, J. 2017. Multi-material food packaging as a challenge for waste management in the modern economy. *Scientific Journals. Organization and Management*, 68(1217), 89-103. [Doi.org/10.34658/oiz.2017.68.89-103](https://doi.org/10.34658/oiz.2017.68.89-103).
4. Pawlicka M., Mazanska M., Postupolski J. 2018. Recycled plastic packaging. *Food Industry*, (72) 2, pp. 40-42. DOI: [10.15199/65.2018.2.6](https://doi.org/10.15199/65.2018.2.6).
5. Commission Regulation (EU) 2015/1906 of 22 October 2015 amending Regulation (EC) No 282/2008 on recycled plastic materials and articles intended to come into contact with food.
6. Walecka E. 2010. properties of plastics used in packaging production. *Packaging Industry* no. 6.
7. <https://kraften.pl>
8. <https://spotdata.pl/research/download/100> Packaging Revolution. Polish producers in the face of changing regulations and consumer preferences. Santander Business and Corporate Banking
9. <https://stat.gov.pl>. Production of major industrial goods in January 2022 Central Statistical Office. Warsaw 2022
10. <https://stat.gov.pl>. Production of industrial goods in 2016-2020 Central Statistical Office. Warsaw 2021
11. <https://www.pio.org.pl>
12. <https://www.plastech.pl>

PRODUCTION OF SELECTED PACKAGING IN POLAND

Magdalena Dykiel, Carpathian State College in Krosno (Poland). E-mail: magdalena.dykiel@kpu.krosno.pl

Bernadetta Bienia, Carpathian State College in Krosno (Poland). E-mail: bernadetta.bienia@kpu.krosno.pl

Barbara Krochmal-Marczak, Carpathian State College in Krosno (Poland). E-mail: barbara.marczak@kpu.krosno.pl

Jolanta Baran, Carpathian State College in Krosno (Poland). E-mail: jolanta.baran@kpu.krosno.pl

DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-9

Key words: packaging market, paper and texture packaging, plastic packaging, glass packaging, wooden packaging, metal packaging.

This paper discusses the latest data on the production of selected paper and paperboard, plastic, glass, wood and metal packaging.

During the study period 2016-2020/2021, there was an increase in the production of selected paper and paperboard packaging compared to 2016. There has been an increase in the production of paper sacks and bags, cartons made of paper or paperboard other than corrugated and cartons made of paper or paperboard. Among plastic packaging, the production of plastic bags and sacks played a significant role and has been growing steadily since 2016. The production of glass packaging (clear glass bottles with a capacity of less than 2.5 liters for beverages and food) increased between 2016 and 2021. Flat pallets were the dominant product among wood packaging in 2020. The decline in box pallet production was significant not only relative to 2019, but also relative to 2016. In the group of metal packaging with a capacity not exceeding 300 liters, the highest production was recorded for barrels and similar containers for any material (excluding gas), made of aluminium. It reached 93228 tonnes in 2020 and was 2.4% higher than in 2019.

The packaging market in Poland and worldwide has been gradually increasing its value over the past years. The production of packaging in Poland in the coming years should grow dynamically, although not as fast as before. Undoubtedly, today the biggest challenge for the packaging industry is the rising prices of raw materials, which can negatively affect the profitability and liquidity situation of manufacturers. In particular, the prices of plastics have gone up considerably, but the costs of pulp, metals, wood and glass are also increasing, so the raw material pressure is now affecting the entire packaging industry.

Одержано 28.01.2022.

УДК 339.9:314.7(477+4)

DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-10

А.С. МАГДІЧ,

кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри глобальної економіки
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

ГЕОГРАФІЯ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ДО КРАЇН ЄВРОПИ: АНАЛІЗ ПОЛІТИКИ ІНТЕГРАЦІЇ МІГРАНТІВ У КРАЇНАХ ПРИЗНАЧЕННЯ

Статтю присвячено аналізу географії міграції населення України протягом останнього десятиріччя на основі даних глобального Індексу політики інтеграції мігрантів (MIPEX) та виявленні факторів, які приваблюють населення України мігрувати в інші країни.

Згідно зі статистичними даними Європейської Комісії з 2014 року кількість українських трудових мігрантів, які переїжджають до Європейського Союзу (ЄС), значно зросла. Тільки у 2019 році громадяни України отримали 660 000 дозволів на проживання за оплачувану діяльність у країнах-членах – найбільшу зовнішню робочу силу в ЄС. Таким чином, залежність економік держав-членів від працівників з України досягла значних рівнів, що підтверджується дефіцитом робочої сили, який спостерігався під час кризи COVID-19, яка змусила ЄС закрити свої кордони. Еміграція зменшує пропозицію робочої сили та пришвидшує зростання заробітної плати працівників, які залишаються в країні; одна з проблем, які викликають занепокоєння – це втрата навичок – більшість українців за кордоном працюють поза кваліфікацією або виконують дуже прості роботи. Основна вигода для української економіки пов'язана з надходженням грошових переказів, еквівалентним 8% ВВП. Грошові перекази значно покращують добробут сімей мігрантів та стимулюють внутрішній попит, збільшуючи ВВП країни. Стабільний і значний приплив грошових переказів сприяє більш стійкому платіжному балансу, компенсації постійного дефіциту торгового та інвестиційного доходу. В той же час існує ризик того, що мігранти залишаться на постійне проживання за кордоном, що буде означати зменшення кількості трудового населення в Україні. Крім того, вплив еміграції та грошових переказів на державні фінанси України неоднозначний: надходження грошових переказів приводять до збільшення ПДВ, акцизних та митних надходжень, тоді як скорочення пропозиції робочої сили зменшує надходження від податків на працю та внесків на соціальне страхування в Україні. Отже, важливо зрозуміти, які фактори приваблюють на сьогоднішній день населення України в інші країни.

Ключові слова: міграція населення, Європа, фактори міграції, політика інтеграції мігрантів.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Протягом останніх років в Україні спостерігається масове збільшення трудової міграції до Польщі та інших країн ЄС. Згідно багатьох джерел внаслідок політичних потрясінь та економічної

кризи, починаючи з 2014 року, міграційні потоки значно збільшилися. Наслідки збільшення міграції трудового населення України до інших країн неоднозначні. З одного боку, виходячи зі статистичних даних, мігрує переважно населення сільської місцевості та технічної сфери, чоловічої статі, що означає збільшення грошо-

вих переказів до України, з іншого боку, існує ризик того, що мігранти залишаться на постійне проживання за кордоном, що буде означати зменшення кількості трудового населення в Україні. Отже, важливо зрозуміти, які фактори приваблюють на сьогоднішній день населення України в інші країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день багато досліджень присвячено міграції українського населення до європейських країн. Зокрема М.М. Абрамова та І.М. Грінько [1], аналізуючи міграційні потоки країн Європи та України починаючи з 2008 року до 2015 року дійшли висновку, щодо існування загальної тенденції до зростання частки іммігрантів в Німеччині та Франції, і зменшення кількості емігрантів та іммігрантів в Україні. За результатами інших досліджень виявлено, що українська трудова міграція перетворилася в рушійну силу національної економіки [13]. Т.Л. Nagornyak та Yu.V. Pachos, досліджуючи міграцію українців до Польщі, дійшли висновку, що міграція до Польщі зростає у зв'язку з несприятливими економічними умовами в Україні [11], того ж висновку дійшли вчені за іншим дослідженням [2]. Автори досліджень міграції українців за кордон також наголошують, що українці здебільшого не конкурують за кордоном з місцевим населенням за престижні вакансії на ринку праці, а займають менш привабливі робочі місця. Напередодні пандемії лише трохи більше чверті українських заробітчан мали за кордоном роботу, відповідну кваліфікації [3; 8; 10, с. 19]. Також вчені відмічають, що в майбутньому буде зростати міграція трудового населення України за кордон на фоні несприятливої ситуації у зв'язку з розповсюдженням COVID-19 пандемії [4; 5; 7; 9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дуже багато досліджень присвячено прогнозам міграційних потоків в Україні та структурі міграції, а також впливу міграції на економіку країни. Проте дане дослідження робить внесок у розуміння факторів,

які приваблюють населення України, що важливо для розвитку більш сприятливого ринку праці в Україні.

Формулювання цілей статті. Дане дослідження присвячене аналізу географії міграції населення України протягом останнього десятиріччя на основі даних глобального Індексу політики інтеграції мігрантів (MIPEX) та виявленні факторів, які приваблюють населення України мігрувати в інші країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нижче ми надали детальне пояснення методики Індексу політики інтеграції мігрантів (MIPEX).

Методика Індексу політики інтеграції мігрантів (MIPEX)

Індекс політики інтеграції мігрантів (MIPEX) – це індекс, який вимірює якість політики інтеграції мігрантів у 52 країнах. Показники індексу були розроблені для багатовимірного уявлення про можливість мігрантів брати участь у суспільному житті. Індекс є інструментом оцінки та порівняння заходів урядів країн щодо сприяння інтеграції мігрантів у всіх аналізованих країнах. Індекс допомагає зрозуміти та проаналізувати фактори, які сприяють інтеграції мігрантів.

Індекс охоплює наступні сфери інтеграції: мобільність на ринку праці; возз'єднання сім'ї; доступ до послуг у сфері освіта; участь у політичному житті; отримання постійного проживання; отримання громадянства; антидискримінація; доступ до послуг у сфері здоров'я.

Індекс охоплює три виміри, які допомагають описати загальний підхід країни до інтеграції:

- базові права – чи можуть іммігранти користуватися такими ж правами, як і громадяни? Наприклад, чи мають вони такі ж права на працю, навчання, охорону здоров'я та недискримінацію;

- рівні можливості - чи можуть іммігранти отримати підтримку, щоб користуватися тими ж можливостями, що і громадяни? Наприклад, чи мають вони такі ж права на цільову підтримку у сфері освіти, охорони здоров'я та участі в політиці;

- безпечне майбутнє - чи можуть іммігранти оселитися надовго і відчувати себе впевненими у своєму майбутньому в країні? Наприклад, чи можливе возз'єднання сім'ї, отримання постійного проживання та громадянства.

Аналізовані країни поділені на групи на основі їх оцінок за вище зазначеними вимірами. Ці групи поєднують країни, які практикують чотири основні підходи до інтеграції мігрантів:

- комплексна інтеграція: комплексний підхід до інтеграції гарантує рівні права, можливості та безпеку іммігрантів;

- рівність на папері: означає, що іммігранти користуються рівними правами та довгостроковою безпекою, але не рівними можливостями;

- тимчасова інтеграція: тимчасова інтеграція означає, що іммігранти користуються основними правами та рівними можливостями, але не з однаковою безпекою, оскільки вони стикаються з перешкодами для врегулювання у довгостроковій перспективі;

- імміграція без імміграції: означає, що іммігрантам відмовляють у основних правах та рівних можливостях, навіть якщо вони мають можливість довгостроково оселитися в країні.

Таким чином, країни можуть мати один з наступних підходів до інтеграції мігрантів:

1. Комплексна інтеграція – найвищий рейтинг: уряди країн застосовують комплексний підхід до інтеграції, який повністю гарантує рівні права, можливості та безпеку іммігрантів та громадян. Політика в цих країнах загалом заохочує громадськість сприймати іммігрантів як рівних собі, як сусідів та потенційних громадян.

2. Комплексна інтеграція (сприятлива деякою мірою): уряди застосовують комплексний підхід до інтеграції. Однак інтеграційна політика в цих країнах є менш всеосяжною та менш просунутою, ніж у країнах «топ-10» МІРЕХ. У цих країнах політика не завжди заохочує громадськість сприймати іммігрантів як рівних собі, як сусідів та потенційних громадян.

3. Тимчасова інтеграція (сприятлива деякою мірою): уряди надають іммігрантам основні права та рівні можливості з громадянами, але не безпечне майбутнє в країні. Політика в цих країнах заохочує громадськість сприймати іммігрантів як своїх рівних та сусідів, а також як іноземців, а не як потенційних громадян.

4. Рівність на папері (наполовину сприятлива): рівність на папері означає, що іммігранти користуються рівними правами та довгостроковою безпекою, але не рівними можливостями. Інтеграційна політика загалом заохочує громадськість сприймати іммігрантів як рівних собі, як потенційних громадян, а також як чужинців, а не як сусідів.

5. Комплексна інтеграція – наполовину сприятлива: уряди країн виконують мінімум у всіх трьох вимірах, оскільки їх політика лише наполовину забезпечує іммігрантам рівні права, можливості та безпечне майбутнє.

6. Тимчасова інтеграція (наполовину несприятлива): уряди країн лише наполовину надають іммігрантам основні права та рівні можливості. Крім того, вони не забезпечують іммігрантам безпечного майбутнього в країні. Політика в цих країнах заохочує громадськість сприймати іммігрантів як іноземців, а не повністю як рівних та сусідів.

7. Імміграція без інтеграції: інтеграційна політика заперечує те, що країна стала країною імміграції. Іммігранти можуть знайти шляхи врегулювання у довгостроковій перспективі, але вони не повністю підтримуються правами та рівними можливостями брати участь у суспільному житті громадян. Уряди лише наполовину забезпечує рівні можливості. Політика може спонукати громадськість розглядати іммігрантів як підлеглих, а не сусідів.

8. Рівність на папері (наполовину несприятлива): іммігранти не користуються рівними можливостями. Уряди в основному зосереджуються на базових правах іммігрантів і лише на половину забезпечують їх довгостроковою безпекою. Політика може заохотити громадськість роз-

Полегшення доступу до громадянства може значно збільшити рівень натуралізації та покращити результати інтеграції. Італія та Данія більш ефективні з точки зору можливостей отримання громадянства мігрантами.

Хоча антидискримінаційні закони набувають все більшого поширення, слабкі політики та органи з питань рівності означають, що жертви дискримінації часто надто погано інформовані або підтримуються, щоб зробити перший крок на довгому шляху до правосуддя. Більшість мігрантів не повідомляє владу про свій досвід. Угорщина отримала найвищий рейтинг з точки зору цього показника.

Великі відмінності виникають у охопленні медичних послуг іммігрантами та можливості доступу до послуг між країнами, оскільки політика в цій сфері часто не враховує конкретні потреби мігрантів в галузі охорони здоров'я. З точки зору цього показника Іспанія та Італія значно ефективніші ніж інші розглянуті країни.

Висновки

Розглянуто міграційні потоки України до європейських країн і виявлено, що найбільша кількість українців протягом останніх десяти років мігрувала до Чехії, Угорщини, Іспанії, Італії, Литви та Данії. З використанням Індексу політики інтегра-

ції мігрантів (MIREX) 2019 ми розглянули рейтинг вищезазначених країн. Виявлено, що найбільш ефективними країнами з точки зору політики інтеграції мігрантів є Іспанія та Італія, проте найбільша кількість українців мігрує до Чехії та Угорщини. Чехія займає вищі позиції за показниками можливості возз'єднання сім'ї та доступу до послуг в сфері освіти, проте за показниками можливості отримання постійного проживання та боротьби з дискримінацією займає нижче позиції, ніж деякі розглянуті країни. Угорщина, в свою чергу, характеризується більш розвиненою політикою в сфері отримання постійного проживання та антидискримінації. Слід зазначити, що всі розглянуті країни займають доволі високі позиції щодо жорсткості політики антидискримінації та низькі позиції, окрім Данії, щодо представлення мігрантам права брати участь у політичному житті. Мобільність на ринку праці є найбільш якісною в Італії, Іспанії та Данії, проте все ж українці більш схильні обирати Чехію та Угорщину. Таким чином, можна зробити висновок, що Чехія та Угорщина є більш привабливими для населення України у зв'язку з якісними освітніми послугами доступними для мігрантів, можливостями отримання постійного проживання та возз'єднання сімей.

Список використаної літератури

1. Абрамова М.М., Грінько І.М. Особливості міграції між Україною та країнами Європи і методи її врегулювання. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2018. № 15.
2. Ливдар М., Федевич Л., Буковська Н. Трудова міграція в Європі та її вплив на Україну. *Економіка та суспільство*. 2021. № 24.
3. Bilan Y. Migration of the Ukrainian population: economic, institutional and sociocultural factors. Ubiquity Press, 2017. С. 318.
4. Чалюк Ю.О. Pest-аналіз причин міграції населення України до країн Євросоюзу. *Інфраструктура ринку*. 2020. №49. С. 61-67.
5. European Commission, Joint Research Centre, European Commission Knowledge Centre on Migration and Demography (KCMD) Migration profile Ukraine: end 2017. URL: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_emi1ctz&lang=en
6. European Commission, Emigration by age group, sex and citizenship. URL: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_emi1ctz&lang=en

7. Fedyuk O., Kindler M. Erratum To: Ukrainian Migration to the European Union: Lessons from Migration Studies IMISCOE Research Series / eds. O. Fedyuk, M. Kindler, Cham: Springer International Publishing, 2016. С. E1–E1.
8. Janicki W., Ledwith V. Replacement migration on the edge of the European Union: Wasting human capital? *International Migration*. 2021. С. imig.12888.
9. Fedorova, N. Melnyk, O. External Labor Emigration from Ukraine: Causes, Scale, Consequences. *Modern Economics*. 2020. No. 21(1), pp. 224-229.
10. Libanova E. M., Pozniak O. V. External Labor Migration from Ukraine: the Impact of COVID-19. *Demography and social economy*. 2020. № 4. С. 25-40.
11. Nagornyak T. L., Pachos Yu. V. Міграція українців до Польщі як наслідок державної політики. *Політичне життя*. 2018. № 3. С. 27-35.
12. Solano G., Huddleston T. Barcelona Center for International Affairs. Migrant Integration Policy Index. Barcelona, 2020.
13. Ukraїns'ka mihracija v umovach hlobal'nych i nacional'nych vyklykiv XXI stolittja pod red. Nacional'nyj Universytet L'vivs'ka Politechnika, L'viv: Nacional'nyj universytet «L'vivs'ka politechnika», 2019. 110 с.

References

1. Абрамова, М. М., & Грінько, І. М. (2018). ОСОБЛИВОСТІ МІГРАЦІЇ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА КРАЇНАМИ ЄВРОПИ І МЕТОДИ ЇЇ РЕГУЛЮВАННЯ. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*, (15).
2. Ливдар, М., Федевич, Л., & Буковська, Н. (2021). ТРУДОВА МІГРАЦІЯ В ЄВРОПИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА УКРАЇНУ. *Економіка та суспільство*, (24). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-28>
3. Bilan, Y. (2017). *Migration of the Ukrainian population: economic, institutional and sociocultural factors* (p. 318). Ubiquity Press.
4. Chaliuk, Y., 2020. PEST–ANALYSIS OF THE REASONS FOR THE MIGRATION OF THE POPULATION OF UKRAINE TO THE COUNTRIES OF THE EU. *Market Infrastructure*, (49).
5. Appsso.eurostat.ec.europa.eu. 2022. [online] Available at: <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_emilctz&lang=en> [Accessed 19 April 2022].
6. Appsso.eurostat.ec.europa.eu. 2022. [online] Available at: < https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_emilctz&lang=en > [Accessed 19 April 2022].
7. Fedyuk, O., & Kindler, M. (2016). Erratum To: Ukrainian Migration to the European Union. In *Ukrainian Migration to the European Union* (pp. E1-E1). Springer, Cham.
8. Janicki, W., & Ledwith, V. (2021). Replacement migration on the edge of the European Union: Wasting human capital?. *International Migration*.
9. Fedorova, N. and Melnyk, O., 2020. External Labor Emigration from Ukraine: Causes, Scale, Consequences. *Modern Economics*, 21(1), pp.224-229.
10. Libanova, E. M., & Pozniak, O. V. (2020). External labor migration from Ukraine: the impact of COVID-19. *Demography and social economy*, 4(42), 25-40.
11. Nagornyak, T. L., & Pachos, Y. V. (2018). Міграція українців до Польщі як наслідок державної політики. *Політичне життя*, (3), 27-35.
12. Solano, G., & Huddleston, T. (2020). Migrant integration policy index 2020.
13. Nacional'nyj Universytet L'vivs'ka Politechnika (Ed.). (2019). Ukraїns'ka mihracija v umovach hlobal'nych i nacional'nych vyklykiv XXI stolittja.

GEOGRAPHY OF THE MIGRATION OF THE POPULATION OF UKRAINE TO THE COUNTRIES OF EUROPE: ANALYSIS OF THE POLICY OF INTEGRATION OF MIGRANTS IN THE COUNTRIES OF DESTINATION

Alisa S. Mahdich, Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine).

E-mail: engprog@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-10

Key words: *population migration, Europe, migration factors, migration integration policy.*

This study is devoted to the analysis of the geography of migration of the population of Ukraine over the last decade on the basis of the Global Index of Migrant Integration Policy (MIPEx) and the identification of factors that attract the population of Ukraine to migrate to other countries.

According to European Commission statistics since 2014, the number of Ukrainian labor migrants moving to the European Union (EU) has increased significantly. In 2019, Ukrainian citizens received 660,000 residence permits for paid activities in member states – the largest external labor force in the EU. Thus, the dependence of Member States' economies on Ukrainian workers has reached significant levels, as evidenced by the labor shortages observed during the COVID-19 crisis, which forced the EU to close its borders. Emigration reduces the supply of labor and accelerates the growth of wages of workers who remain in the country; one of the problems of concern is the loss of skills – most of Ukrainians work abroad without qualifications or do very simple work. The main benefit for the Ukrainian economy is related to the remittances, equivalent to 8% of GDP. Remittances significantly improve the well-being of migrant families and stimulate domestic demand, increasing the country's GDP. Stable and significant inflow of remittances contributes to a more stable balance of payments, compensation for the constant deficit of trade and investment income. At the same time, there is a risk that migrants will remain permanently resident abroad, which will mean a decrease in the working population in Ukraine. In addition, the impact of emigration and remittances on Ukraine's public finances is ambiguous: remittances increase VAT, excise and customs revenues, while reducing labor supply reduces revenues from labor taxes and social security contributions in Ukraine. Therefore, it is important to understand what factors currently attract the population of Ukraine to other countries.

The Migrant Integration Policy Index (MIPEx) is an index that measures the quality of migrant integration policy in 52 countries. The index indicators were developed for a multidimensional view of migrants' opportunities to participate in public life. The index is a tool for evaluating and comparing the actions of governments to promote the integration of migrants in all analyzed countries. The index helps to understand and analyze the factors that contribute to the integration of migrants.

The index covers the following areas of integration: labor market mobility; family reunification; access to services in the field of education; participation in political life; obtaining permanent residence; obtaining citizenship; antidiscrimination; access to health services.

Одержано 3.03.2022.

ДЛЯ НОТАТОК